Hála József–Landgraf Ildikó

MAGYARORSZÁGI BÁNYÁSZMONDÁK

Rudabánya
Érc- és Ásványbányászati Múzeum
2001

Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek
22.

E kiadvány
A magyar bányászat évezredes története
címet viselő könyv III. kötetében (főszerk. Benke István, Budapest, 2001)
a szerzők által írt *Magyarországi bányászmondák* című dolgozat (486–538. old.)
jegyzetekkel kiegészített és bővített változata

Szerkesztette
Hadobás Sándor

Lektorálta
Bircher Erzsébet és **Voigt Vilmos**

Az idegen nyelvű rezüméket fordította
Dudich Endre

A fedőborítón
Selmecbányai bányatörpék
a 19–20. század fordulóján készült levelezőlap részlete

ISSN 1585-9053
ISBN 963 00 7220 3

Megjelent a
Magyar Állami Földtani Intézet Országos Földtani Múzeuma
támogatásával

Műszaki szerkesztő
Terbócs Attila
Felelős kiadó
az Érc- és Ásványbányászati Múzeum igazgatója
Rudabánya, 2001
Készült 500 példányban
Zoltán Nyomda, Szolnok

TARTALOM

Bevezetés 7
Kísérlet a magyarországi bányászmondák rendszerezésére 8
Bányászmese – bányászmonda 11
Mondák 11
1. Eredetmagyarázó mondák 11
2. Történeti mondák 12
2.1. Emberi létesítmények keletkezéséhez fűződő mondák – alapítási mondák 13
2.2. Helyekhez fűződő mondák 16
2.2.1. Névmagyarázó mondák 16
2.2.2. Helyi mondák 17
2.3. Háborúk, katasztrófák 18
2.3.1. Tatárok 18
2.3.2. Törökök 18
2.4. Hősök 19
2.5. Bűn és bűnhődés 19
2.6. Egyéb történeti mondák 20
3. Hiedelemmondák 22
3.1. Sors, végzet, előjelek 22
3.2. Kísértet – visszajáró halott 24
3.3. Túlvilágjárás 24
3.4. Ördög 25
3.5. Természetfeletti javakkal és erővel rendelkező emberek 25
3.6. Természetfeletti lények 25
3.6.1. Lidérc 25
3.6.2. Bányaszellem 26
3.6.2.1. Segítő bányaszellem 29
3.6.2.2. Ártó, büntető bányaszellem 31
3.6.2.3. Segítő és ártó, büntető bányaszellem 31
3.6.2.4. Bányaszellemnek hitt állatok 31
3.6.2.5. Ijesztgetés a bányaszellemmel 31
3.6.2.6. Egyéb történetek a bányaszellemről 32
3.6.3. Tündér 32
3.7. Tabu 32
Válogatás a magyarországi bányászmondákból 33
Jegyzetek 92
Irodalom 103
Bergmanssagen aus Ungarn (Zusammenfassung) 117
Miners' legends from Hungary (Summary) 121

INHALT

Einführung 7
Versuch einer Klassifizierung der ungarländischen Bergmannssagen 8
Bergmannsmärchen – Bergmannssagen 11
Sagen 11
1. Ätiologische Sagen 11
2. Historische Sagen 12
2.1. Sagen über die Entstehung von Kulturorten – Gründungssagen 13
2.2. Ortssagen 16
2.2.1. Ortsnamenserklärungssagen 16
2.2.2. Eigentliche Ortssagen 17
2.3. Kriege, Katastrophen 18
2.3.1. Tataren 18
2.3.2. Türken 18
2.4. Helden 19
2.5. Frevel und Strafe 19
2.6. Andere historische Sagen 20
3. Glaubenssagen 22
3.1. Schicksal, Vorzeichen 22
3.2. Gespenster 24
3.3. Aufenthalt in der anderen Welt 24
3.4. Teufel 25
3.5. Menschen mit übernatürlichen Gaben und Kräften 25
3.6. Übernatürliche Wesen 25
3.6.1. Inkubus 25
3.6.2. Berggeister 26
3.6.2.1. Wohlgesinnte, helfende Berggeister 29
3.6.2.2. Bösartige, strafende Berggeister 31
3.6.2.3. Helfende und schadende, strafende Berggeister 31
3.6.2.4. Für Berggeiste gehaltene Tiere 31
3.6.2.5. Schrecken mit Berggeistern 31
3.6.2.6. Weitere Geschichten über Berggeister 32
3.6.3. Feen, Elfen 32
3.7. Tabu 32
Ausgewählte Bergmannssagen aus Ungarn 33
Anmerkungen 92
Schrifttum 103
Bergmanssagen aus Ungarn (Zusammenfassung) 117
Miners' legends from Hungary (Summary) 121

CONTENTS

Introduction 7
An attempt at classifying the miners' legends of Hungary 8
Miners' tales – miners' legends 11
Legends 11
1. Origin legends 11
2. Historical legends 12
2.1. Legends about the origin of human establishments 13
2.2. Legends about localities 16
2.2.1. Legends explaining toponyms 16
2.2.2. Local legends 17
2.3. Wars, disasters 18
2.3.1. Tartars 18
2.3.2. Turks 18
2.4. Heroes 19
2.5. Sin and punishment 19
2.6. Other historical legends 20
3. Folk belief legends 22
3.1. Fate, destiny, omina 22
3.2. Ghosts, apparitions 24
3.3. Sojourn in the Otherworld 24
3.4. Devil 25
3.5. Supernatural power and persons 25
3.6. Supernatural beings 25
3.6.1. Incubus 25
3.6.2. Mine spirit 26
3.6.2.1. Benevolent mine spirit 29
3.6.2.2. Malevolent, punishing mine spirit 31
3.6.2.3. Benevolent and malevolent mine spirit 31
3.6.2.4. Animals believed to be mine spirit 31
3.6.2.5. Frightening people with mine spirit 31
3.6.2.6. Other stories about mine spirit 32
3.6.3. Fairy 32
3.7. Taboo 32
Selected miners' legends from Hungary 33
Notes 92
References 103
Bergmanssagen aus Ungarn (Zusammenfassung) 117
Miners' legends from Hungary (Summary) 121

BEVEZETÉS

A bányászok – mint minden speciális foglalkozási csoport, viszonylag kompakt közösség – sajátos hagyománykörrel rendelkeztek. A bányászközösségek meglehetősen zártak voltak, társadalmilag elkülönültek, körükben jellegzetes folklórjelenségek, hiedelmek, szokások alakultak ki. Orális hagyományaiknak fontos részét képezték a mondák Európa-szerte mindenütt. Helyesebb lenne összefoglalóan bányászepikáról vagy bányásznarratívumokról beszélni, mert prózai alkotásaik műfajilag nagyon vegyes képet mutatnak. A bányászok körében gyűjtött történeteket sok esetben nagyon nehéz a klasszikus műfaji csoportok szerint elrendezni, gyakran a mese, illetve a hiedelemmonda és a történeti monda határán állnak, e műfaji sokszínűségükről a későbbiekben részletesen esik majd szó.

A bányászepika nemcsak műfajilag sokféle, összetett, hanem a történetek keletkezésében, hagyományozódásában, a szöveggé válás tekintetében, a folklorizálódás mértékében is nagy eltérések mutatkoznak. A több száz régi és újabb, nyomtatásban és kéziratban fennmaradt szöveg, amelyek alapján a tanulmány íródott és a példatár összeállítása történt, folklorisztikai szempontból igen különböző jellegű és minőségű, a szerzők meglehetősen „vegyes" anyag alapján dolgozhattak. A régi irodalomban a művek írói saját szavaikkal és stílusukban közöltek egy-egy történetet, ez még a 19. században, sőt, a 20. században publikáló kutatóknál is gyakran előfordult. Az újabb gyűjtéseknél is több esetben gyanítható a lejegyző „beavatkozása", a rögzített szöveg stilizálása. Megállapítható, hogy a mai folklorisztikai követelményeknek megfelelő, hitelesen, szó szerint lejegyzett szöveg csak kevés van mind a publikált, mind a kéziratos anyagban. Nagyon problematikus, hogy a bányászhagyományokat (különösen a történeti forrásokban olvashatókat) kezelhetjük-e folklóradatokként, mennyiben tükrözik azok egy bányászközösség orális tradícióját és mennyiben a lejegyző, a gyűjtő tudását, olvasmányait, fantáziáját. A tanulmány szerzői igyekeztek kiszűrni azokat a bányásztörténeteket, amelyeknek folklórgyökerei kizárhatóak, és egyértelműen a költői fantázia termékei.

E nehézségek dacára a szerzők arra vállalkoznak e dolgozat keretei között, hogy áttekintést adjanak a magyarországi bányászmondákról, legfontosabb tematikus csoportjaikról, kísérletet tesznek e történetek műfaji rendszerezésére, követve a magyar és a nemzetközi katalogizálási elveket, rendszerezési kísérleteket, példatárban adva válogatást az érintett műfaji csoportokba és tematikus fő- és alcsoportokba sorolt szövegekből. A válogatás szempontjai a következők voltak: az összeállításban rövid, kijelentésszerű prózai alkotások, valamint egyéni élménytörténetek és kiérlelt mondák egyaránt szerepeljenek; lehetőleg képviselve legyen minden fontosabb bányászati ágazat (só-, érc-, szénbányászat) és minden, egykor jelentős bányavidék. A nyomtatott irodalomból vett példák közlése betűhív, a kéziratosoké a mai helyesírási szabályok szerint van átírva.

KÍSÉRLET A MAGYARORSZÁGI BÁNYÁSZMONDÁK RENDSZEREZÉSÉRE

Magyarázatra szorul, hogy miként értelmezhető a címben és az alcímben is olvasható „magyarországi bányászmonda" terminus technicus. A „magyarországi" jelző az egykori történeti Magyarországot jelenti, az 1920 előtti államhatárok szerint. Nem lenne szerencsés „magyar" bányászmondákról beszélni, mert bányászaink jelentős része idegen ajkú volt, például a középkori telepítések többnyire németekkel népesítették be bányahelyeinket. Ezek a bányászok hagyományaikban is sok német vonást őriztek meg, melyet a magyar sajátosságok színesítettek. Később más nemzetiségű (cseh, szlovák, délszláv stb.) bányászok is gazdagították a magyarországi bányászfolklórt.

Nagy adóssága mind bányászattörténeti szakirodalmunknak, mind folkloristikánknak összefoglalást adni a magyarországi bányászszokások, hagyományok történetéről. Mintaképül szolgálhatna számos német bányászattörténeti monográfia.[1] A szerzők e tanulmány keretei között nem tudnak, de nem is akarnak egy ilyen áttekintés megírására vállalkozni. A rendkívül gazdag bányásztradíció egyetlen műfajára koncentrálnak: a mondára.

A monda az európai néphagyomány jellegzetes műfaja: rövid elbeszélés, amely a nép történeti, földrajzi, természeti tudását foglalja kerek történetbe, és a történet elmondói, valamint hallgatói is igaznak hiszik azt. A megtörtént eseményből formál költői szöveget, tipikus történetet, mely megmagyarázza az érthetetlent, ok-okozati összefüggésbe állítja a véletlent.

A népmonda „felfedezése" a 19. század elejére nyúlik vissza, amikor az európai írók-költők érdeklődése a népköltészet felé fordult, leginkább azért, mert nemzetük múltját, gyökereit keresték benne és irodalmi témát láttak abban saját műveik számára. Elsősorban a Grimm testvérek *Deutsche Sagen* című kétkötetes munkájának megjelenését követően (1816–1818) fordult az érdeklődés e történetek felé, és kezdtek mondákat gyűjteni sok helyen Európában. Grimmék példáját követve a népköltészet kutatói mondának kezdték nevezni azokat a történeteket, amelyekben a népnek természetről és történelemről alkotott ismereteit látták összegezve.

A 20. századi módszeres néprajzi gyűjtések nyomán valamennyi európai országban gazdag mondakincs állt össze. Az 1950-es és 1960-as évek fordulóján fogalmazódott meg a folkloristák terve, hogy szakítva a korábbi rendszerezési elvekkel,[2] új csoportosítást alakítsanak ki, amelyek mintaként szolgálhatnak az egyes nemzeti mondakatalógusok számára. Az egységes elvek alapján készült nemzeti mondakatalógusok segítségével pedig majd össze lehet hasonlítani az egyes országok, nyelvterületek mondaanyagát, föltárulna, hogy milyen mondafajták, mondatí-

pusok léteznek, azok milyen széles körben ismertek. A nemzeti mondakatalógusok alapján pedig kibontakozna, hogy melyek e műfaj legfontosabb tulajdonságai, leggyakoribb témái, vándortípusai, valamint segítségükkel össze lehet majd állítani egy európai vagy még szélesebb körű típusmutatót.

A közös szempontok kialakítására hívták össze az International Society for Folk Narrative Research 1963-as budapesti tanácskozását, ahol azon túl, hogy igyekeztek meghatározni a monda műfaji sajátosságait, a következő mondaklasszifikációt alakították ki:

- Eredetmagyarázó és a világ végéről szóló mondák;
- Történeti és kultúrtörténeti mondák;
- Mitikus (hiedelem-) mondák;
- Vallásos legendák.[3]

A nemzetközi szakirodalomban már kialakulóban lévő műfajstruktúrát a budapesti tanácskozás megerősítette. A magyar folklorisztikában a fenti kategóriák a következő néven honosodtak meg: eredetmagyarázó monda, hiedelemmonda, történeti monda, vallásos legenda. Elfogadott az a nézet, hogy a monda műfajcsoportként értelmezendő és a fent említett alműfajok pedig önálló műfajként. A magyar kutatás nem sokat foglalkozott a negyedik kategóriával: a vallásos legendával. A tanulmány szerzői sem találtak olyan bányásztörténeteket, amelyeket egyértelműen ebbe a csoportba oszthattak volna be. Az esetlegesen ide sorolható szövegek olykor az eredetmagyarázó mondák, olykor a legendamesék körében kereshetőek a magyar kiadványokban.

A fent említett konferencián az egyes alműfajokon belül csak a legfontosabb tematikus egységeket határozták meg. A történeti mondákon belül a következő hatot: 1. Emberi létesítmények keletkezéséhez fűződő mondák – alapítási mondák; 2. Helyekhez fűződő mondák; 3. Őstörténeti mondák; 4. Háborúk és katasztrófák; 5. Hősök; 6. Bűn és bűnhődés.

A hiedelemmondákon belül pedig tizenhat egységet különböztettek meg: 1. Sors, végzet, előjelek; 2. Halál és halottak; 3. Kísértet; 4. Szellemek vonulása; 5. Túlvilágjárás; 6. Természeti démonok; 7. Váltott gyerek; 8. Elvarázsolt lények; 9. Ördög; 10. Betegségdémonok; 11. Természetfeletti javakkal és erővel rendelkező emberek; 12. Mitikus állatok; 13. Kincs; 14. Természetfeletti lények; 15. Mágikus tárgyak; 16. Tabu.

A tematikus főcsoportok felvázolásakor szándékosan figyelmen kívül hagyták a nemzeti sajátosságokat, a nemzetközi anyagban a közös témaköröket keresték, így a nemzeti mondakincsekre vetítve a kialakított csoportok nagyon kiegyenlítetlenek, például a magyar anyagban az Őstörténeti mondák csoportja nagyon vérszegény, a Hősöké viszont annál gazdagabb. A főcsoporton belüli tematikus alcsoportokat épp azért nem határozták meg, mert úgy vélték, azoknak a nemzeti mondaanyaghoz kell alkalmazkodniuk.

A nemzetközi konferenciát követően a megfogalmazott szempontok szerint Magyarországon is dolgozni kezdtek a katalógusokon, de a munka itthon is, akárcsak a többi országban nagyon lassan halad. Ennek hátterében nemcsak a műfajok gazdagsága áll, hanem magyarázható a tematikus alcsoportok hiányával, a műfajhatáron elhelyezkedő mondacsoportok hovatartozásának kérdésével is. A tervezett három magyar katalógusból kizárólag a hiedelemmondáé készült el, az is hiányos.[4] A Magyar Történeti Mondaarchívum, amely a készülő magyar történeti-monda-katalógus adatbázisa a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetében férhető hozzá. A magyar hiedelemmonda-katalógus áttekintése során is kitűnik, hogy milyen problémát okoz a katalóguskészítésben a műfajhatárok összeolvadása, például a történeti és a hiedelemmondák műfaji érintkezése.

A nemzetközi műfajelméleti tanulmányok, a rendszerezés kérdését taglaló szakmunkák nem foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a fenti műfaji hierarchiában hol kapjanak helyet a bányászmondák. Bányászmondák alatt – ahogy általában a magyar és a nemzetközi szakirodalom teszi – a bányászok, illetve bányászközösségek, bányásztelepülések lakóinak körében gyűjtött, szinte kivétel nélkül bányával, bányászattal és bányászokkal kapcsolatos mondákat értünk. A bányásztörténetek műfajukban és tematikájukban nagyon szerteágazóak. Eredetüket tekintve is sokfélék. Akadnak olyanok, amelyek sajátosan csak bányászok körében ismertek, vannak viszont olyanok is, amelyek a paraszti hagyományból adaptálódtak a bányászfolklórba. A tanulmány szerzői a bányászmondák áttekintésekor, rendszerezésekor a fent ismertetett felosztást követték, először téve kísérletet annak feltérképezésére, hogy melyek a magyarországi bányászmondák legfőbb tematikus csoportjai, fajtái, típusai és motívumai.

A monda egyik műfaji sajátossága, hogy egy konkrét, megtörtént vagy megtörténtnek hitt esetből tipikus történetet formál. Carl-Wilhelm von Sydow az élménytől a költői szöveggé válásig a következő szakaszokat különítette el a mondával kapcsolatosan: *dite* – egy esemény élményszerű elmondása, közlése; *memorat* – egy rendkívüli eset elmondása még nem kapott költői formát, az elbeszélő egyes szám első személyben beszél, sztereotip szerkezete nincs, az eseménynek valóságos menetét követi, de a történetben tetten érhető egy-egy mondai motívum; *fabulat* – ez a már kialakult, tipizált, költői szöveggé vált monda.[5] A mondakatalógusok készítésének egyik alapkérdése, hogy csak a mondává érett szövegeket, a fenti terminológia szerint a fabulatokat vagy az élményszerű történe teket, azaz a memoratokat is figyelembe vegye-e. Memoratok nélkül hiányos képet kapunk egy nép hiedelmeiről és történeti tudatáról. A tanulmányhoz csatolt példatárban van példa mind dite-re, mind memoratra, mind fabulatra. Azok a bányásztörténetek, amelyeket az újabb gyűjtések folyamán jegyeztek le, elsősorban memoratok. A szépen megformált, költői szövegen olykor a gyűjtő keze munkája, stilizálása érződik.

BÁNYÁSZMESE – BÁNYÁSZMONDA

A Grimm testvérek munkáinak megjelenése előtt, a korai népköltészeti kiadványokban nem tettek különbséget mese és monda között, a gyűjtésekben a különböző műfajú próza-epikus alkotások nem váltak szét. A két műfaj elkülönítése Grimméknek köszönhető, akik nem adtak definíciót e fogalmakra, de a két műfajt egymáshoz hasonlítva elválasztották. Ezzel hosszú ideig tartó hagyományt teremtettek a folklórkutatásban, ugyanis sok esetben a legújabb összefoglalások is követték ezt a módszert: a két műfajt egymáshoz viszonyítva határozták meg. A mese elsősorban szórakoztatni, a monda pedig tanítani akar.[6] A mese fikció, célja a szórakoztatás, a monda igaz és hitelességre törekszik.[7] A mese a cselekményre koncentrál, a monda a benne szereplő mondai alakokra. A monda a profánt és a numinózust két, egymástól élesen elütő dimenziónak fogja fel, a mesében ez a szétválás nem olyan erőteljes, a mesében az e világ és a túlvilág könnyen összemosódik.[8] Többen is hangsúlyozták a mese és a monda közötti különbség kapcsán, hogy a mesében több motívum kapcsolódik össze, a mondában pedig egyetlen epizódot fejt ki a mesélő. A mese hőse izolált, a mondáé közösségi, de mind a kettő a túlerő ellen küzd. A szituáció, a beállítás hasonló, a különbség a két műfaj között a szereplőkben van. Nemcsak varázsmesékben, hanem történeti mondákban is előfordul, hogy a hőst természetfeletti erők segítik. A mondák lezárása – ellentétben a mesék befejezésével – nem mindig optimista, a hős olykor meghal, elbukik stb.

A két műfaj elkülönítése a fenti szempontok figyelembevétele mellett sem könnyű a bányászfolklórban, ahogy erre az egyes történetek kapcsán utalni is fogunk. A bányászmondákban olykor egy-egy jól meghatározható mesetípus elemeire bukkanhatunk. Általánosságban annyi mégis elmondható, hogy a bányászmondák unilineáris, egysejtű elbeszélések, a bányászmesék megkomponáltabbak, részletezőbbek, művészileg kidolgozottabbak.

MONDÁK

1. Eredetmagyarázó mondák

Az eredetmagyarázó mondák, más néven aitiologikus történetek a világ teremtéséről, az égitestek, meteorológiai jelenségek, földfelszíni formációk kialakulásáról, az

ember és az emberi tulajdonságok, társadalmi viszonyok, intézmények, valamint a növény- és állatvilág eredetéről szóló elbeszélések. A műfaj tartalmi kritériuma, hogy csak az általános, fogalmi szintű dolgok keletkezése képezi az eredetmagyarázó mondák tárgyát, az egyedi jelenségeké nem.

A magyar eredetmagyarázó mondáknak kedvelt hőse Szent Péter, aki „Krisztus Urunk"-kal járja a világot, vándorol faluról-falura. Tulajdonságaival – hiszékeny, kíváncsi, kópé – az emberi esendőséget testesíti meg Jézus Krisztus isteni ereje és hatalma mellett. Közvetít az emberi és az isteni világ között, ezzel olykor hasznot, olykor kárt okozva az emberek számára. Az ilyen típusú történetek külföldi változataiban Szent Péter helyett az ördög vagy egy óriás is szerepelhet. Az eredetmagyarázó mondáknak ez a csoportja többnyire tréfás hangvételű, több történetet a trufákhoz vagy a legendamesékhez is lehetne sorolni.

Ismert eredetmagyarázó mondatípus, amely Krisztus büntetéseként értelmezi a görcsöt a fában. Az asztalossegéd Krisztus figyelmeztetése ellenére káromkodik, Krisztus szigorúan meg akarja büntetni, Szent Péter enyhítést kér, végül Krisztus görcsöt teremt a fába.[9] Ez a mondatípus élt a bányászok körében is, természetesen adaptálva az ő környezetükhöz. Szent Pétert részeg bányászok megverik, ezért Krisztus megátkozza őket azzal, hogy a bányafákba, támfákba csomókat, görcsöket, vagyis *Péter-szögek*et teremt, ezzel örökre megnehezíti a bányászok munkáját[10] (1–2.). Más mondaváltozat szerint ezek az ördög praktikái (lásd még az alábbiakban).[11]

A mondai magyarázat szerint a bányászok szeszes ital iránti vonzalma ugyancsak Krisztus büntetése, amiért Szent Pétert megverték, azóta isszák el keresetüket vagy annak egy részét.[12] Jézus Krisztus átkával függ össze az is, hogy a bányászok izzadsággal keresik a kenyerüket[13] (3–4.).

2. Történeti mondák

A történeti monda a folklórnarratívumok alapvető, gazdag műfaja. Mesélői egy feltételezetten megtörtént eseményt típusba illesztve őriznek meg az emlékezetükben és idéznek fel. Az epikus műfajok rendszerén belül a történeti mondát a következő sajátosságokkal különíthetjük el a többi műfajtól.

Sajátos időkezelés – a történetből nem bontakozik ki az események egymásutánisága, kronológiája. Korok és hőseik olykor fölcserélődnek. Az eseményeket harcokhoz-háborúkhoz kötik (tatár, török, német) vagy egy-egy híres emberhez. A történeti mondák *lokalitása* a következő műfaji sajátosság. A történelmi sorsfordulókból, eseményekből azok őrződnek meg az emlékezetben, így a történeti mondákban, amelyeknek van valami helyi vonatkozása, illetve meghatározott tárgyi emlékhez, ember vagy természet alkotta tárgyhoz köthetőek. Nap mint nap látják ezeket, és megőrződik az emlékezetben a tárgyhoz fűződő történetet is. Ez lehet

egy barlang, szikla, alagút, bármilyen építmény vagy éppen egy bánya. A bányászmondáknak gazdag csoportját adják azok a történetek, amelyek egy ásványkincslelőhely felfedezését, egy bánya alapítását mondják el. A történeti monda harmadik műfaji sajátossága: a *tipizálás*. Tipizálásnak nevezzük azt a folyamatot, amelynek során a konkrét eseményből monda, a történeti személyből pedig mondahős lesz. Ez a műfaj nem egyedi, konkrét jellemvonásokat, eseményeket őriz, hanem hőstípusokat és történettípusokat alkot. A történeti monda végletes tulajdonságú hősöket teremt, ahogy értékítélete is szélsőséges (negatív–pozitív).[14]

2.1. Emberi létesítmények keletkezéséhez fűződő mondák – alapítási mondák

Az érctelérek, szénlelőhelyek stb. megtalálása, az egyes bányák felfedezése a múltban az egyre gyarapodó tapasztalati vagy éppen a hagyományokon alapuló ismeretek és tévhitek mellett a szerencsén és a véletlenen is múlott.

A régi „bányatan"-okban, például Delius 1773-ban megjelent művében olvashatunk azokról a telérekre utaló „jelek"-ről, amelyeket már ő sem tartott hihetőeknek (pl. a kibúvásokon a hó előbb olvad el, a hó és a zúzmara ritkább, a fű hamarabb érik és szárad, ott görcsös fák nőnek stb.).[15] Liszkay Gusztáv így írt a „régiek" érckereséséről, gyakorlatáról és téveszméiről: „Az öreg bányászok kutatásra nem gyéren használták a varázs veszőt (Wünschelruthe). Ez a közönségben egy vitla alakú két águ mogyorófa vesző volt, mely ünnepélyességek között beszenteltetvén, ütés és hajlás által valamely ércznek előjövetelét volt mutatandó. Továbbá vezér fonalul szolgáltak: A delejes golyók, vagy tüz jelenségek, a hónak bizonyos helyeken előbb elolvadása, a szarvasok állása stb. a kutatásra."[16]

A véletlennek és a szerencsének volt köszönhető például az abrudbányai, a nagyági és a balánbányai érc felfedezése. Oláh Miklós 1536-ban azt írta, hogy egy jobbágy Abrudbánya közelében „cipó nagyságú" aranyat talált, amelynek súlya „több volt ezerhatszáz dukátnál".[17] Nagyágon a 18. században egy román pásztor lelt ércre.[18] A bányát a század közepén nyitották meg, „miután aranykövét – lidércz tűzet űzve – egy oláh paraszt, Ormingyán János (a Barcsayak kanásza) fedezte fel, a miért arczképe még a múlt század elején is ott díszlett a bányahivatal főtermében."[19] A balánbányai ércre is pásztor akadt, s mint a nagyági esetében, a megtalálással kapcsolatos történetekben néphitelemek is jelen vannak: „A népmonda persze hozzáteszi, hogy a pásztor lángkilobbanást látott, hogy lidérczek szaladtak körülte, hogy aztán dúsgazdag ember lett stb."[20]

Természeti jelenségek („gőzölgés", füst, tűz, öngyulladás stb.) irányították a figyelmet több magyarországi széntelepre. A brennbergbányai szénkibúvás égéséről már a 16. századból vannak adatok,[21] és erre utal a településnek a *brennender Berg*ből eredeztetett elnevezése is.[22] Valódi felfedezője és első hasznosítója 1753-ban Rieder soproni kovács volt.[23] Ugyancsak az öngyulladás, égés, füst vezetett a

18. században például a mecseki,[24] a nógrádi[25] és a borsodi[26] széntelepek nyomára, megismerésére is.

A fent említett adatok történelmi tények, azonban a különféle ásványi nyersanyagok felfedezésének, egyes bányák, bányavárosok keletkezésének, alapításának vannak sajátosan mondai magyarázatai, amelyeket többnyire a nép költői képzelete szült. E történetekben növények, állatok és természetfeletti lények vezetik valamilyen értékes, hasznosítható anyagra a pásztort, a vadászt, a mészégetőt stb.[27] Az ilyen típusú mondák nagy hasonlóságot mutatnak azokkal a kincsmondákkal, amelyek kincsek megtalálásáról számolnak be. Ezekben a történetekben is megálmodják a kincs helyét, vagy különleges fény, tűz, lidérc, esetleg állat vezet a rejtekhelyre.[28] Ahogy a kincsmondák helye is vitatott a szakirodalomban, hiszen a történeti mondák és a hiedelemmondák között is előfordulnak, úgy a bányák megtalálásáról, alapításáról szóló történetek is olykor hiedelemmondák, máskor inkább történeti mondák. A szerzők úgy vélik, hogy helyesebb, ha az összes bányamegtalálásról, -alapításról szóló monda egy tematikus csoportban kap helyet, a történeti mondák között – mind a tanulmányban, mind a példatárban –, még akkor is, ha egy adott monda inkább a hiedelemmondákhoz közelít (14.).

Körmöcbánya aranyát először egy vadász (madarász) egy elejtett madár (fajd, fogoly) begyében találta meg[29] (5.).

Selmecbányán a monda szerint egy pásztor aranyos, illetve ezüstös hátú gyíkokat pillantott meg, azokat követve talált az ércre. Az erről szóló publikált történetek egy részében szerepel a bányaváros elnevezésének (a pásztor nevéből: Sebnic, illetve élhetetlenségéből: „másoknak mindent, magának semmit" [szlovák: sebe nič] levezetett) népetimológiai magyarázata és a település címerében látható gyíkok jelenlétének indoklása is[30] (6–7.). A nyelvészek mai álláspontja szerint a város neve a szláv eredetű Selmec-patak közelségével kapcsolatos, az utóbbi elnevezése pedig arra utal, hogy savanyúvízforrások táplálják.[31] A címerről pedig meg kell jegyezni, hogy azon eredetileg sárkányok szerepeltek.[32] A legrégebbi sárkányábrázolás 1490-ből, az első címer pedig, amelyen a sárkányok gyíkoknak látszanak 1681-ből való, s csak az 1703-ból fennmaradt címeren ismerhetők fel egyértelműen a gyíkok[33] (1. ábra).

A dobsinai bányászat megindulása egy mészégetőnek volt köszönhető, aki egyszer három tulipánt talált, s miután leszakította azokat, alattuk felfedezte az ércet[34] (8.).

Rozsnyón (a város címerében is szereplő) három piros rózsa és az álmában látott tündér vezetett ércre egy pásztort[35] (9.) (2. ábra).

Szomolnokon szintén pásztor volt az érc megtalálója[36] (10.).

A nagybányai első (kereszt-hegyi) bányát egy asszony fedezte fel, amellyel a város régi nevének (Asszonypataka) eredetét is magyarázzák[37] (11.).

Kapnikbánya a nevét – a népetimológia szerint – arról a butasága miatt Capmicnak (román, magyar nyelven: kis fej) csúfolt emberről kapta,[38] akinek az érc megtalálása volt köszönhető.[39] A nyelvészet mai álláspontja szerint a várost a

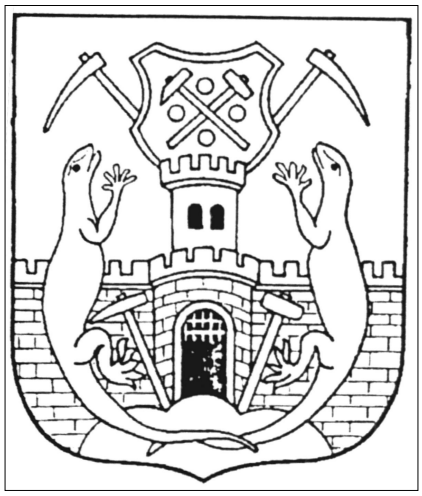

1. ábra. Selmecbánya címere a gyíkokkal (Benke I. 1998. 50.)

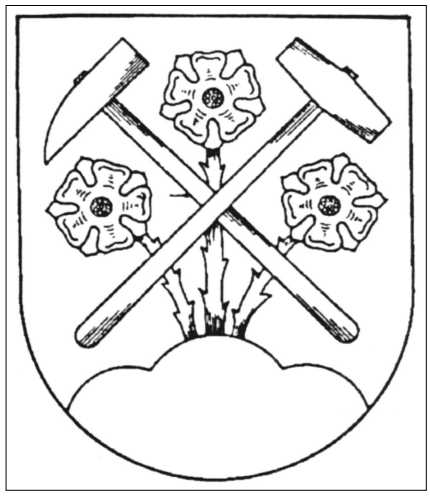

2. ábra. Rozsnyó címere a három aranyrózsával (Benke I. 1998. 54.)

Kapnik-folyóról nevezték el, a szláv eredetű víznév jelentése: 'az, amit megástak'.[40] A monda egy másik változata arról tudósít, hogy egy juhait kereső pásztort egy kis fejű ember vezetett a gazdag aranytelérre[41] (12.).

Abrudbányán egy vaddisznó segített az arany megtalálásában[42] (13.). Verespatak egy mitikus asszonynak és aranycsibéinek, illetve egy aranytojást tojó tyúknak köszönhette ércben való bőségét.[43] Ez egyértelműen hiedelemmonda, de nem akartuk elszakítani a többi bányakeletkezésről szóló történettől (14.). Szélaknán egy hód vezette ércre az embereket,[44] Bakabánya pedig egy német vándorlegénynek lehetett hálás az érc megtalálásáért.[45]

A brennbergbányai kőszén felfedezéséről és bányászatának megindulásáról szóló történet jól ismert (lásd a fentiekben), de a hagyomány a megtalálást ott is egy pásztornak tulajdonítja[46] (15.) (3. ábra).

A mecseki feketekőszén hasznosíthatóságára egy szegény favágó fia lett figyelmes, és neki tulajdonítják a később oly jelentős bányászkodás megkezdését[47] (16.).

2.2. Helyekhez fűződő mondák

2.2.1. Névmagyarázó mondák

A névmagyarázó mondák a történeti mondák egyik leggazdagabb tematikus főcsoportját alkotják, hiszen természetes vágy, kíváncsiság vezeti az embert, hogy a földrajzi helyek, természeti képződmények stb. elnevezésének eredetére magyarázatot keressen. Névmagyarázó mondákat még napjainkban is bőségesen gyűjthetünk.

3. ábra. A pásztor megtalálja a brennbergi szenet (Vaszily Csaba rajza, Ács Balla L. 1993. 29.)

Ezekhez is besorolhatók lehetnének Selmecbánya és Kapnikbánya (fent említett, nyelvészetileg ma már elfogadhatatlan) etimológiái, és e csoportba tartozik Dobsina nevének magyarázata is (mely tudományosan szinten elfogadhatatlan). E szerint a város nevének német változata (Topschau) a „Nézz a fazékba!" vagy a „fazékba néző" felszólításból, illetve kifejezésből keletkezett (17.). A mondai történet egy jelenete egy 1659-ben készült fafaragványon is megőrződött.[48] A nyelvészek véleménye szerint a nevezetes bányaváros neve a Dopša szláv személynévből eredeztethető.[49]

Bányászaink számos névmagyarázó mondát őriztek meg lakóhelyük és környékének hegyeiről, völgyeiről, különös földtani alakzatairól is. Példaként álljon itt a rudabányai *Ördöggát* neve kialakulásának magyarázata: a bányászok által elterelt patakot az ördög eltorlaszolta, amelybe a munkásokat segítő patkányok alagutat fúrtak.[50] Ez szorosan kötődik az ördöggel kapcsolatos hiedelemmondákhoz, illetve mesékhez, azért került mégis ide a névmagyarázókhoz, mert a történet alapvető szándéka, hogy az *Ördöggát* elnevezésre adjon magyarázatot (18.).

2.2.2. Helyi mondák

A korábban már emlegetett 1963-as budapesti mondarendszerezési tanácskozás a helyi mondát a történeti monda egyik tematikus alcsoportjává tette. A helyi monda fogalma azért nehézkes, mert jelentése, használata nem egyértelmű, a magyar folklorisztika is következetlenül használja. Esetenként tematikus körülhatárolást jelent, természeti képződményekhez (hegy, barlang, tó) vagy emberi létesítményekhez kapcsolódó epikus történeteket értenek rajta. Olykor viszont a földrajzi elterjedtségre utal, azaz egy kisebb területen, tájegységen belül ismert mondát jelent, ami lehet eredetmagyarázó, történeti vagy hiedelemmonda. Célravezetőbb lenne a helyi mondát nem tematikus főcsoportként értelmezni, hanem a fogalom a szöveg elterjedtségére utalna. A szerzők nem tértek el a nemzetközi klasszifikációs javaslattól, de mint az alábbi példákból is látszik, a kategória nem tematikus elkülönítést jelöl, hanem arra utal, hogy a történet egy bizonyos településhez, városhoz kötődik és csak ott, illetve a környékén ismerik. Az ebbe a csoportba tartozó, ugyancsak számos történet közül is csak néhány példa megemlítésére van lehetőség.

A legismertebbek közé tartozik a selmecbányai, „ördöggel cimboráló" „leányvári boszorkány", Rösel (Rössel, Roesel, Rössl, Rösslin) Borbála históriája. A 16. században pazarló, bűnös életet élt, és nyomorúságos körülmények között elhunyt, a Leányvárat (Újvárat) felépíttető asszony történetét az írott források és a helyi folklór alapján többen megörökítették, feldolgozták. A hiedelemelemeket is tartalmazó monda forrása a legtöbb esetben Bél Mátyásnak Richter selmeci történész munkájára támaszkodó[51] közlése[52] volt.[53] Borbála állítólag 1575-ben halt meg,[54] de a történeti források 1581-ből is tudósítanak egy azonos nevű asszony-

ról, aki „az ördöggel szövetkezve boszorkányságot űzött", amiért holttestét elégették[55] (19.).

A dobsinaiak gazdag folklórja helyi mondákban is bővelkedik. Ilyenek például a bíróválasztás sajátos szokásával és annak megszűnésével[56] (20.), valamint a bányászok és a rablók küzdelmeivel, ezzel összefüggésben egy ércben gazdag bánya elvesztésével[57] (21.) kapcsolatos történetek.

2.3. Háborúk, katasztrófák

Ahogy a történeti mondák sajátos időkezelése kapcsán esett már róla szó, a történeti mondák egy jelentős része pontosabb időmeghatározás nélkül a távoli múltba, gyakorta a török-tatár háborúk idejébe helyezi az elmondottakat. A tatár harcok alatt többnyire nem az 1240–1241-es tatárjárást kell értenünk, hanem ezek a történetek feltehetően a 16–17. századi, elsősorban Erdélyt fenyegető tatár betörések emlékét őrzik. A bányászmondák között is akadnak olyanok, amelyek a tatárok és a törökök elleni küzdelmek koráról szólnak.

2.3.1. Tatárok

A hagyomány szerint Körmöcbányát a pávák ébersége, lármázása mentette meg a tatárok pusztításától, ennek emlékére később is tartottak ilyen állatokat a várban[58] (22.). Ez egy nagyon ismert európai mondatípus, amelynek antik gyökerei vannak.

A nagybányaiak a tatárokról szóló mondáikban különösen asszonyaik szerepét örökítették meg, de a *Veresvíz*, illetve a *Kereszt-hegy* nevének eredetét is az ő támadásaikkal hozzák kapcsolatba[59] (23–24.).

A török-tatár harcokról szóló mondák egyik leggyakoribb típusa az, amelyik az ellenség elől való elrejtőzésről szól. Az emberek bizonyára valóban a falujuk közelében fekvő erdőkbe, nádasokba, lápokba menekültek a közeledő ellenség hírére. A monda szerint Torockón a tatárok elől a nép barlangokba menekült. Amíg a férfiak harcoltak, az asszonyok nagy zajt keltettek a rézmozsarakkal, azt a látszatot keltve, hogy többen vannak a valóságosnál.[60] Ez egy nagyon ismert hadicsel, és Európa-szerte ismert mondamotívum (25.).

2.3.2. Törökök

Az Újbányát megtámadó törökök elől a nép egy táróban bújt meg, de hiába, mert a támadók a bánya bejárata előtt rakott tűz füstjével megfullasztották őket[61] (26.).

A dobsinaiak hagyománya szerint a törökök elől a lakosság a környező erdőkbe menekült és a martalócok különféle neveket kiabálva próbálták őket rejtekhelyükről kicsalogatni.[62] Ez a történet a nagyon ismert, az egész magyar nyelvterüle-

ten gyűjthető „Sári, Mári jertek elő"-mondatípusba tartozik, az ellenség lánynevek kiabálásával próbálja előhívogatni az elbújt helybelieket. A valóságban 1584-ben váratlanul támadták meg Dobsinát, így menekülésre nem volt mód.[63] A tragikus esemény emlékét őrzi a fentebb már említett mondának (21.) a török időkre vonatkoztatott, adaptált változata[64] (27.) és a „maráni üvegasszony" (a török által megölt, az előlük elásott kincseit halottként is őrző nő) története[65] (28.).

A törökök által megölt nagybányai bányászokra a *Kereszt-hegy*en álló feszület emlékeztet[66] (29.).

2.4. Hősök

A magyar történelem hősei (királyok, hadvezérek stb.) viszonylag ritkán szerepelnek a bányászmondákban. Ezek egyike a munkásait sanyargató nagybányai bányabáró és az őt megbüntető Mátyás király története,[67] ami nem más, mint az álruhában járó és igazságot tevő Mátyásról szóló történetek bányász környezetbe helyezett változata (30.).

2.5. Bűn és bűnhődés

A történeti mondák közül a Bűn és bűnhődés tematikus főcsoport mondái állnak a legközelebb a hiedelemmondákhoz. Az eredeti elképzelés szerint ide a fennálló társadalmi rend ellen elkövetett bűnökről szóló történetek tartoznak. A hősök kegyetlenség, gyilkosság, hamis tanúzás stb. miatt halállal bűnhődnek, haláluk után pedig kísértenek, elsüllyednek, kővé válnak. Hőseik többnyire ismertek, például a helyi várúr. E tény a történeti mondákhoz kapcsolja ezeket, de a büntetés módja már sok esetben a hiedelemmondákhoz közelíti az ilyen elbeszéléseket.

Újbányán a bányában mulatozó, dorbézoló és paráználkodó több száz bányászt érte el a végzet: rájuk szakadt a bánya, kifolyó vérüket még sokáig látni vélték a tároló bejáratánál. E mondát már a 18. században közölte Bél Mátyás,[68] és azóta többen (leginkább az ő műve alapján) is említették[69] (31.). A monda feltehetően egy 17. században történt szerencsétlenségen alapul, amelyről történeti feljegyzések is fennmaradtak.[70]

A szinabányai szerencsétlenség okozója a háromszor az égbe (Istenre) lövő bányatulajdonos volt[71] (32.). Ez egy tabumonda, az isteni szentség megsértése miatt kell az istenkáromlónak meghalnia.

Egy rabló bányászt halállal büntettek a társai Rudabányán, talán egy régi jogszokás emléke áll a történet hátterében[72] (33.).

2.6. Egyéb történeti mondák

Akadnak olyan mondák, amelyeket nem sikerült a nemzetközi felosztás kategóriái között elhelyezni, mert speciálisan bányászmondák. Idekerültek a Borbáláról, a bányászok védőszentjéről és Prokopról, az első bányászról szóló történetek, amelyek az alapítási mondákkal és a Hősök tematikus főcsoporttal is kapcsolatban vannak.

A bányászok a kőszén, az első kőszénbánya felfedezését Borbálának (Szent Borbálának)[73] (34.), Prokopnak (Szent Prokopnak)[74] (35, 39.), illetve mindkettejüknek tulajdonítják[75] (36–37.). Ugyancsak velük hozzák kapcsolatba a bányaácsolat feltalálását[76] (37–38.) és az éjszakai műszak bevezetését is. Prokop szép felesége, Borbála és a bánya vezetője egymásba szerettek, s hogy nyugodtan együtt lehessenek, a férjet éjszakára küldték dolgozni[77] (39.).

A 20. század első felében még rendszeresen megtartott bányászünnepnek, a Prokop-napnak (július 8.) is van mondai magyarázata. E szerint Prokop egy jószívű bányabáró volt, aki bevezette, hogy névnapján ajándékokat osszanak a bányászoknak[78] (40.). A vasbányászatáról és -kohászatáról egykor híres Torockón minden évben november első péntekjén az asszonyok az ablakkeret körül vörösre festették a ház külső falát. E szokás, a helyi hagyomány szerint örök emlékeztető 1702. november 2-a véres napjára, amikor az osztrák katonák elrettentésül két ifjú bányászt felakasztottak, mert a település lakói nem akarták aláírni a jobbágysorba süllyesztésükről szóló okmányt.[79] Ismerünk mondát a Borbála-nap eredetéről is[80] (41.).

A bányászmondák egyik sajátos típusát alkotják azok a történetek, amelyekben a hallgatag, titokzatos, déli idegen, majdnem mindig velencei – innen ered a mondatípus elnevezése: „velencei" – ásványkincseket keres és talál, elsősorban az Alpokban és a Német-középhegységben, amiből otthon nagyon meggazdagodik és nagy pompában élhet. A „velencei", ahogy azt a mondák hangsúlyozzák, viseletében, alkatában és nyelvében is feltűnően különbözik a helybeliektől. Többnyire egyedül vándorol, leginkább a nyári hónapokban jelenik meg váratlanul, és ahogy jött, úgy távozik is. Ércteléreket, értékes ásványokat és kőzeteket (kristályt, smaragdot, achátot, jáspist stb.) keres, de leginkább aranyat és ezüstöt. A „velencei"-mondatípus különbözik a kincskereső és a kincsmondáktól. A „velencei" igazi bányász, aki fekete vagy szürke, többnyire elrongyolódott öltözetben jár, bányászfelszerelését a mondák gyakran részletezik. Alapvetően bányász és kohász, de olykor gerebennel, egérfogóval, gyógyszerekkel, mérgekkel, ópiumkészítményekkel is kereskedik. Legfontosabb segédeszköze: titokzatos könyve, amelyben a lelőhelyek vannak feltüntetve, többnyire apjától, nagyapjától örökölte, erre nagyon vigyáz, nehogy idegen kezébe kerüljön.

A történeti mondáknak mindig van valami valóságalapja, amit a nép költői fantáziája kiszínez. Tény, hogy már a kora középkorban élénk politikai, kereske-

delmi kapcsolatok voltak Észak-Itália és a német területek között, és az Alpok nemcsak elválasztotta, hanem össze is kötötte ezeket a vidékeket. A hegyekben valóban megfordultak itáliai bányászok, akik ásványkincsek után kutattak. Furcsa, idegen megjelenésük, szokásaik, érthetetlen beszédük megindította a helyiek fantáziáját, csodálatos képességekkel ruházták fel őket. Svájcban, Tirolban varázslóknak vélték őket, sok helyütt az Alpesekben az ördög szövetségesének hitték a velenceieket. Azt gondolták, hogy láthatatlanná tudnak válni, repülnek, a sziklát kettérepesztik varázsveszőjükkel, a zárakat képesek kinyitni, olvasnak a gondolatokban, távolból tudnak ölni. Varázstükrük megmutatja az érceket a sziklában, valamint az arany- és ezüstteléreket. Ugyancsak a tükör segítségével képesek bepillantani a múltba és a jövőbe. Olykor magukkal visznek Velencébe egy helybeli vadászt, erdészt, pásztort, szemvillanás alatt odaérnek, útjuk a levegőben vagy a föld alatt vezet. Túlzó leírást adnak a lagúnákra épült város pompájáról, fényűző gazdagságáról – olykor Velence nevének említése nélkül –, ahol a házak aranyból és márványból készültek. A helyiek szívesen segítenek a velenceieknek, mert gazdagon megjutalmazzák őket, aranyból készült állatfigurákat, értékes köveket kapnak. Ha kíváncsiságukkal, tolakodásukkal megsértik a velenceieket, azok soha többé nem térnek vissza arra a területre. A mondatípus ismert az egész Alpokban, a Szudéta-vidéken, a Német-középhegységben, a szlovák területeken és az egykori Felső-Magyarországon. Természetesen területenként eltéréseket mutatnak a történet részletei, a velencei bányász tulajdonságai, képességei[81] (42.).

A több száz bányász halálát okozó szerencsétlenségről, az özvegységükről mit sem tudó, a bányatulajdonossal nyugodtan mulatozó és táncoló asszonyokról szóló történet legrégebbi írott változata a *Magyar Simplicissimus*ban olvasható, Nagybányával kapcsolatosan[82] (43.). A Speer német muzsikus és író által alkotott mű először 1683-ban jelent meg németül, a szerző az akkor „egész Felső-Magyarországon köztudomású" történetet a 17. század közepe táján jegyezte le. A „háromszáz özvegyasszony táncá"-t *Szép Mikhál* című, először 1877-ben megjelent regényében Jókai Mór is megemlítette.[83] A monda egy változatát a közelmúltban Nagybányán gyűjtötték, bizonyítva a folklórban való meglétét[84] (44.).

A történet egyik kéziratos változatát a telkibányai református egyház irattárában őrzik. Királyhelmeci István 1687-ben vetette papírra a helyi bánya pusztulásának történetét, amelyet Medgyaszay Gyula másolt le 1802-ben. Királyhelmeci a mondát megtörtént telkibányai eseményként rögzítette[85] (45.). A bánya beomlását Tompa Mihály *Veres patak* című művében örökítette meg, szerinte a bányászok halálát kapzsiságuk okozta. Ő az özvegyasszonyokról nem tett említést.[86] A mondatípus egy változatát a Telkibánya melleti Nyíriben jegyezte le Bakó Ferenc 1951-ben[87] (46.).

Georgius Agricola az 1556-ban megjelent klasszikus könyvében, valamint Lazarus Ercker 1565-ben napvilágot látott művében a Goslar melletti Rammelsberg bányakatasztrófájáról írva tettek említést a nagyszámú özveggyé lett asszony-

ról.[88] Feltételezhető, hogy a monda valaha Európa-szerte ismert volt, és német közvetítéssel került hozzánk. Benke István szerint „Nem állapítható meg […] pontosan, hogy melyik bányavidékről terjedt el a történet, de valószínűleg egy-egy tömeges bányaszerencsétlenségre visszaemlékezve adaptálták", Telkibányán feltehetően a 15. században történt katasztrófára.[89]

3. Hiedelemmondák

A bányászok sajátos hiedelemvilágának kialakulása és a közelmúltig való megléte munkakörülményeikkel és életmódjukkal magyarázható. Faller Jenő szerint „A föld mélyén meghúzódó örök egyformaság, melyben nem lehet megkülönböztetni a nappalt az éjszakától, a nagy csönd és hallgatás, a munka veszélyessége, az elemekkel vívott folytonos kemény harc és örökös egymásrautaltság […] egy különös embert formált ki már évszázadok óta, ki élet- és beszédmódjában, nemkülönben szokásaiban és viseletében mindig elütött embertársaitól. […] A földalatti munka sajátossága s a sötétség misztikuma mindíg magábamélyedővé tették a bányászt, ki az örökös életveszélyben szivesen fordult Istenhez, népesítette be környezetét jó és rossz szellemekkel, kik munkáját hol segítették, hol véle együtt semmisítették"[90] (4. ábra). Hasonlóképpen világított rá a bányászok babonáinak és hiedelmeinek lélektani hátterére Gergely Ernő is: „A kockázattal terhes bányamunka, ennek a normális élettől távol eső, föld alatti színhelye, a természeti erők kiszámíthatatlansága, a sötétség, a csöpögő víz, s a sziszegő huzat, a kopogó kövek félelmetes zajai, a titokzatos légkör, amelyben veszélyek leselkednek, az izgalmas és a szokatlannak olyan fluidumát hozzák létre, amelyből sejtelmek, tabuk, babonás képzetek keletkeznek. Ezek a legkülönbözőbb fantáziaképekké sűrűsödhetnek, amelyben a borzongó hangulatok és az aggodalom ölt alakot."[91]

3.1. Sors, végzet, előjelek

A közeledő szerencsétlenségekre és balesetekre különféle előjelekből következtettek. Ilyenek voltak például a különös hangok (a bányaszellem jeladásai)[92] (47.), amelyek néha *kutyaugatás*ra[93] vagy *macskanyávogás*ra[94] hasonlítottak. Hasonlóképpen rossz jel volt, ha *sóhajtott* a bánya,[95] (48.) vagy ha *csákányozás*hoz, *dobolás*hoz stb. hasonló hangot,[96] illetve ha *csengettyűszót*[97] hallottak. Rossz előjelnek számított az is, ha éjfélkor pattogott a szén.[98]

Az emberi jelenlét nélkül, váratlanul felbukkanó *lámpafény*, *lámpavilág* is rosszat jelentett, különösen *éjfélkor* és *nagy ünnepek előtt*[99] (49–53.), de egy *árnyék* megjelenése is baljós előjel volt.[100]

A *nyomott* levegőből közelgő omlásra következtettek[101] és volt, ahol azt tartották, hogy *két baleset után bizonyosan bekövetkezik a harmadik*.[102]

4. ábra. A „Gathon" nevű angliai bányaszellem ábrázolása a 19. századból (Heilfurth, G. 1981. 213.)

Időnként és helyenként a *bányaszellem megjelenése* már önmagában rossz jelnek számított[103] (54–55.), de az sok esetben konkrétan, szóban is figyelmeztetett a veszélyre (lásd az alábbiakban a segítő bányaszellemről szóló részben).

A bányászok szerint a *patkány*ok és az *eger*ek a legjobb veszélyjelzők, megérzik a közeledő bajt és menekülésükkel figyelmeztetnek[104] (56–59.), ezért ezeket az állatokat nagy tiszteletben tartották (lásd még az alábbiakban a tabumondáknál).

A fent említett előjeleket a bányászok széles körben ismerték, de vannak olyan történetek is, amelyek egyedieknek, invariánsoknak tűnnek, mint például a

bika[105] (60.), *a bányász apjának táncoló fekete alakként* megjelenő szelleme[106] (61.), a *fejetlen lovak*[107] (62.), a *karácsony éjjel* a bányafalból kijövő *processzió*[108] (63.) és Szent Borbálának a bányában felbukkanó *fehér alakja*[109] (64.).

3.2. Kísértet – visszajáró halott

Általánosan ismert hiedelem volt, hogy a bányában szerencsétlenség következtében elhunytak szellemei kísértenek, visszajárnak egykori munkájuk helyszínére[110] (65–67.).

3.3. Túlvilágjárás

A túlvilágjárás a népmesékben és a hiedelemmondákban is felbukkanó motívumsor. Előfordul, hogy az ember egész testi valójában jár a túlvilágon, de lehet, hogy csak a lelke. A túlvilágjárásról szóló mesék és hiedelemmondák között nagyon

5. ábra. Bányaördög 18. századi ábrázolása Svédországból (Wilsdorf, H. 1987. 249.)

keskeny a határvonal, mert a lényeges motívumok mind a két műfaj történeteiben megvannak. A túlvilágjárások jellegzetes sajátossága, hogy az ott eltöltött idő az e világon a sokszorosának felel meg[111] (68.).

3.4. Ördög

Az ördög (5. ábra) gyakori szereplője a bányászmondáknak, többnyire túljárnak az eszén. E történetek az ostoba ördög típusú mesékkel mutatnak rokonságot, műfajilag átmenetet jelentenek a mese és a monda között.[112] A bányászok fúrólyukba szorítják a farkát és felrobbantják, a bányafa repedésébe csíptetik a kezét (69–71.).

Az ördög ritkán mint a bányászt segítő alak jelenik meg a mondákban (lásd az alábbiakban a segítő bányaszellemről szóló részben).

3.5. Természetfeletti javakkal és erővel rendelkező emberek

A magyar népi hitvilág természetfeletti erejű személyei: a tudós kocsis, a tudós pásztor, az ördöngös molnár, és ebbe a sorba illeszkedik az ördöngös bányász is. Ők valamennyien olyan csodálatos képességekkel rendelkeznek, amelyek kiemelik őket közösségükből. Az ördöngös bányász alakjában megjelennek a bányaszellemhez fűződő képzetek is. Ördögök segítenek neki a munkában, dolgoznak helyette. Az ördöngös bányásznak a szerszámai maguktól, illetve az ő parancsára dolgoznak a bányában. Megtalálja az elveszett tárgyakat, varázsvesszője segíti, különleges erejű a tekintete[113] (72–79.).

3.6. Természetfeletti lények

3.6.1. Lidérc

A magyar néphit egyik leggyakrabban megjelenő természetfeletti lénye a lidérc. Az egész magyar nyelvterületen ismert. A neve és megjelenési formája területenként nagy eltéréseket mutat. A paraszti hagyományokból kerülhetett be a bányászok folklórjába, alkalmazkodva e speciális hagyománykörhöz. A bányászok a *lidérc*et (*mitmitké*t, *babá*t, *spiritusz*t) fekete jérce vagy tyúk első tojásából keltették ki, volt aki lakodalomban kapta, másnak a zsebébe csempészték. Gazdájának pénzt szerzett, segített neki bányászkodni, megfogta az elszabadult csilléket stb. Megszabadulni csak úgy lehetett tőle, ha teljesíthetetlen feladattal bízták meg vagy fába ékeléssel, illetve tudós ember segítségével[114] (80–83.).

3.6.2. Bányaszellem

A magyarországi bányászok körében többféle és több névvel is illetett bányaszellem képzete élt.

Megjelenhetett például *fekete kutya*[115] vagy *patkány*[116] alakjában, néhol magas termetűnek, *óriás*nak vélték.[117] Mátraszelén ismerték az esőköpenyben járó és a vízbetörést jelző *vizes ember*t,[118] Ormosbányán pedig a „fekete és csúnya ábrázatú" *hudics*ot emlegették.[119] A parajdi *bányaanyá*ról azt beszélték, hogy „mindent lát és mindenkit megóv a bajtól",[120] a gömöri *marmancs*nak csak a neve maradt fenn.[121]

Az erdélyi bányavidékek román bányászai körében élt a más, románok által lakott tájakon erdei lényként számon tartott[122] *vâlva*,[123] *vîrva băi*,[124] *vurfa boj*,[125] *vêlva băilor*[126] képzete, amely asszony, ősz ember, madár, denevér, ló, kutya stb. alakját ölthette.[127] Erről írta Mailand Oszkár a következőket: „Csodálatos az, hogy annak daczára a német befolyásnak, mely bányászatunk kezdete óta érezhető, mondhatnám uralkodó volt bányahelységeinkben, az oláh[ok] ezen, úgy látszik, már magukkal behozott szellemhez ragaszkodtak s a germán elemekből majdnem semmit sem vettek át mythosi képzeteikbe."[128] Az ércben gazdag területeken meglévő, hosszú szürke szakállú, bányászruhában járó, *oameni micuți* vagy *pipirig* nevű, veszekedős törpék képzete[129] talán német hatásra alakult ki.

A bányaszellemek közül bányászaink körében a különféle neveken szereplő, ambivalens, jó és rossz tulajdonságokkal egyaránt rendelkező bányatörpék voltak a legismertebbek (6–7. ábra).

A bányatörpékről az először 1530-ban megjelent *Bermannus*, az 1549-ben napvilágot látott *De animantibus subterraneis liber* és az 1556-ban kiadott *De re metallica libri XII* című műveiben már Georgius Agricola is értekezett.[130]

A bányatörpékről magyarországi adatok a 17. század elejétől ismeretesek. Jean Baptiste Morin francia utazó 1614-ben járt nálunk, majd hazatérve 1619-ben kiadta *Nova mundi sublunaris anatomia* című könyvét.[131] Ebben körmöcbányai *törpe néger démon*okról („ethiopum homunculorum forma") olvashatunk, akik tréfálkozni szoktak az emberekkel, de voltak közöttük olyanok is, akik „gyötörték" őket.[132] Athanasius Kircher 1665-ben megjelent *Mundus subterraneus*ában „kérdőíves" gyűjtés (levelezés) alapján közölt selmecbányai és úrvölgyi adatokat a bajt okozó, de szerencsét is hozó bányatörpékről.[133] A *Magyar Simplicissimus* szerzője a nyomdából 1683-ban kikerült könyvben azt írta, hogy Selmecbányán ő maga is látott bányatörpét, és a bányászok másutt is említést tettek róluk, akiktől szerencsét és szerencsétlenséget egyaránt várhattak.[134] Csiba István az 1714-ben kiadott *Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae* címet viselő művében Kircher közlése alapján írt a bányatörpékről,[135] Bél Mátyás pedig *Notitiá*jának 1742-ben napvilágot látott negyedik kötetében Selmecbánya bányatörpéit mutatta be.[136]

A bányaszellemeknek a német nyelvterületen különféle elnevezései voltak a múltban, például: *Alpmännchen*, *Berggeist*, *Bergkickel*, *Bergkobold*, *Bergmännchen*, *Bergme-*

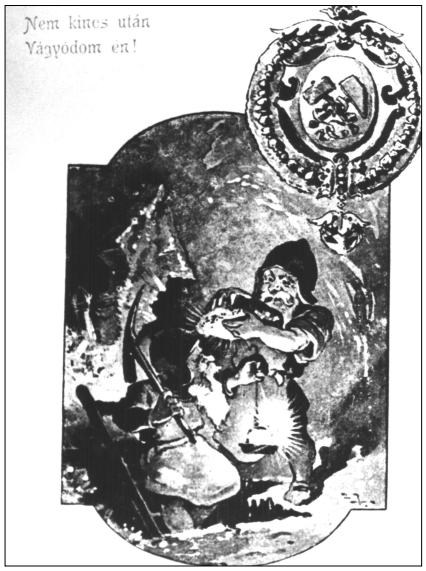

6. ábra. Selmecbányai bányatörpék (levelezőlap a 19–20. század fordulójáról)

7. ábra. Bányatörpe festett faszobra (Központi Bányászati Múzeum, Sopron, l. sz.: 69.312.1.)

nal, *Bergmönch*, *Bergzwerg*, *Cabutzer*, *Erdgeist*, *Gnom*, *Gütlein*, *Kobold*, *Rübezahl*, *Schatzmenal* stb.[137] Két elem, a kobalt és a nikkel neve a középkori német bányásznyelvből ered, az előző a *Kobold* ('bányaszellem'), az utóbbi a *Kupfernickel* ('rézördög: egy nikkeltartalmú érc') szóból.[138]

A magyarországi bányászok nyelvében a bányatörpék némelyik neve német elnevezésből alakult ki (legtöbb esetben az eredeti eltorzított változatát használták), a történeti adatok mellett ez is azt bizonyítja, amit a magyar néphit és a magyarországi bányászfolklór kutatói[139] is egyöntetűen hangsúlyoznak, hogy e természetfeletti lény képzete német eredetű, a középkorban és később német területekről betelepült bányászok hozták magukkal, és feltételezhető a szomszédos szláv népek közvetítő szerepe és hatása is.

A 19–20. századi leírásokból, közlésekből kiderül, hogy Magyarországon a bányászok körében a bányatörpe többféle nevet viselt, valamint, hogy külső megjelenése (kis méretén kívül) és viselkedése is különféle volt. Neve és külseje sokféleségét bizonyítja az alábbi néhány példa.

Vrdnik. *Bányaszellem*, *bergmandl*. Bányász, a fején sisakkal, az egyik kezében lámpa, a másikban bányászbot.[140]

Mecsek. *Bergmandli* (Pécsbányatelep, Hosszúhetény), *bergmándli* (Pécs, Pécsbányatelep), *bergmánli* (Borbálatelep, Erzsébettelep), *bergmannli* (Komló), *berkmánli*

(Szabolcsbányatelep, Pécsbányatelep), *manó* (Andrásbányavölgy), *perkmánli* (Vasas). Kis ember, piros sapkában, kis lámpással (Hosszúhetény); öreg törpe, hosszú szakállal és bajusszal, hegyes sapkában, lámpással a kezében (Mecsek); törpe, a fején szarvakkal (Erzsébettelep); alig fél méter magas ember, térdig érő szakállal, kezében lámpával (Istenáldásvölgy).[141]

Doba. *Törpe.* Földig érő, hófehér szakállal, fehér ruhában, a fején turbánnal.[142]

Várpalota. *Bányamanó, manó, a Picike.* Kicsi, öreg, szakállas ember, kezében lámpással.[143]

Felsőgalla. *Bányaszellem.* Kicsi ember, bányászruhában, lámpással a kezében.[144]

Dorog. *Bányaszellem*, *bergmanli.*[145]

Börzsöny. Fejetlen törpe.[146]

Nógrádi-szénmedence. *Bányarém* (Nagybátony), *bányatörpe* (Etes, Karancsberény, Mátraszele), *bergmanik* (Salgótarján), *bergmanli* (Salgóbánya, Etes), *berkmanik* (Salgóbánya), *bertmanyik* (Baglyasalja), *kisember* (Vizslás), *manó* (Karancsberény), *permandli* (Etes), *pergmondli* (Mátraszele, Salgótarján), *perkmannli* (Kishartyán), *permangli* (Salgóbánya), *pertmanyik* (Nagybátony), *törpe* (Mátraszele, Zagyvapálfalva), *törpeember* (Mátraszele), *törpemanó* (Somoskőújfalu). Kis ember, lámpással (Etes); kicsi, mint egy gyerek és öreg (Mátraszele); apró, töpörödött ember, hosszú szakállal, bányászruhában, az egyik kezében mécsessel, a másikban csákánnyal (Nagybátony); kicsi ember, piros ruhában, kezében csákánnyal, fején világító lámpával (Salgóbánya); kicsi, mint egy tíz-tizenkét éves gyerek, ősz hajjal, hosszú szakállal, kezében olajos mécsessel, beszélni nem tud, csak makog (Somoskőújfalu); hetvenöt centiméter magas, zöldes-kékes ruhában, szakállas, a fején hegyes sapkával (Zagyvapálfalva); kis ember, sapkában, térdig érő szakállal (Kishartyán).[147]

Borsodi-szénmedence. *Bányamanó* (Somsály), *bányarém* (Egercsehi, Ormosbánya, Sajómercse), *bányatörpe* (Somsály), *berkmanli* (Sajószentpéter), *bermanli* (Borsodnádasd*).* Kis ember, rongyos ruhában (Somsály); fekete szakállas és szénporos (Ormosbánya); piros sapkát visel (Sajószentpéter).[148]

Selmecbánya (17. századi adatok). Kicsi, mint egy gyerek, bőrruhában, széles sapkában, nagy villogó szemekkel, a kezében tiszta fényű lámpással.[149]

Körmöcbánya. Kicsi ember, fekete nadrágban, vörös kabátban, az egyik kezében ezüstmécsessel, a másikban ezüstcsákánnyal; vörös nadrágban, sapkában és kabátban; fekete nadrágban, vörös kabátban, a fején báránybőr sapkával, az egyik kezében aranymécsessel, a másikban ezüstkalapáccsal.[150]

Breznóbánya. Kis ember, ősz szakállal, vörös nadrágban és sapkában, a jobb kezében aranycsákánnyal.[151]

Dobsina. *Permonyik.*[152]

Igló. *Bányatörpe, kobold.* Hosszú szakállal, szürke bőrruhában, bányászsapkában, többnyire púpos.[153]

Gölnicbánya. Kis, szakállas ember, vörös nadrágban, fehér kabátban, zöld sapkában és csizmában, a kezében mécsessel.[154]

Szepesremete. Arany színű csizmában.[155]

Betlér. Törpe, zöld ruhában, piros sapkában.[156]

Dernő. *Pormónyik*.[157]

Sajóháza. *Bányatörpe*, *permónyik*.[158]

Rudna. *Permonik*, *permonyik, pertymonik*. Kis ember, piros ruhában és sapkában, a kezében lámpással.[159]

Rudabánya. *Bányamanó, bergmanli, permandlik*. Kicsi, szakállas, öreg ember, fekete nadrágban, piros kabátban és kucsmában, bal kezében aranymécsessel, jobb kezében ezüstkalapáccsal.[160]

Torockó. *Birgej*.[161]

Rézbánya. Öreg törpe, földig érő szakállal.[162]

Felsőbánya. *Bányapásztor*. Kis ember, a kezében óriási mécsessel, „közönséges felügyelői" ruhában; kis ember, hófehér szakállal, apró, fénylő szemekkel, nagy, piros bojtos sapkában, zöld bányászruhában, hosszú farbőrt visel, ami elöl egy fúróval és egy kalapáccsal díszített, nagy csattal van felerősítve, az egyik kezében botot, a másikban olyan mécsest tart, amiből soha nem fogy ki az olaj; fél méter magas ember, hosszú szakállal, bányászruhában, zöld süvegben, kezében gyertyával.[163]

Kapnikbánya. *Bányapásztor*.[164]

Aknaszlatina. *Bányipásztor*. Kicsi ember, magas süvegben, kezében kalapáccsal.[165]

A régi irodalomban szerepelnek olyan bányaszellemek is, amelyeknek semmi közük nincs a bányászok folklórjához, a költői, írói fantázia termékei. Ilyenek például Majláth Jánosnak a Rónaszéken játszódó, *A sóbányák* című „novellájában" szereplő természetfeletti lények.[166] Köztudomású, hogy Tompa Mihály előszeretettel és gyakran merített a folklórból, de feltételezhető, hogy *Borova hora* és *A sztraczenai sziklakapu* című, bányaszellemekről szóló munkái[167] nem a néphagyományon alapulnak.[168] Bár Vahot Imre „hajdani népregének" nevezte a *Bányarém* címet viselő, Mátyás király korában játszódó színművét, valószínűleg ennek kapcsán sem beszélhetünk folklórhatásról. Faller Jenő írta a színdarabról: „Sajnos az állítólagos »néprege« helyét és eredetét eddig nem találtam."[169] Móra Ferenc „bányarigójá"-nak[170] sem találni folklórpárhuzamait.

3.6.2.1. Segítő bányaszellem

Számos történet szól a jóindulatú, segítő bányaszellemről, aki meg akarja mutatni, illetve megmutatja a bányásznak az ásványkincs lelőhelyét.[171]

E jótéteményét néha feltételekhez kötötte, például, hogy a segítségről a bányász nem beszélhet senkinek[172] vagy ellenszolgáltatást kért a közreműködéséért (pl. ételt).[173]

8. ábra. Az ördöggel osztozkodó bányász (Bezzegh Zoltán rajza, Vargha K.–Rónai B. 1961. 84.)

Előfordult, hogy a szellem hiába mutatta meg a bányászkodásra kiválóan alkalmas helyet, mert a bányász ijedtében elfelejtette,[174] vagy akit segítő szándékkal oda akart vezetni, lelőtte őt[175] (84–90.).

A jó szándékú bányaszellem igyekezett megelőzni a szerencsétlenséget, figyelmeztetett a leselkedő veszélyre,[176] különösen ünnepekkor, amikor nem volt szabad dolgozni.[177] Aki hallgatott a szellemre, az megmenekült, aki nem, az meghalt. Előfordult, hogy hallgattak volna a figyelmeztetésére, de a felvigyázó parancsára a bányában maradtak, ezért pusztultak el[178] (91–97.).

Főleg a szegény, de becsületes bányásznak a munkában is segített, önzetlenül[179] vagy valamilyen ellenszolgáltatás fejében. Általában azt kötötte ki, hogy a fizetést felezzék meg. Ezt gyakran megnehezítette, hogy a végén maradt egy páratlan pénzdarab, amelynek elosztását különféle módon oldották meg (félbevágták, a bányaszellem vagy a becsületes bányász kapta meg stb.). A bányaszellem a segítség fejében gyakran kiflit, zsemlét, pálinkát stb. is kért, esetleg kikötötte azt is, hogy amíg ő dolgozik, a bányász nem nézhet hátra[180] (98–105.).

A monda egy Baranya megyei és egy sajószentpéteri változatában az ördög segített a munkában és osztozkodott a bányásszal[181] (8. ábra). Az osztozkodás és a zsemlekérés motívuma a német bányászmondákban is szerepel.[182]

3.6.2.2. Ártó, büntető bányaszellem

Voltak ártó szándékú, rosszindulatú bányaszellemek is, akik ellenségesen viselkedtek a bányászokkal, beomlasztották a bányát, verték a velük találkozót, kővé változtatták, a munkásokat elcsalták és hosszú ideig a föld alatt tartották stb.[183] (106–110.).

Előfordultak olyan bányaszellemek is, akik az ásványi kincseket a magukénak tartották, és ha a munkások a figyelmeztetésük ellenére továbbdolgoztak, rájuk omlasztották a bányát.[184] Szigorúan megbüntették az erkölcsi szabályok és normák ellen vétőket, az ünnepnapokon dolgozókat, a kapzsikat, az irigyeket, a kegyetlenkedőket és a gyilkosokat[185] (111–116.).

3.6.2.3. Segítő és ártó, büntető bányaszellem

Olykor a bányaszellem a jó bányászokat megjutalmazta, a lustákat megbüntette.[186] Jó szándékú volt alapvetően, de azt a bányászt, aki kapzsivá vált, nem vitt már neki zsemlét, kiflit, elárulta közös titkukat vagy valamivel feldühítette, azt megbüntette: faképnél hagyta, megőrjítette, megölte stb.[187] (117–124.).

3.6.2.4. Bányaszellemnek hitt állatok

Gyakran megesett, hogy a bányába betévedt valamilyen állat (pl. macska, kecske, szarvasmarha), előfordult az is, hogy valaki levitt egyet. Nem volt ritka eset, hogy azokat bányaszellemnek vagy bányabalesetben meghalt ember visszatért szellemének (kísértetnek) nézték, illetve vélték, amint erről a bányászok élménytörténetei tanúskodnak[188] (125–129.).

3.6.2.5. Ijesztgetés a bányaszellemmel

A kezdő, fiatal bányászoknak beavatáson kellett átesniük. Bél Mátyás a 18. században említette az egyik felsőbányai táró patakjáról, hogy azon nem volt szabad átmenni, „csak az van megengedve, hogy meghintsék vele magukat az emberek, s akik először szállnak le, mintegy ezzel avatják be magukat a bányamunkába."[189]

A 19–20. században a kezdő bányász beavatása általában különböző beugratásokat jelentett: nem létező szerszámokért küldték, megoldhatatlan feladatok elé állították, felesleges munkát végeztettek vele stb.[190]

A beavatás egyik leggyakoribb fajtája volt a bányaszellemmel való ijesztgetés, de riogatták vele a rosszul dolgozó, hencegő, magukat bátornak mondó stb. társaikat is, vagy azokat, akiket csak meg akartak tréfálni[191] (130–134.).

Teveli Mihály *A bányarém* című, „kis diákoknak" szóló regényében egy elbocsátott körmöcbányai bányász bosszúból ijesztgette a bányaszellemmel volt társait.[192]

3.6.2.6. Egyéb történetek a bányaszellemről

Az említetteken kívül számos más, a fenti kategóriákba besorolhatatlan történetet is megőriztek bányászaink, például a síró, a szivarozó, a munkások vizét megivó és megajándékozása után eltávozó, a farbőrét megtaláló bányászt megjutalmazó, a fiatalembertől vért kérő, a megnövése után elbujdosó, a vele társalgót megtréfáló stb. bányaszellemekről.[193]

A bányaszellemek a föld alatt éltek, de gyakran a felszínre is feljöttek. Adventben kis lámpásukkal riogatták, csalogatták az embereket, megjelenésük veszedelmet jelentett,[194] felkéredzkedtek a lovas kocsira és megleckéztették a bányászokat stb.[195] (135–142.).

3.6.3. Tündér

A magyarországi bányászmondákban a tündér csak ritkán, általában jótevőként szerepel. Például Selmecbányán nekik köszönhették a sok aranyat, de miután a bányászok cipővel ajándékozták meg őket, eltűntek az érccel együtt.[196] Sajószentpéteren varázsvesszőjével segített a szegény bányászon[197] (143–144.).

3.7. Tabu

A tabumonda olyan figyelmeztető elbeszélés, amely valamely tilalom létrejöttének eredetéről szól vagy arról számol be, hogy milyen büntetés éri azt, aki a tilalmat megszegi. Az európai és a magyar mondák között ilyenek – munkatilalmakra vonatkozó történetek – jócskán akadnak a bányászmondák között is. A bányászok hagyományai szerint is bizonyos napokon tilos volt dolgozni (pl. húsvét, pünkösd, Borbála-nap, vasárnap)[198] (145.). A munkatilalom az éjfélre is vonatkozott.[199]

A bányában tilos volt fütyülni, énekelni, hangosan beszélni, illetlenül tréfálkozni, káromkodni stb., mert az e szabály ellen vétőket például bányaomlással, az érc eltüntetésével, elhurcolással, megöléssel büntette meg a bányaszellem[200] (146–149.). A fütyülő és káromkodó bányászok német területeken is hasonló sorsra jutottak.[201] Ritka kivételnek számít egy vasasi bányász véleménye, aki szerint szabad volt káromkodni: „Nekünk muszáj – aszt mongya – mer mi állandóan bányamélyben vagyunk és nekünk az isten is megbocsájt.”[202]

Mivel a patkányok és az egerek jelezték a közeledő veszélyt (lásd a fentiekben is), óvták, etették és itatták azokat. Bántalmazásuk, agyonütésük tilos volt, még akkor is, ha kárt csináltak. Volt, ahol meg is büntették azt a bányászt, aki bántotta azokat[203] (150–153.).

VÁLOGATÁS A MAGYARORSZÁGI BÁNYÁSZMONDÁKBÓL

1. Eredetmagyarázó mondák

1.

Egyszer az Úrjézus és Szent Péter a földön voltak. Az idő estefelé járt, amikor egy faluba értek. Mondta Szent Péter az Úrnak:

– Uram, térjünk be ebbe a fogadóba, kérjünk szállást!

– Ne menjünk be, Péter – mondta az Úr –, itt bányászok vigadoznak. Menjünk inkább tovább!

De addig-addig erősködött Péter, míg az Úr bele nem egyezett, hogy a kocsmában szálljanak meg éjszakára. Csak annyit kötött ki, hogy ő fog a belső oldalon aludni. Péter bele is egyezett. Hanem, amikor lefeküdtek, a fogadóban a bányászok összesúgtak, hogy megverik az egyik jövevényt. Mivel Péter volt a szélén, a bányászok őt jól elagyabugyálták.

Kérte reggel Péter az Urat, hogy maradjanak még egy napig és neveljék meg egy kicsit a bányászokat. Az Úr ismét tiltakozott. Azt mondta:

– A bányászokat, Péter, nem lehet nevelni!

Péter viszont addig kérlelte, amíg az Úr beleegyezett, hogy a második este is a fogadóban háljanak. Most viszont Péter kötötte, hogy ő fog a belső oldalon aludni. Az Úr beleegyezett. Eljött az este, újra lefeküdtek. A bányászok azonban újra összesúgtak, belopakodtak a szobába, hogy a jövevényeknek ellássák a bajukat.

– Tegnap a külső kapott, ma a belső kap – kiáltották, és szegény Pétert újra elkenték.

Reggel továbbment az Úr Péterrel. Péter zsörtölődni kezdett, kérte az Urat, hogy büntesse meg a bányászokat.

– Hogyan? – kérdezte az Úr.

Péter ajánlotta, hogy legyen a bányászok szeme a fejük tetején vagy teremtsen a támfába vaséket, oda, ahol a bányászok faragni akarják.

– Hát, jó – mondta az Úr –, legyen a támfába egy jó erős görcs, de ne vasból, mert akkor szegény bányászok nem fognak keresni és családjukat nem fogják tudni eltartani.

Így került a görcs a támfába, ami annyi bosszúságot okozott a bányászoknak, és ha faragni akarták, oda biztos, hogy görcs került.[204] (Sajószentpéter)

2.

Krisztus urunk Péterrel vándorolt. Egyszer bementek egy kocsmába, részeg bányászok vótak ottan és kértek ezek szállást. És kaptak egy sarokba. Kívű fekütt a Péter, belebotlott az egyik bányász, azt mondja:

– Hát – azt mondja – te minek heversz itten, nem kelsz föl.

Össze-vissza rugdáta, verte.

Akkó mikó elmulott a kedve a verekedéstől, akkó (Péter) odasugta a Jézusnak:

– Feküggy te kívű, mer jönnek utóbb, megin éngemet megvernek. Hát begyün a másik részeg bányász. Azt mondja:

– Te megverted a külsőt, én meg megverem most a belsőt.

Megin Péter kapott.

Azt mondja Jézus:

– Mit kőne ezek ellen csináni, hogy ennyire megvertek?

Azt mondja:

– Vasszögeket kőne a fába beverni, hogyha vágják, a fejszéjük csorbuljon ki.

Azt mondja (Jézus):

– Azt nem lehet, majd másik bütyköket, avval is elég bajuk lesz nekik vagdalásnál.

És azóta mindig a bütyköket Péter-szögeknek nevezik. És rendszerint ott vágja a bányász a fát, ahol a bütyök van.[205] (Erzsébettelep)

3.

A hibás ember mindjárt készen van a hibájára mentséggel. Sok bort előrölt az öreg bányász. Haragudott is érte a felesége. Egyszer megkérdeztem az öreget, hogy miért iszik annyi sokat? Azt felelte rá, hogy neki muszáj, mert ő bányász, a bányászok pedig meg vannak átkozva. Kérdésemre aztán igy mondta el az öreg az átkot.

– Tetszik tudni, mikor az Úr Jézus a földön járt, egy délután szent Péter apostollal egy utczai pincze előtt mentek el s abban a pinczében bányászok mulattak. Szent Péter apostol elmaradt az Úr Jézustól és benézett a pinczébe; egy részeg bányász meglátván az apostolt, azt kigunyolta, sőt egy másik egy poharat is felkapott, hogy azt az előtte ismeretlen apostolhoz vágja. Szent Péter utólérvén Úr Jézust, elpanaszolá az esetet és kérte az Üdvözitőt, hogy átkozza meg azt a csúf népet. Az Úr Jézus azonban azt mondá Péternek:

– Nem átkozom meg őket Péter, csak azt mondom, hogy amit ma keresnek, még az nap megigyák.[206] (Felsőbánya)

4.

Krisztus urunk egyszer a bányába járt Szent Péterrel, de annyira elbolyongtak benne, hogy nem tudták, merre kell kimenni. Megkérdeztek egy bányászt, de az mérgesen ezt mondta:

– Arra ni! Az istenbe…, keressék meg!

Akkor Jézus megátkozta a bányászt, hogy izzadsággal keresse kenyerit, legyen a bányába part meg lejtő, meg örökké sárba járjon.[207] (Edelény)

2. Történeti mondák

2.1. Emberi létesítmények keletkezéséhez fűzött mondák – alapítási mondák

5.

A monda szerint egy alkalommal egy madarász a víz partjára tért pihenőre. Eközben gyönyörű madarat pillantott meg a parton, amint az ott szemelgetett. Az éhség és a vadászszenvedély is a madarászt a madár kézrekerítésére sarkalta, ami sikerült is. Amint a megölt állatot, mely tyúk volt, felbontja, annak begyében nagy csodálkozására tiszta aranyat talált. Lélekszakadva hívta egybe atyafiait, kik a tőle megjelölt helyen rögtön kutatáshoz fogtak, minek eredménye az a gazdag aranybánya volt, melyet még a 18. században is a szerencsére vezető madárról Hennének, tyúknak neveztek.[208] (Körmöcbánya)

6.

A selmeci Ó-hegy sziklái alatt egy öreg pásztor legeltette nyáját. Eközben kifáradt és hanyatfekve pihenőt tartott. Egyszerre valami neszezést hallott, de nem látott semmit. Pár perc mulva újból hallatszott a zörrenés, ekkor már figyelmes lett a pásztor a kövek közti mozgásra. Most már lélekzetét visszafojtva leselkedett a pásztor és pár pillanat mulva kedves kép tárult eléje: egy gyík surrant ki egy sziklahasadékból, kíváncsian nézve körül. A másik percben egy másik gyík dugta ki fejét egy szomszéd hasadékból és gyors iramban ott termett az első gyík mellett s a két gyík egymással játszadozni kezdett. Az öreg pásztor, ki láthatólag kedvtelve szemlélte e ritka idillt, csodálkozással vette észre, hogy a gyíkok nem zöld színűek, hanem hátukon valami sárga por csillog, melyet mikor játékukat abbahagyták, a földre hullajtottak. A pásztor nem tudva, mi legyen a csillogó por, azt összegyüjtötte és tüszőjébe rejtette. Másnap a pásztor a rejtélyes port megmutatta gazdájának, ki hamar felismerte a sárga porban a kincset. A sárga por nem volt más, mint színarany, melyet a gyíkok a hegy belsejéből hoztak ki a külvilágra. A pásztor gazdája a sziklahegyben aranybányát nyitott, így született meg a selmeci aranybányászat.[209] (Selmecbánya)

7.

[…] a táj virányos völgyében legeltető juhász két gyikra bukkant, mellyek után nézve véletlen ezüst szálakra találván, ezeket a csörejére rögtön eltünt gyikok által hátrahagyottnak vélt prédán magát földalatti kincsnek nyomára jutottnak hiszi. – Örömmel fut s felfedezi a bányászat értőknek találmányát, kik kapva a közlötteken csak hamar kutat ásnak a helyszinén, oly mélyet, mig legdússabb ezüst érmekre jutottak. S gazdagságuk tényezői emlékeül a gyikokat, mint a bányászi kalapácsokat is czimerükbe elfogadva magát a helyet, addig „Bana-"nak nevezettet, Sebenic-nek elnevezék és pedig azért: minthogy az együgyü juhász – a mások érdekében tett felfedezés által magának *„sebe nic"* mit sem juttatott. – A *sebe nic* szóból idők teltével a német *Schemnitz*, magyar *Selmecz*, s a tót *Sstjavnicza* elnevezés származott.

Vannak azonban, kik – s talán nem alaptalanúl a cseh *Zemnice* – mi annyit értelmez, mint a magyar „bánya" – szótól akarják a város mostani elneveztetését származtatni.[210] (Selmecbánya)

8.

Akkor történt ez – mit most el fogok mondani – mikor még a szarvasok szaladgáltak hegyeink közt és mikor még szántóföldünkön megérett a köleskása. Volt egy szénégető, ki a Hiasch családból származott. A mint kiment a hegyek közé, hogy mindennapi munkáját elvégezze, három gyönyörü szép tulipánt pillantott meg. Leszakitotta, hogy gyermekeinek örömet szerezzen vele. Másnap ismét arra vitt el utja s megint ott látta a három tulipánt. Igy történt ez minden nap. „Ejnye; gondolá magában a szénégető, az bizonyára isteni jel lesz, hogy itt valahol kincs van elásva! Nézzünk utána!" Következő nap már csákányokkal felfegyverkezve jött ide és ásni kezdett. Fáradtsága nem volt eredménytelen, nemsokára egy csomó aranyhoz jutott. Mint repdesett szive az örömtől, mikor ezt feleségének átadta!

Egyszerre minden megváltozott. Az asszony és a leányok selyem viganót hordtak, a szénégetés szünetelt. A hirtelen meggazdagodott család szóba sem állott más közönséges halandóval. Az egyik fiu Lengyelországból házasodott, a másik egy kékszemü leányt hozott az alföldről. Vége, hossza nem volt az egymást érő mulatságoknak. Mikor már ebbe is beleuntak, azt ajánlotta a kisebbik fiu a bátyjának, hogy cseréljenek feleséget. Ez beleegyezett, mert ő ugyis mindig a kékszemüért rajongott. A pap nem akarta rájuk adni áldását, de mit törődtek ők azzal, hisz az az áldás ugy is felesleges.

Bizony mióta az Isten igy felvitte a dolgukat, azóta már nem lehetett őket a templomban látni. Pedig hej! ki az Istenről megfeledkezik, megfeledkezik arról az Isten is. A két asszony végre megunta a sok dinom-dánomot, minden pénzt felszedett s egy éjjel szépen elszökött. Ezentul már a szénégető megint keze munkájával kereste kenyerét, családját pedig mindenki megvetette. Ha csinján bántak volna azzal a rengeteg pénzzel, még öreg korukban is gond nélkül hajtották volna fejüket nyugalomra![211] (Dobsina)

9.

A monda szerint egy juhpásztor, nyája elvesztett kolompját keresve, a sok járás közben nagyon kifáradt és egy fa alá tért pihenni, hol csakhamar elaludt. Álmában egy tündér jelent meg és egy háromágú rózsát adott neki, megparancsolva, hogy keresse meg a város felső határában a csipkebokrot, melyről a rózsatövet leszakította, annak tövében ásson egy nagy gödröt s ott nagy aranykincset fog találni. A pásztor teljesítette a parancsot s így találtak rá a rozsnyói aranybányára, – a középkori magyar Kaliforniára.[212] (Rozsnyó)

10.

Szomolnok alapitásáról pedig azt mondja a rege, hogy unalmában egyszer egy pásztor baltájával egy sziklát faragcsált. Nemsokára aranyérre akadt, mely gazdag bányára vezetett.[213] (Szomolnok)

11.

Mikor Nagy-Bánya még Asszonypataka nevü falu volt, egy ember megverte a feleségét s az kifutott a határra. Ott sírdogált-sírdogált. Egyszer csak megjelenik előtte egy kis veres nadrágu, hosszu szakállu ember s integet neki. Beviszi a sziklák közé, ott hirtelen eltünik s a szegény asszony nem tud kitalálni. Ezalatt a megszeppent férj több emberrel keresésére indul. Mikor megtalálják, látják, hogy az a hely dús aranytartalmu. Itt keletkezett a keresthegyi bánya.[214] (Nagybánya)

12.

Régen erdő vót ott mindenfele. Egy csobán arra legeltette a nyájt, oszt a patakban meglátott egy rozsdás követ. A tarisznyájába tette, s lejött vele egyenesen Bányára. Ott mutogatni kezdte. Egy gazdag ember meglátta, rögtön tudta, hogy arany. Fizetett egy deci pájinkát a csobánnak, az meg odavitte ezt a ravasz embert, aki ott nemsokára nyitott is egy aranybányát. A bányászok kezdtek ott letelepedni, de nem tudták, milyen nevet adjanak annak a helynek. Mivel a csobánnak kicsi feje vót, vagy mert olyan buta vót, elnevezték Cap-micnak (kicsi fejnek), merthogy így csúfolták azt a csobánt, oszt ebből lett a Cavnic. Még ma is így van.[215] (Kapnikbánya)

13.

A rege szerint Abrudbányát a honfoglaló magyarok egy lelőtt vadkan által találták föl. – Kedvencz mulatságukat üzték apáink a bérczek közt: vadásztak, de a lelőtt vadkant nem tudták föltalálni. Egyszer reá találtak hegymosásban, hova megdagadt havasi patak ragadta magával. A tüskék telve voltak aranyfövénynyel. S midőn követték a havasi patakot, Abrudbánya romjaira bukkantak.[216] (Abrudbánya)

14.

Mért lett vége Pojánán ennek az aranyos világnak, elmesélik az öregek. A bányafőnök igen kapzsi és szigoru ember volt, ki nem állott valami nagy vallásos hirben, azt akarta, hogy a szegény pojánai bányászoknak még ünnepjök se legyen. Oláh Husvét reggelén is kényszeriteni akarta őket, hogy menjenek a bányába dolgozni, a bányászok megtagadták a szolgálatot, de a bányafőnöknek mégis sikerült őket erőszakkal és fenyegetéssel reávenni, hogy Husvét délutánján kimenjenek a bányákhoz; midőn kifelé mentek, a bánya előtt láttak állani egy asszonyt, a ki földig leeresztett hosszu haját fésülte, mellette állottak az aranycsirkék; a bányászok megijedve a kisérteties látványtól, hátra húzódtak, ekkor a bányafőnök elkezdte szidni őket és ünnepjöket, erre a föld megrázkódott, menydörgésszerü moraj reszketteté meg a hegyeket, a földből kékes-sárga láng csapott fel s e lánggal együtt az asszony 8 aranycsirkéjével együtt felszállott és elrepült Verespatak felé; csupán egy kis sánta aranycsirke – a kilenczedik – szaladt fel a Bihar oldalára, a „Sub Koszte lui Biheri" völgybe, a Sceve (Styeve) mellé, oda, a hol a Kris vagy Körös-patak ered s ott bebujt a hegybe. És többé nem

találtak aranyat a pojánaiak (de annál többet leltek Verespatakon, a hová repült a füsülködő asszony, aranycsirkéivel), csupán a sánta aranycsirke vezette még el őket egy aranybányához, de azután ez is kimerült s most az elhagyott bánya száján a Körös-patak jéghideg vize ömlik ki. Azonban a „Dembu spanuluj"-on most is meglátszik még a hámor helye, valamint a hegyen keresztül meglátszik az ut, melyen az aranyat szállitották Rézbányára.[217] (Pojána)

15.

Felfedezte e kőszenet egy pásztor, ki nyájának legeltetése alkalmával az erdőben nagyobb tüzet rakott. Nehány nap multán ismét ugyanazon helyre jővén, nem csekély mértékben csudálkozott, hogy a gondosan eltakaritott tüzhelyen és köröskörül az erdőnek kiterjedtebb területén a földfelületet füstölögni látta; minek oka abban állott, hogy a pásztor a nehány nap előtti tüzet a szénnek egyik vastagabb kibuvása helyén rakta, mely szén tüzet fogván, a gyep alatt égett és ezáltal a földterületnek füstölését okozta.

A pásztor erről jelentést tett Sopron város tanácsának azon kijelentéssel, hogy a *„hegy"* (Berg) ég, miből az *„égő hegy"* (brennende Berg) és végre *Brennberg* keletkezett.[218] (Brennbergbánya)

16.

Egy szegény ember favágó fia megúnta a sok nyomorúságot, nélkülözést és elhatározta, hogy annak az erdőnek a völgyében, ahol dolgozni szokott, megpróbál kincs után kutatni. Az öregektől többször hallotta, hogy a völgyben kincsnek kell lenni, mert sokszor láttak éjjel kékes lángokat fölcsapni a földből. Alig ásott, fényes fekete köveken koppant az ásója. Esteledvén, tüzet rakott. Az égő gallyakat ezekkel a kövekkel rakta körül. Egyszer észrevette, hogy azok éppen úgy izzanak, mint a parázs. Aranyat nem talált, így hát a fekete kövekből vitt haza. Otthon is kipróbálták, s kiderült, hogy jobban melegít, mint a fa. A legény utána szorgalmasan járt a fekete kőért. Mind többen és többen csatlakoztak hozzá. Már egészen mélyre ástak és éjjel is dolgoztak. Mindegyiknek volt lámpása. A hegy tetejéről jól lehetett látni a lámpások fényének imbolygását. A völgy innen kapta a nevét.[219] (Mecsek)

2.2. Helyekhez fűződő mondák

2.2.1. Névmagyarázó mondák

17.

A szájhagyomány révén *Bartholomaeidesz László* ugyan is meséli: a város alapítói abban egyeztek volna meg közakarattal, hogy azon szót fogadják el uj telepitvényük nevéül, melyet közülök valamelyik a bányából kijövetkor kiejteni fog.

Az egyik bányász akkor a mohón a fazékba néző éhes társát *„fazékba nézőnek”* (Topf-Schauer) szólitá meg. Így ragadt volna e gyarmatra, ill. községre a lakóit is jellemző *Topschau* név.[220] (Dobsina)

18.

A Dolina és a Szőlőhely közötti völgyben, nagyon régen, hutákat építettek a bányászok. A tópestekhez szükség volt vízre is, ezért elterelték a Telekes-patakot. A völgyben lakott az ördög, akinek szép kertjét éppen kettészelte az elterelt patak medre. Az ördög megharagudott a bányászokra, mert esténként nem tudta száraz lábbal bejárni a kertet, és bosszút esküdött ellenük. Az volt a terve, hogy víz alá süllyeszti a hutákat és megfullasztja abányászo kat és olvasztárokat. Nagy hegyet görgetett a völgy végébe, amivel elzárta a patak útját. Aztán elköltözött a vidékről. A bányászok egyszer csak riadtan vették észre, hogy a patak vize vészesen emelkedik. Hamar megtudták az okát is. El akartak menekülni, de a Rudahegy szelleme megsegítette őket. Parancsot adott a bányában tanyázó patkányoknak és egereknek: fúrjanak alagutat a völgyzáró hegy alatt. Azok végre is hajtották a parancsot és a patak vize azóta is azon folyik keresztül, és a túloldalon egyesül a Bódvával. A hegynek máig is Ördöggát a neve.[221] (Rudabánya)

2.2.2. Helyi mondák

19.

Abban az időben, amikor II. Ulászló ült Magyarország királyi trónusán, bőségesen osztogatta kegyeit az ég. Olyan rendkívüli gazdagsággal áldotta meg Selmec bányáit, mint annak előtte sohasem. Ezer meg ezer ember keze hozta felszínre az ércet a bányákból – ők maguk meggazdagodtak, és a hegy sem lett szegényebb: telérei szinte kiapadhatatlanoknak látszottak. Rössel Gerzson alacsony sorból és rendből verekedte fel magát oly magasra, hogy a nép körében úgy emlegették, mint a gazdagok leggazdagabbikát, boltíves házáról pedig az a mendemonda járta, hogy az afféle második bánya, telis-teli annyi színtiszta kinccsel, hogy az már számmal és súllyal nem is mérhető, maga Rössel se képes többé összeszámolni, hogy mennyit ér, csupán megmérni tudja, vagyis inkább csak felbecsülni, ha szemügyre veszi a nagy hordókat. Az ország meg a király keserves szükséget szenvedett, miközben a bérlők és az alsóbbrendű hivatalnokok dúskáltak és megtollasodtak, gyakorta jogtalanság árán, minek folytán szinte átok ült a pénzen, amely csak keveseknek lehetett örömére. Rössel is korán halt meg, gyors halállal és nem élemedett korban, éppen akkor, amikor azt lehetett volna hinni: végre célhoz ért, s most kiélvezheti hosszan tartó munkálkodásának gyümölcsét. Két gyermeke örökölt tőle, és kettejük közül a fiú felserdült, viruló ifjú volt, aki gyámja lett kiskorú húgának. Hűségesen, apaként viselte ezt a tisztét esztendőkön át, de amikor komolyan kezdte fontolgatni, hogy a környékbeli ifjak közül kit szemeljen ki időközben felcseperedett húga férjéül, akinek révén Borbála nagyobb boldogságot remélhet, mint amiket gazdagsága juttathatna néki, kórság támadta meg: fiatalon sírba szállt, és Borbála zsenge korban fejedelmi vagyon korlátlan úrnője lett. Messze földről özönlöttek hozzá

a kérők és csodálók, mivelhogy testének szépsége szinte olyan volt, mint valami drágakő, amelynek a ragyogását gazdagságának aranyfoglalata még fényesebbé tette.

Úgyszólván csapatostul költöztek be a hajdani apai házba jó barátai és barátnői, és ő igen-igen hamar ráébredt, milyen nagyon alkalmas eszköz az arany arra, hogy segítségével az ember simán megvásároljon mindenfajta gyönyörűséget, anélkül, hogy fáradságába kerülne; s egyúttal páncélzat is, amelynek védelme alatt bízvást fittyet hányhat a rossznyelveknek. Az erkölcsöt, az illemet és az erényességet kiebrudálták, és mindenestül eluralkodott a házon a legeszeveszettebb kéjelgés; Borbála úgy érezhette, hogy a gazdagság örök ifjúságot és tartós jólétet tud biztosítani számára. Élete mámorban telt-múlt, mintha örökösen lakodalma lenne, fenékig ürítette minden gyönyör serlegét, és ha valamivel torkig volt, ez arra serkentette, hogy újfajta gyönyörűséget eszeljen ki, és szívesen látott mindenkit, aki újabbal tudott előhozakodni. Egyvalami volt csak, ami ismételten csúfos intelemként zavarta meg a zajos ünnepségeket: a ház ablakaiból egyenest arra a dombra lehetett látni, ahová a város a vesztőhelyet telepítette; aztán meg egy alkalommal úgy esett, hogy egy, Borbála barátaiból összeverődött banda részegen garázdálkodva felgyújtott és meggyalázott egy templomot, és gonoszságáért mindannyi azon a helyen lakolt meg, amelyet oly sokszor köszöntött csúfolódva; amikor a vihar veszettül forgatva lengette ide-oda félig elrohadt testüket – bizony az hátborzongató figyelmeztetésül szolgálhatott volna a tévelygőknek, mert azok az akasztottak ott nagyon is a szemük előtt lógtak, nemigen lehetett elkerülni a rémséges látványt.

Borbála ismételten próbálkozott a városi tanácsnál, hogy elérje a vesztőhely áttelepítését, de igyekezete sokáig hiábavaló maradt, mígnem ígéretet tett, hogy építtet azon a dombon egy erős várkastélyt s annak a város lesz egyedüli tulajdonosa az ő halála után. Ezért aztán teljesítettek kívánságát, és nagy gyorsan emelkedni kezdett a tekintélyes, négyszögletű és négy toronnyal ékesített és megerősített épület. Amikor elhelyezték az alapkövet, Borbála nagy ünnepséget rendezett és pompás lakomát adott a Garam partján kifeszített sátrak alatt, játékkal és énekkel fűszerezve, és amíg állt az ujjongó vigasság, levél érkezett egyik rokonától, egy jámbor szerzetestől, aki komoly és nyomatékos szóval intette őt életmódja megváltoztatására, és a földi lét mulandóságára figyelmeztette. Borbála elolvasta a levelet, de megrögzötten konok volt, odafordult a küldönchöz, és – miközben levont ujjáról egy drága gyűrűt és a habokba vetette – gúnyos szavakkal szólt:

– Amilyen bizonyos, hogy én ezt a gyűrűt soha többé nem látom, ugyanolyan bizonyos, hogy mindörökre megmarad a gazdagságom, és véle mindaz a gyönyörűség, amit megterem és fenntart.

Aztán elérkezett az idő, mikorára elkészült az épület, és úrnője birtokba vehette. S akkor egy szolga rontott a terembe, ahol nagyszámú vendégsereg gyűlt össze, azzal a hírrel, hogy egy hal gyomrában meglelte az elhajított gyűrűt. Egy pillanatra elhalványult a leány, nyoma sem maradt arcán az örömnek, de száz hang csendült fel máris, hogy tréfával üsse el a végzet komoly figyelmeztetését, és szerencséje változhatatlanságára magyarázza: meddő volt hát az intés. Ámde ettől fogva mintha szárnya nőtt volna a vagyonnak: jóllehet még mindig roppant nagy volt, mégis észrevehetően és látszólag feltarthatatlanul kezdett apadni. Mint tavasszal a hó, úgy fogytak és tünedeztek el azok a nagy hordók, olyan volt az egész, mintha láthatatlan szellemek hordanák el az aranyat. Borbála látta ezt, és kedvét szegte a dolog: életmódján nem akart változtatni, hát megkeményítette magát: a vígság túláradó özöne mindaddig felüdülést jelentett sok szegény ember számára is, mert Borbála szívesen látott mindenkit, aki osztozni akart az ő jó sorsában, azt tartotta, hadd legyen az olyan, mint a nap, amely felkél mindenki számára, különbség nélkül, de immár el volt zárva a sze-

gények elől a vár: komor fukarság állt őrt mindenütt, ahol nem a kéjvágy közvetlen kielégítése volt a cél. Így azután az a kevéske áldás, amely lépteit kísérte, apránként átokká lett, és lassan-lassan közeledett a megrögzött makacskodás feletti ítélet napja. Borbála egész szeretetét egy ölebre pazarolta, amely nem tágított az oldala mellől: aki úrnőjének tetszeni akart, az kénytelen-kelletlen az állatnak kedveskedett, és ezt az öleb hamarosan meg is értette, és elviselhetetlen szeszélyeskedéssel gyötört mindenkit, aki asszonyához közeledett. Különösen a gyűrű újrafellelése óta viselkedett úgy, mintha egészen más állattá vált volna: szeme furcsa módon meredt ki bozontos szemöldöke alól, és főként a szegények életét igyekezett megkeseríteni, akiket – még ha úrnője kegyesebb is lett volna irántuk – ellenállhatatlanul elkergetett. Olyan erővel támadt rájuk, amelyet a testalkata alapján fel sem tételezett volna róla az ember, és mintha mérgező lett volna a harapása, nehezen gyógyult be, elgennyedt és helye rothadni kezdett. Kísérteties mendemondák terjedtek el az ebről, amelyhez Borbála úgy ragaszkodott, mintha varázserő kötötte volna hozzá, és sokan állították, hogy az eb maga a sátán, aki áldozatát őrzi és visszatartja a kegyes cselekedetektől. Az öleb kimúlt, és Borbálán határtalan fájdalom lett úrrá: sokáig nem engedte, hogy elvegyék tőle a tetemet, és amikor ennek mégis meg kellett történnie, nagyszerű temetést rendezett: hosszú menetben, feketébe öltözötten, lengedező gyászfátyolba burkolózva kísérte ő és egész ismeretségi köre a kutya tetemét, miközben halkan, tompán szóltak a dobok és a harsonák. Úgyszólván pogány szokás szerinti füstölőégetéssel és áldozatbemutatással földelték el az állatot, és sírját könnyzáporral öntözték meg. A következő éjszakán úgy látszott, elszabadult a poklok minden vihara és elpusztul a földkerekség: a várat mintha kéngőzös tüzek világították volna meg és rettenetes kísértetek kerengtek volna körülötte viharzó örvényléssel. A tetőélekre pedig másfajta alakok telepedtek, s olyan volt az egész, mintha törvényt ülnének: egyikük felállt és élénken beszélt, s ettől amolyan tompa mormolás vegyült a viharzásba. Az eb sírjából egyszerre csak hosszú, veres lángnyelv csapott az ég felé, sisteregve visszahullott és félelmetes mennydörgés következett – de azon nyomban el is tűnt a kísérteties látvány, és a természet lecsillapodott, mintha soha semmi se zavarta volna meg.

Felvirradt a reggel minden édes derűjével, és az éjszakai őrjöngést zavaros álomnak lehetett volna vélni, ha nem tátong a kutyasír helyén egy feneketlen mély lyuk. Mindenki megborzongott, és többen magukba szálltak az onnan felhangzó rémítő sziszegés hallatára, csak Borbála konoksága nem tört meg; ámde most már visszavonhatatlanul itt volt a régóta fenyegető szegénység: a csalóka arany elillant és vele együtt mindazok a pillék is, amelyek csillogó fénye körül repkedtek. A hajdan virulóan szép testet kór támadta meg, és nem volt már a közelben senki, aki szeretettel istápolta volna. A láz parazsa pusztította Borbálát, s egyik reggel a járókelők egy sövény alján leltek rá, a harmatban, elepedve – alighanem ott keresett enyhülést éjszaka a kór égető parazsára. Jótét lelkek imádkoztak üdvösségéért, és csendben el is temették volna, csakhogy szörnyűséges vihar kerekedett, kövek záporoztak, a tetemhordók szerteszaladtak a háztetők védelme alá, és cserbenhagyták a holttestet. Ekkor éles fütty sivított át a légen, és mindenünnen – mintha egyszeriben a földből nőttek volna ki, mintha a jégesővel zúdultak volna alá – ebek megszámlálhatatlan sokasága rontott dühösen a holttestre. Szétmarcangolták, és – miközben gúnyos kacaj hangzott fel, amiről nem lehetett tudni, honnan jön – darabjait odahordták a kutyasír mély nyílásához, amely – mihelyt befogadta a szerencsétlen teremtés utolsó maradványát – menten bezárult. A kutyák, mint a köd, eltűntek nyomtalanul.

Mindez az Úr 1570. esztendejében esett meg. Feljegyeztetett pedig Selmecbánya városának krónikájába, és intő jelképül még ma is látható a Leányvár.[222] (Selmecbánya)

20.

Mennyi veszekedés és czivakodás közt folyik le manapság egy bióválasztás! Nem igy volt ez régen. Hajdanában a birót sulya után választották. A város patronusa (Bebeck) összehitta a polgárokat a bióválasztásra, a piaczon egy nagy mérleg volt felállitva óriási csészékkel. A legkövérebb embereket sorba állitották és egymás után mérték meg. A legsulyosabb lett a biró. Nem is volt a régi jó időkben annyi czivakodás, mint ma, a biró többet törődött saját testével, mint a polgárok pereivel. Ha a felek czivakodni kezdtek, a biró szépen elaludt és az igazságszolgáltatással nem nagyon törődött. Mégis jobb idők jártak akkor, mint ma.

Azt nem tudja mindenki, hogy miért nem választják ma is a birót sulya után. Körülbelöl 250 évvel ez előtt történt, hogy a *Siager* család viszálykodásban élt a *Lapka* családdal. Az utóbbiak arról voltak nevezetesek, hogy évek hosszu során át kizárólag közülök kerültek ki a birók. Siagerék boszuból elhatározták, hogy kitesznek ellenfelükön, nem fog örökké tartani az ő nimbuszuk! A családban Péternek volt a legnagyobb hajlandósága a hizáshoz. Ennek biróvá kell magát kinőnie! Az egész atyafiság megegyezett abban, hogy a Lapkákat kibuktatják. Pétert etették, itatták. Tervük azonban nem maradt titokban. A biró csakhamar megtudta, hogy ellensége nem hiába vásárolt annyi hizott sertést, mindjárt sejtette, hogy itt valami merénylet történik ellene. Ohó, nem megy az olyan hamar! A birói pálcza erős, (jobban mondva: kövér) kezekben van! Ha te ugy, én is ugy. A biró ezentul még egyszer annyit evett, mint az előtt, még egyszer annyit henyélt, mint annak előtte.

Elkövetkezett az uj bióválasztás napja. Mindegyik párt korteseivel együtt énekelve vonult a piaczra. Előbb a „hitványabb" embereket mérték meg, a közönség nagy hahotával fogadta bukásukat. – Már csak kettő maradt hátra; a volt biró és Siager Péter. Mindegyik csészébe egy-egy biró-jelöltet tettek, előbb azonban a nép szemeláttára kikutatták zsebüket, vajjon nem tömték-e meg vasdarabokkal, hogy igy ármánynyal keritsék magukhoz ezt a tekintélyes hivatalt. A Lapka-pártiak biztosak voltak győzelmükben, mégis mindkét rész szivszakadva várta a végeredményt. Csodák csodája! – a mérleg a Péter részén billent le.

A csalást csak halálos ágyán vallotta ki a biró. – Ugyanis a nadrágját belülről sürü ólomrétegekkel bélelte ki. Ez óta nem választják már itt suly szerint a birót.[223] (Dobsina)

21.

A „Hopgorten" nevü hegyen régen egy ezüstbánya volt, melyben annyi volt az ezüst, mint másutt a kavics. Őseink nem áshatták ki oly könnyen a nemes érczet a földből, mint mi, hirét sem ismerték ők a puskapornak és dinamitnak. Hogyha mégis roppant fáradtsággal felszinre hoztak nehány mázsa ezüstöt, azt a murányi és a krasznahorka-várallyai rablólovagok alkalomadtán elemelték. Hiába volt ilyenkor minden rimánkodás, irgalmatlanul kifosztották a védtelen bányász népet. Igy történt ez kétszer-háromszor. A szegény emberek hiába kinlódtak, véres verejtékük árán szerzett vagyonuk mindig a martalócok birtokába került.

Ezen tarthatatlan állapoton akart Jirk bányafelügyelő segiteni. Éjfélkor összehivta a bányászokat s igy szólott hozzájuk: „Rossz idők járnak ránk! Ha már becsületes keresményünk gyümölcsét magunk nem élvezhetjük, hát inkább élvezzék ezt fiaink, mint az istent nem ismerő rablók. Most megint jó sok ezüstöt szedtünk össze, melyet már 3 nap óta rejtegetek. De hiába! Ha a martalócok neszét veszik, még holnap itt teremnek és kirabolnak

minket. Hogy ennek elejét vehessük, jónak látom ezt a nagy kincset a földbe temetni. Én majd ki fogom ennek a fa toronytól való távolságát mérni, és e titkot csak fiamnak mondom el, ő az ő fiának és igy tovább. Mindaddig a föld mélyében marad az ezüst, mig jobb idők nem járnak népünkre." – „Maradjon ott!" kiáltották mindnyájan chorusban. – „Helyes! Most pedig esküdjetek meg erre ünnepélyesen! Mily örömmel fogják utódaink sirunkat megkoszoruzni, ha majd megtudják, hogy mennyire szivünkön viseltük az ő jólétüket." – A temérdek ezüstöt szépen elásták, azt a helyet pedig teljesen egyenlővé tették az anyafölddel. Megállapodásuk szerint Jirk kimérte, hogy mily távolban fekszik a kincs a fa toronytól s ezt közölte fiával.

Mikor a rablók ismét eljöttek látogatóba, a remélt ezüst helyett csak üres hordókat találtak. Erre bosszuból felgyujtották az egész várost, a toronynyal sem tettek kivételt. A város idő folytán ujból felépült, uj tornyot emeltek, de ez már más helyre került. Jirk unokái már hiába méregették a 150 lépést minden irányban, a kincsre nem akadtak rá. Senki sem tudta, hogy hol volt a régi torony, senki sem tudta, és még ma sem tudja, hogy hol van a kincs elásva. Nekünk pedig vigasztalásul szolgálhat az a tudat, hogy mégse került a martalócok kezébe az a sok ezüst. Hátha még akad oly szerencsés halandó, ki megtalálja az elrejtett kincset.[224] (Dobsina)

2.3. Háborúk, katasztrófák

2.3.1. Tatárok

22.

A hagyomány szerint már a tatárjárás korában erődített város volt, s földúlatását házi pávák akadályozták meg, melyek, mint a római Capitolium lúdjai, mikor az ellenség a falak felé nyomúlt, oly lármát csaptak, hogy a város alvó lakóit fölébresztették. Így sikerűlt az ellenség rohamát visszaverni.[225] (Körmöcbánya)

23.

Akkor még a város főtere puszta volt, és virított benne a kökörcsény. A dombok peremin kis házakban laktak a bányászok.

Egyszer csak egy este a Morgó felől hatalmas morajlást lehetett hallani, és keleten nagy vörös láng lobbant az égen. Mindenki csodára gondolt, csak egy öregasszony tudta, hogy jönnek a tatárok. A férfinép csak sápadozott, a fehércselédek meg jajongtak, visongtak.

– Az erdők moraja üzente meg a veszedelmet, az erdő fog elrejteni bennünket! – mondta az öregasszony, azzal az asszonyok mind elindultak az erdőbe. Mikor már a domboldalon jártak, visszanéztek. Hát látták, hogy a Zazar partján csak úgy vágtat a tenger sok lovas felfelé, mert a férfiak már elvesztették a csatát. Erre elhamvadt az asszonyokban a reménység, akár a gyertaláng. Mindenkinek vót kit siratni. Sírtak is, mint a záporeső, csak úgy csorgott a könnyük. Ettől aztán a kis Zazar zúgó, zajgó áradattá dagadozott, s szembe-

rohant a tatárokkal. Azok megpróbáltak átgázolni rajta, de a megbőszült patak a kemény köveken, úgy meghengergette őket, hogy a csontjuk is összetört. A váratlan vízözöntől megrémültek a tatárok, s aki csak tehette, úgy menekült visszafele, hogy még hátra se nézett. Tán még most is futnak, ha bírják szuflával.

A könnyeikkel így mentették meg az asszonyok az emberüket, a jányok meg a szeretőjüket, oszt akkor keresztelték el a várost Asszonypatakának, de ma már másképp hívják, mert már régen nem szeretik úgy az asszonyok az emberüket, a jányok meg a szeretőjüket, mint akkor.[226] (Nagybánya)

24.

Amikor a tatárok portyára indultak, egy csapat elindult a mai Veresvíz völgyén felfelé. A kurucok kapitánya megparancsolta a katonáknak, hogy húzódjanak az erdőbe. Mikor aztán a tatárok mind a patak medrébe szorultak, előugráltak a bokrokból, s lekaszabolták őket. A patak vize vörös lett a tatárok vérétől. Ezért nevezték Veresvíznek.[227] (Nagybánya)

25.

A monda szerint, az ősi, torockói bányásznép a sziklás torockói havasok barlangjaiba menekült a mongolok elől s míg a férfiak nyilakkal záporoztak az ostromló mongolokra, addig a bányászasszonyok a barlangba mentett rézmozsarakkal vittek végbe olyan égrengető csattogtatást a visszhangzó hegyek között, mintha nem egy maroknyi, elszánt nép, hanem ezrek védelmeznék sziklafészküket.[228] (Torockó)

2.3.2. Törökök

26.

Egyébként a török világban, Újbányán történt az, hogy az oda betört törökök elől a nép egy szünetelő bánya tárójába menekült, mire a törökök szalmát és szemetet raktak a bánya nyílása elé s ezt meggyujtva a keletkező füsttel a táróba fullasztották a menekülteket.[229] (Újbánya)

27.

A dédöregapó mesélte a bányászfiatalságnak, hogy a régi feljegyzések szerint úgy határozták meg a bányák irányát, hogy a Katarina templom tornyának irányában állították be a bányatájolót.

Nehéz volt a bányászás abban az időben, mert dinamit nem volt. Nagy tüzeket raktak és vízzel locsolták a sziklákat, ezzel repesztették, kézi erővel vésték az ércet, bőven jutott haszon mindenkinek. Ennek nagy híre ment s a hír eljutott a martalócokhoz is, a törökök-

höz Murányba, meg Kraszna-Horkára. A törökök időnkint lejöttek és elrabolták a kiásott kincset. A felőr [aknász] összehívta a munkásokat, hogy mit csináljanak. Azt határozták, hogy a bányát befalazzák és gyeptéglával befedik, hogy a kincs maradjon meg a késő unokáknak. És hogy a helyet senki el ne árulja, nagy esküt kellett tenni minden bányásznak a felőr kezébe. Mikor megint jöttek a törökök, látják, hogy nincs itt semmi, bosszújukban bementek a városba, gyújtogattak és elhurcoltak 350 embert, „Akiknek az Isten irgalmazzon" – mint a dobsinai templom falába elhelyezett emléktábla hirdeti. Hiába kísérelték meg a bányahelyet újra megtalálni, mert a gyújtogatás elpusztította a templomot, a tornya leégett és így nincs fix pont a tájoló beállításához, s csak a véletlen vezetheti rá valamelyik kései unokát a kincs hollétére.[230] (Rudabánya, dobsinai származású adatközlőtől)

28.

Tudja, van nálunk egy hegy, amit úgy hívnak, hogy Maronberg. Olyan kislányka voltam, de a nagyobbakkal elmentem a hegyre gombázni, igen sok gomba volt arrafele. A nagyobbak mindig úgy ijesztgettek bennünket:

– Vigyázz, mert jön az üvegasszony!

Hát, ezt úgy mesélte édesanyám, hogy amikor a törökök elfoglalták Dobsinát, volt ott egy gazdag vénlány. Meglátta, hogy a törökök kirabolják a bányászházakat, akkor ő meg akarta menteni a vagyonát. Gyorsan belerakta minden értékét és a kincseit egy lepedőbe, oszt összekötözte. Kivitte a Maronbergre a kerteken keresztül, ott akarta elásni. Mikor kilopódzott, meglátta őt egy török katona, oszt az ment utána, hogy meglesse.

A vénlány már elásta a kincseket, ami a lepedőbe volt, akkor odaérkezett a török. Igen mérges lett, mert nem találta a batyut, pedig látta a lány hátán, mikor befutott az erdőbe. Kérdezte tőle, hogy hova tette, de a lány nem mondta meg neki. Akkor nagy haragjában megölte.

A vénlány szelleme azóta is ott őrzi a kincseket. Azt mondták a régi öregek, csak egy makulátlan szűzlány válthatja meg a lelke nyugalmát szegénynek.

Tudja ezt a szellem is, a teste olyan átlátszóan lebeg a kincsek felett, mintha csak üvegből volna. Az arra járó lányokat pénzzel szokta megdobálni, de az a sok pénz mind kővé változik, mikor méltatlan lány veszi fel.

Az üvegasszony azóta is kísért a Maronbergen, mert sok száz év alatt nem találkozott egyetlen makulátlan szűzlánnyal sem. A lányok ijedten menekültek tőle, ha meglátták, mert nem akarták, hogy kiderüljön a tisztátlanságuk, hogy nem szüzek már.

Van annak már vagy hetven éve, hogy én otthon jártam, már ugye Dobsinán. Azóta biztos akadt egy tiszta, önzetlen szűzlány, aki megváltotta az üvegasszony nyugalmát, és megpihent a lelke.[231] (Rudabánya, dobsinai származású adatközlőtől)

29.

A törökök, amikor megtudták, hogy a Zazar-hegy kincset rejt magába, el akarták foglalni, de a bányászok nem engedték. A törökök benyomultak a bányába. A harcban nagyon sokan elpusztultak, de megvédték a bányát. A halottakat eltemették, de nem győztek mind-

egyiknek keresztet csinálni. Ezért a hegy tetejére állítottak egy nagy keresztet, ma is látható. Azóta nevezik Kereszt-hegynek.[232] (Nagybánya)

2.4. Hősök

30.

Egy bányabáró nagyon nyomorgatta a bányászokat. Hírit vette ennek Mátyás király, és titokba beszegődött a bányába tisztviselőnek, hogy nyugodtan szétnézhessen egy kicsit. Látta, hogy milyen gazemberségre készülnek a bányagróf emberei, de hagyta. A pénztáros igazságos ember vót, nem akarta, hogy becsapják a bányászt. Ezért el akarták tenni láb alól. Kieszelték, hogy feltörik a kasszáját, ellopják a pénzt, becsukatják. Úgy is vót. Befalazták a bányába a szerencsétlent. Másnap megjelent Mátyás király nagy kísérettel, és kiszabadította, a bányabárót meg a pereputtyát elcsapatta. Nagyon a szívén viselte a bányászok sorsát, merhogy a város azelőtt az anyjáé vót. De ő mindenhova elment, ahol a szegényeket sanyargatták, és igazságot tett.[233] (Nagybánya)

2.5. Bűn és bűnhődés

31.

Ami a város bányáit illeti, azok egykor aranyércben igen gazdagok voltak. Ha a régi írásoknak hihetünk, biztos, hogy Ujbánya aknái a heti kiadásokat kétszeresen is visszafizették. Igy aztán nem is csoda, ha a királyok és királynők megkedvelték a várost. Mivel azonban igaz az a mondás, hogy az emberek a jólétben elromlanak, Ujbánya polgárait is a gazdagság tette tönkre. Elmondunk egy történetet, amely a lakók száján ma is él.

A jó bányászok óriási vagyont halmoztak össze az ércekből és bár távol az emberektől, gondtalanul és zavartalanul dolgozhattak, mégis rövidesen olyan fajtalanságba és erkölcstelenségbe estek bele, hogy bízvást alkalmazhatjuk rájuk a Költő szavát: „Kiássák a kincseket, a bajok szülőit". – Midőn ugyanis ebben az elhagyott völgyben a vagyonnak bűnös elherdálására más alkalom nem nyílott, éjjel-nappal tartó lakomákkal, táncokkal és más efféle zabolátlansággal kezdték idejüket eltölteni. Azt mondhatnánk, hogy örökös bachanáliák és ocsmányságok folytak itt. Az erkölcstelenség azután annyira elfajult, hogy amit a városban ország-világ előtt nyiltan műveltek, az már elvesztette a vonzóerejét, hanem a föld mélyén vitték végbe. Szörnyűség! Nem volt nekik elég a szabad ég alatt űzött sok ocsmányság, amellyel Isten ajándékát eltékozolták, még az aranybányákba is lementek asszonyaikkal együtt, magukkal vivén minden korú és nemű embert még az aknák legelrejtettebb zugaiba is. A bányák egyik részén egy hatalmas üreg volt, amelyet hosszas munkával olyan nagyságúra vájtak ki, hogy alkalmas legyen a tömeg befogadására. Mikor azután a földalatti dorbézolók összejöttek, hogy Bachusnak, Vénusnak és más erkölcstelenségnek áldozzanak, a legcsúnyább dolgokat hozták szokásba, amelyek később a városnak vesztét is okozták.

Midőn egy meghatározott napon ez a városi csürhe fajtalankodás végett Plutusnak eme barlangjába leszállott, ott orgiázott és a fajtalanságban módot nem tartott és annak véget nem vetett, a hatalmas üreg kezdett összedülni. A felügyelő észrevéve a veszedelmet, kiabálni kezdett: Hagyjátok el a bányát! Akinek kedves az élete, igyekezzék, hogy a napvilágra jusson, mielőtt a leomló tömegtől a kijáratok elzárulnak! – Idejében figyelmeztetve a népet, kevesedmagával, akik szót fogadtak, nagy üggyel-bajjal kivergődött a szabadba. Ellenben a Bachustól és Vénustól részeg tömeg kigúnyolta őt, mondván: Még az sem számít, ha az egek szakadnak is le. Akkor megdördültek az üregek és a folyosók morajlani kezdtek. Az egész hegy hatalmas zúgással hirtelen rádült az istentelen társaságra és egy szálig agyonnyomta az embereket. Ugy tudjuk, hogy többen voltak, mint négyszázan minden nemből és korból. Azt mesélik, hogy az összedűlt akna nyílásán keresztül hosszú ideig a barlangvízzel együtt az eltemetetteknek vére és rothadó nedvessége folyt ki.

Az átkozott tömeg eme pusztulása után napról-napra kevesebb lett az érc. Bár megkétszerezték a munkát és nem kímélték a költséget, mégsem tudtak hasznot és jövedelmet kicsikarni a bányából, hanem mindenütt folytonos káruk volt, mivelhogy az erek teljesen eltűntek.[234] (Újbánya)

32.

Szinabánya mellett (Nógrád m.) van egy köves hely, hol régen gazdag aranybánya volt, melyet stara masá-nak híttak. Birtokosa felfuvalkodva, avval kérkedett, hogy ő még az Istennél is gazdagabb lesz. Egyszer puskát véve, háromszor az égbe lőtt, hogy lelőjje az Istent. Három vércsepp hullott az arczára, a mitől meghalt s a bánya összeomlott, maga alá temetve mind a munkásokat. Ezóta nincs arany azon a vidéken.[235] (Szinabánya)

33.

Egy Selmecbányáról ideszakadt bányász aknát nyitott a Barbara-mező mellett. Alig ásott le húsz méternyire, mikor gazdag rézfészkeket talált. Azon az őszön ő kapta a legtöbb pénzt a beváltott garkupferért. Volt akkor egy naplopó szomszédja, aki igen irigyelte. Télen, amikor szünetelt a bányászat, ez kijárt az aknába és alaposan kirabolta. Összeszedett vagy öt mázsányi termésrezet. Tavasszal úgy találták meg az aknát kifosztva. Hamar megtudták azt is, ki volt a tettes. A bányamester azt mondta, hogy a tulajdonos éljen azzal a jogával, hogy az aknába dobhatja a bánya rablóját. Nem akart az ilyen kemény büntetést, de a többi bányászok követelték, hogy példát kell mutatni a zsiványoknak.

Így aztán nem tehetett mást, a rabló bányászt beledobta az aknába. Lelkiismerete azonban nem hagyta nyugodni. Bezárta aknáját és elbujdosott a vidékről. A rabló bányász csontvázát mink találtuk meg 1941-ben, amikor a tízes kompresszor helyét csináltuk. Még a farbőre is megvolt, teljes épségben. Mást nem találtunk mellette, azért mondta a mérnök úr, hogy ez biztosan olyan póruljárt rabló-bányász volt, meg hogy valami karácsonyi határozatban benne is van ez a törvény.[236] (Rudabánya)

2.6. Egyéb történeti mondák

34.

Szent Borbála fedezte fel a kőszenet. Szegény családnak volt a gyermeke, az erdőben fát szedett, oszt beesett egy gödörbe. Talált benne egy fekete követ. Hazavitte, oszt megmutatta a szüleinek. Azok a fazék alá tették támasztani. Aszt elcsudálkoztak, mikor az tüzet kapott, aztán jelentették. Így találták fel a bányát.[237] (Kisterenye)

35.

Ez a Prokod [Prokop] is bányarémes [bányarém] vót valamikor, ő kutatta fel a bányát.[238] (Nógrád m.)

36.

Prokop nagyon okos ember volt és mindent tudott, mert éjjel-nappal olvasott. Egyszer álmában megjelent neki Borbála és azt mondta: kutasson a föld mélyében, mert nagy kincset fog találni. Így is történt, megtalálta a szenet. Ő építette a legelső bányát. Hogy ki volt? Kossuthnak a barátja, 48-as magyar, a Duna partján született, onnan került ide a mi vidékünkre.[239] (Ormosbánya)

37.

Prokop nagyon szép ember volt, és beleszeretett Borbálába. Ellenezték az összekerülésüket, amikor már nyíltan nem járhattak, találkoztak titokban. No kérem szépen! – mind ahogy máma is és máskor is a szerelemnek gyümölcse lett. Prokopot Borbála szülei följelentették és bíróságra vitték, ahol Prokopot halálra ítélték. Így szólt ez ítélet: „…addig ássa magát a hegyoldalba, míg az rá nem omlik!" Borbála azonban elmondta Prokopnak, hogy azt álmodta az éjjel, hogyha Prokop feje felé tesz keresztbe egy fát és azt két oldalról alátámasztja, akkor nem omlik rá és életbe marad. Ezt aztán Prokop meg is csinálta, és lassan előre haladva ásta a hegyet. Esténként tüzet rakott. Egyszer, hogy ne süsse a tűz olyan nagyon, maga elé tett egy nagydarab követ. Hát látja, hogy az jobban ég, mint a fa. De ekkor csak egyedül volt. Nem volt mellette Borbála. Másnap, amikor Borbála meglátogatta, örömmel újságolta neki a hírt Prokop. Borbála rávette, hogy jelentsék be, hogy él a fiú és mit találtak fel. Meg is tették. Prokop és Borbála ezután összeházasodhattak.[240] (Kazár)

38.

Prokop bányája mindig beszakadt, sok ember lelte halálát a föld mélyén. Ezért Prokop elkezdte fával kitámogatni a járatokat, innét ered a ma is használatos bányaácsolat.[241] (Salgóbánya)

39.

Szent Borbála a bánya védőszentje. Az első bányász Prokod vót. Annak vót Borbála a felesége. Borbála a régi bányabáróknak vót a kedvese. A bárók rábeszélték Borbálát, hogy mindegy a bányába dolgozni éjszaka vagy nappal, mert ott úgyis sötét van. Így hozták be az éjszakai műszakot. A bányászok mindig szidják Prokodot, hogy ő az oka az éjjeli munkának. A béreket meg úgy állapították meg, hogy Prokod meg volt győződve, megfizetik rendesen. Oszt azt mondta, mikor kérdezték tőle hogy mit fizessenek, hogy majd adnak az urak érte, ami jár. Mer akkor alkuszerűen ment a munka. Persze aztán az urak keveset fizettek.[242] (Kisterenye)

40.

Prokop bányabáró volt, bányái ontották a jobbnál jobb minőségű szenet. De nagyon jóságos ember volt és szeretett volna kiemelkedni a vetélytársai közül is, ezért bevezette, hogy a névnapján ajándékot osszanak ki a bányászok között.[243] (Salgóbánya)

41.

Valamikor régen az öreg bányászok Borbála napját mindig megünnepelték. Hát volt egy tisztelendő, az kereste, kutatta, hogy miért ünneplik meg (a) Borbála-napot. Egyszer kérdezte egy öreg bányásztól, hogy miért ünneplik ezt a Borbála-napot?

Azt mondta, hogy ez az ő védőszentjük. Mer a Borbála nem volt szegény lány, egy gazdag embernek a lánya (volt) és mindig a táróba ment (a lakáshoz közel volt egy tároó) és mindig oda ment Borbála és segített a bányászoknak. És az édesapja nem akarta engedni, hogy ő a szegényeken segítsen, de annak ellenére mégis elment. Egyszer egy napon bement és nézte, hogy hogy dolgoznak a bányászok s azt mondta:

– Siessetek, meneküljetek, mert össze fog menni a tároó!

Alig menekültek ki, össze is ment a tároó. A szegény lány búslakodott, hogy nem tudott bemenni a táróba, hát keresték, kutatták, azt mondták, valahol nyílásnak kell lenni. Meg is találták ezt a nyílást, megint utat törtek és eltakarították a köveket, a szenet, a fát és megin újra kezdtek dolgozni. A leány megin odament a szegény bányászok közé. Az apja nagyon haragudott, meg akarta kövezni.

Egyik napon megin elment a lány és az apja utánafutott, meg is dobálta kővel, a leány bemenekült a táróba és a táróba futott végig, mer a tárónak a tulsó felin is volt egy nyílás.

Az édesapja eltévedt egy mellékúton, meg is halt ott, de a leánya megmenekült.

És azután, hogy a bányászokat segítette, mindig ezt a Borbála-napot megünnepelték.[244] (Szabolcsbányatelep)

42.

A régi jó időkben gyakran lehetett nálunk olasz embereket látni, kik azt mondták, hogy messze földről, Velencéből jönnek. Rendesen tavasszal érkeztek, a nyár folyamán teleszed-

ték magukat mindenféle kövekkel, ősszel már se hirük, se hamvuk nem volt. Mindenki gunyolta ezeket a napbarnitotta embereket, a pásztorok kövekkel dobálták, ők azonban nyugodtan felszedték ezeket, mintegy azt mondogatták: „Kár azokkal az ásványokkal igy bánni, többet érnek azok, mint a ti teheneitek!"

Egyszer éjnek idején egy Dréta (András) nevü bányászhoz állit be két ilyen velencei ember. Arra kérik, hogy jó jutalomért hozzon magával egy csákányt, majd hasznát veszi. – Azzal elindultak a kuperpark (rézhegy) felé, tetején letelepedtek. Az egyik olasz levág nehány vesszőt és azokkal egymás után megüti a szikla oldalát. E közben megnyilik a hegy s Dréta azon veszi magát észre, hogy valami szép teremben van, melynek fala csakugy csillog az aranytól és ezüsttől. A mint magához tért bámulásából, csákányával egy darab aranyat üt le és azt tarsolyába rejti. – Alig tette ezt meg, rögtön két óriási kutya jelenik meg, az egyik olasz pedig a megrémült embernek segitségére siet és vesszejével elüti a haragos állatot. Majd megparancsolja Drétának, hogy a szikla oldaláról szedjen le egy rakás követ, azt rakja a magával hozott zsákba. Az a kő pedig nem volt egyéb, mint szinarany, melynek fénye vakitólag hatott a szorgalmasan dolgozó bányász szemére. Az olasz ujból megütötte a hegy oldalát s erre a varázsütésre ismét oda kerültek, a hol ez előtt voltak. Drétát elkergették, mivel ez az egyik velencei szavai szerint már ugy is elvette jutalmát. A kétségbe esett ember csak később vette észre, hogy az a darab nincs már nála.

A velenceiek eltüntek, vele együtt a Dréta nyugalma is. Ezóta napról-napra ott lehetett őt látni a Kuperparkon, a hogy mogyoróvesszőkkel verdesi a hegy oldalát, de ez nem nyilott ki, mert az olaszok valami büvös mondást használtak, mit Dréta elfelejtett. A hegy már egészen kopár, de nem mindenki tudja hogy miért. Hát bizony a szerencsétlen mind kivagdosta a mogyoró cserjéket az édes remény fejében.[245] (Dobsina)

43.

Ennek utána egyszer a gazdámmal egy földesúri temetésre mentünk. Ezen végül még táncoltak is, de csak egészen gyászos, sírvavigadó táncot, amihez egy pár sirató asszony énekelt és sirdogált. Egy darab idő múlva oda jött egy úr és tót muzsikusánál megrendelte a tri sto vdovi tanec-et – vagyis a háromszáz özvegyasszony táncát. No ilyen furcsát még nem hallottam. Énekeltek és sírtak is hozzá tánc közben. Különös látni- és hallani való volt. Valósággal pogány szokásnak tűnt fel előttem. Este a vacsoránál megkérdeztem a zenésztől, vagy akarom mondani a *magyar muzsikustól* (aki minden fogáshoz, vagy tálhoz más más nótát, vagy szonátát tudott játszani, így a savanyúkáposztához a savanyúkáposzta-, a libához, a libaszonátát, a sülthöz a pecsenye- és minden más ételhez a megfelelő más nótát), honnan a háromszáz özvegyasszony tánca elnevezés? Mire ő, mint aki úri bajtársával a dudással együtt hírneves és közkedvelt udvari belső muzsikus volt, a következő felvilágosítást adta.

Egy ízben a Nagybánya nevű, aranyban is gazdag erdélyi határváros közelében fekvő bányában számos tárna összeomlott s több száz embert ütött agyon a föld alatt, akik után háromszáz özvegy maradt. Erre a bánya tulajdonosa, egy erdélyi fejedelem, aki épp akkor ott helyben időzött, összehívatta a megözvegyült asszonyokat, összes megmaradt bányabeli szolgáival egyetemben lakomára, s be is rugatta őket, de elhallgatta, hogy férjük meghalt. Végül mind a háromszázan egyidejűleg táncra kerekedtek. Erre megmutatta a mulatókat főúri vendégeinek ezekkel a szavakkal: „Urak, ez ritka tánc! Bizonyosan életetekben sem

láttátok, hogy egyszerre háromszáz özvegyasszony ilyen jókedvű legyen és táncoljon, mint ahogy itt láthatjátok." Lett erre nagy sírás, rívás, amint megértették, hogy férjük az összeomlott bányában elpusztult. Hanem vigasztalta őket, hogy rövid időn belül valamennyit egyszerre férjhez adta és ajándékkal bocsátotta széjjel a társaságot. Ez a dolog egész Felső-Magyarországon köztudomású és korántsem mese.[246] (Felső-Magyarország, Nagybányára vonatkoztatva)

44.

Még a Rákóczi apjával történt, mikor Bányán járt, hogy egy bányagróf nagy vendégséget rendezett a tiszteletire. Háromszáz asszonyt meg lányt vitt oda. Az öreg Rákóczi is meg a legényei is ettek-ittak, mulattak reggelig. Már jó kapatosak vótak. A rezesek működtek, mindenki táncolt. Senki se vette észre, hogy a bányagrófhoz egy küldönc érkezett. A nagy mulatás közben egyszer csak a bányagróf elkiáltja magát, hogy ácsi, mert azt mondja, hogy ű még sose hallott olyat, amilyet most lát, hogy háromszáz özvegy egyszerre táncoljon. Egyszerre megállt mindenkibe az ütő, lett nagy sírás-rívás, jajveszékelés, ordítás, mert az asszonyok rögtön tudták, hogy bányaszerencsétlenség vót, oszt a bányászok mind odavesztek.

A fejedelem nagyon dühös lett, amiért a bányabáró ütet meg merte állítani a táncba, de amikor rájött hogy mirül van szó, akkor a bányabárót ott nyomban vasra verette, amiért olyan vakmerő vót, hogy nem átallotta még a fejedelemnek is parancsolni. A legényei közül meg kiválasztott háromszázat, és megparancsolta nekik, hogy az özvegyeket vegyék el feleségül, ü meg tovább mulatott, mert azt mondja, most már lakodalom van, oszt a lakodalomba mulatni kell.

Azt mondják így vót, de az asszonyok még sokáig sírtak, mert nem vótak ahhoz hozzászokva, hogy parancsszóra legyenek boldogok.[247] (Nagybánya)

45.

A' Bányák el múlásának és el veszésének, illyen okát hallottuk a mi Eleinktől. Vólt a' többi között egy hires Bányász Úr, a' kinek háza a' Templom ellenébe lévő Vereng [?] úttza felől vólt épittetvén, kinek háza helye, még most is, fen[n] a' parton megtetzik. Ez a' Bányász Úr tartott háromszáz hatvan bányászokat – S. No 360, és midőn azok egy alkalmatossággal igen gazdag arany és ezüst bányára találtanak vólna, igen örültek rajta és néki édesedvén, erőssen ásták, ugy annyira, hogy semmi támaszt és Stömpölt, a' felettek való bóltozat alá nem hánytanak, hanem tsak az Arany és ezüst ásásnak estenek.

Egy alkalmatossággal a' Bányász Úr is ki megyen, hogy megtekintse ezt a' gazdag Bányát, és mikor a' Bányába bément vólna, látja, hogy semmi támaszt sem Stömpölt a Bányászok a' bóltozat alá nem hánytanak vólna, és látja azt is, […] hogy egyszer igen porozna a' Bánya felűl. Ezen felette igen megijedvén, kezdette mindjárt kihivni a Bányászokat: de azt hallván a' Bányászok, még meg nevették és tsúfolták ezt mondván: Ihol! megijedt illy hamar a Bányász Úr. Azombann, nem vévén tréfára a' Bányász Úr a dolgot, hanem mindjárt kijött, és alig jöhetett ki, hogy egyszer 's mind tsak leszakadt a' Bánya, és mind a' 360 Bányászt oda nyomta és oda ölte. A' Bányász Úrnak neve vólt: Koncz Káplár.

A' mellyet látván a' Bányász Úr, mindjárt haza jött, és senkinek nem szóllván, nagy gazdag Vatsorát készittetett, és a' Bányászoknak Feleségeket, és apró gyermeketskéiket, maga házához hivatta és le telepitette; és midőn már ennének és vigan laknának, kezde egyszer a' Bányász Úr szomorkodni és Vendégire mutatni illyen szóval: Soha bizony ennyi Özvegy Asszonyt együtt és egyszersmind nem láttam. De az Asszonyok arra vélik vala, hogy azért mondaná azt a' Bányász Úr, hogy az ő Urok a Bányábann vólnának, és ott velek együtt nem vólnának, és újonnan mulatni kezdének. – Egy kevés idő múlva, ismét kezde a' Bányász Úr sirni és bánkódni, és viszont az előtti szókat iterálni: hogy soha annyi Özvegy Asszonyt eggyütt, egyszersmind nem látott vólna. Ekkor a' Bányásznék kezdék újabbann a' Bányász Urat kérdezni, hogy ugyan mondaná meg, miről mondaná őket Özvegyeknek, és igy tovább őket függőbenn nem hagyván meg jelenté nékiek, hogy Urokat a' Bánya, mind egyig oda ölte vólna. És igy minden örömök, vigasságok félbe szakadván, sirván és jajgatván oszolnak el a' Bányász Úr házától. – Ez vólt egyik és nagyobb oka a Bányák elveszésének, és félbenn szakadásának. Ezt a' Bányát mondják lenni a' Kánya nevű Hegybenn. Azután is hozzá kezdett vólt egy Kassai Úr, és sok hasznát is vette, de az is el hólt vala, és igy félbenn maradt mind az ólta.[248] (Telkibánya)

46.

A Vörösvízi bányában a munkások minden szombati nap saját maguknak dolgoztak. Azt az aranyat, amit szombaton kibányásztak, nekik adta a bányász. Volt a bányásznak két lánya. Egyszer muzsikáltatott a bányász és a lányok, meg a munkások feleségei táncoltak. Ebédet, vagy vacsorát akartak vinni a munkásoknak a bányába. Egyszer csak a bányász azt mondta: sok özvegyasszony táncol itten. Később tudták meg, hogy a bánya leszállt, a munkások mind meghaltak. Azóta nincsen ott semmi.[249] (Nyíri)

3. Hiedelemmondák

3.1. Sors, végzet, előjelek

47.

Egyszer én is találkoztam vele. Olyan tizenhét éves fiatal legényke voltam, amikor alagúton keresztül egyedül mentem Baglyasaljára. Az idő hajnal felé járt. Hát egyszer csak ráléptem egy talpfára, s a következő pillanatban ereimben megfagyott a vér! Furcsa, cuppogó hangot hallottam. Rémülten menekültem, mert az öregek gyakran mondták, hogy a bányában felhangzó különös hangok a bányarém jeladásai. Egész biztosan ő került utamba. Nem is igen mertünk egyedül járni, hanem mindig párosával.[250] (Nagybátony)

48.

Emlékszik a nagy bányaszerencsétlenségre, amikor öten meghaltak? Nekem az apósom mesélte el, hogy ő tudta előre, hogy azon a napon szerencsétlenség lesz, mert sóhajtott a bánya. Ők bent dolgoztak a munkahelyen, és egyszer csak mély sóhajtásszerű hang lengett végig a vágaton. Az apósom még az apjától hallotta, hogy olyankor szerencsétlenség fog történni. Mondta a munkatársainak is rögtön, de azok csak nevettek rajta, nem hittek neki. Mikor aztán meghallották, hogy leszakadt a régi kamrafejtés, mindenkinek hangoztatták, hogy nekik előre megmondta Feri bácsi. Még a főmérnök is megdorgálta, minek terjeszt ilyen bolondságokat.[251] (Rudabánya)

49.

A Frigyes-aknában sok szerencsétlenség történt. Lámpát láttunk világítani, mentünk utána, de eltűnt a falba. Akkor kiadták az aknásznak, hogy erősen ácsoljanak, de csak mindig agyonütött a kő vagy a csille valakit. Nagy ünnepek táján történt ez.[252] (Kishartyán)

50.

Hárman voltunk úgy éjfél felé, kiszámítottam én azt magamnak, hogy éjfélig szenelünk, éjfél után szállítunk. Következett az éjfél. Tekintettem le a feltörésen, mondom, már itt gyön az aknász, én is láttam azt a világosságot. Kétszer tekintettem le, mondom, még most is ott van. Harmadszor tekintettem le, nem volt már ott. Lementem ahol a holmink volt, megnéztem hogy ott van-e az órám. Az óra ott van. Féltem magam is. Hát mikor felmegyek, kérdik, hallottam-e, hogy a nevemet kiáltották. Mondtam, hogy nem hallottam. Mondtam az egyiknek, hogy menjen le. Egyik sem akart menni. Egész éjfél után nem volt kurássi dolgozni.[253] (Nógrád m.)

51.

Én is láttam ilyet, egyszer hárman voltunk együtt, én mint fiatal aknász, meg két kapcsos. Volt ott egy ereszke, ami lejt lefelé, ott meg volt tiltva a szállítás, senki se jöhetett be, de én láttam valamit. Mondom a két kapcsosnak, állítsák a pályát, jön valaki. Hogy lehet az, ki engedte be? Volt ott egy szivattyú, odáig jött egy lámpa, bement a gépházba, a sínek közt járkált, mi kerestük, mentünk utána, ki lehet az, de mikor odaértünk, senki se volt ott, aztán megint előjött, kerestük, megint eltűnt. Háromszor láttuk, aztán megint eltűnt. Csak a lámpát láttuk mi mindig, délután volt és mi hárman láttuk. Ebből baj lesz, mondom a két fiúnak. A másik oldalon megint szalad egy lámpa, no baj lesz, mondom. Úgy is lett. Volt ott egy réselőgép, az elkapott egy szerelőt, kivette az egész elejét, meg is halt. Ez akkor volt, mikor mi ezt láttuk. Ez így volt. Szerencsétlenség lett, ha ilyen lámpát látott valaki. Ez Pálfalván volt.[254] (Mátraszele)

52.

A munkahelyemről egy megszűnt vágatba mentem félredolgomra. Egyszer csak látom, hogy a munkahelyem felé vezető vágaton feltűnik egy világosság, lámpafény. Gondoltam, hogy ellenőrzést kapunk a munkahelyen. Sietek vissza a munkahelyre.

– Voltak-e itt az urak? – kérdem társaimtól.

– Milyen urak? Itt nem volt senki.

– De valaki csak járt erre, mert én egy lámpafényt láttam a vágatunkban.

Én mindjárt arra gondoltam, hogy ellenőrzésre jöttek az urak.

– Akkor hát biztosan a permandli vót – mondom nekik.

Rá egy hétre leesett egy ember a légaknáról. Hát, ezt jelezhette a permandli.[255] (Etes)

53.

Szerencsétlenség előtt lámpajeleket láttunk, meg a patkányok is jelezték cincogással. A patkány több hasznot csinál a bányában, mint kárt, összeszedi az emberi piszkot, svábbogarakat, egereket, de megrágja a zabosládát is az istállóban.[256] (Kishartyán)

54.

Volt egy ilyen öreg bányász és az sok ilyen babonás történetet mesét és valahogy úgy nézett ki, hogy ő maga is hitt benne.

Többek között meséli, hogy egyszer, míg fiatal volt, munkaidő után mennek lefele az aknához és egyszer egy nagy fényesség a vágatba és velük szembe jön egy temetési menet, de mind ilyen bergmánlik, egy koporsót hoztak, de ők kitértek előlük, nehogy esetleg hát nekiütközzenek, mer akkor gorombák a bergmánlik.

És rá nemsokára lett is egy halott, mer hát ez azt jelentette, hogy egy koporsót visznek, hogy egy halottat követel a bánya.[257] (Erzsébettelep)

55.

Jeles napok ha jöttek, láttam egy pici embert. Jött hozzám:

– Adj dohányt!

De nem vette el, csak lapátról. Megemelte a sapkáját, térdig érő szakálla vót, megnyílt az ulma, eltűnt és többé nem láttuk. Tudtuk, hogy ebből valami baj lesz. Agyon is ütötte a kő a liptákot.[258] (Kishartyán)

56.

A bertmanyik sokszor patkány alakjában jelent meg, vízbetörés vagy omlás előtt a patkányok menekültek, s így figyelmeztettek a közelgő veszélyre.[259] (Baglyasalja)

57.

Történt 1924-ben egy eset. Amikor a fejtésre bementem, délután kettőtől mentem munkába, este fél hat után már le volt lőve a szenem, a segédvájár kiment a csillével. A csillés is kiment vele, és én maradtam egyedül a fejtésben.

Észrevettem, hogy a szénfal mellett igen pergedezik a tető és recsegnek a fák. A hátam megett pedig hallom a nagy patkányzsivajt. Körülbelül a hátam megett olyan 12-13 méterre egy rettenetes nagy reccsenést hallok, majd egy zuhanást. Ekkor indult meg a fejtésemnek az összemenetele. Annyira, hogy egész az ortig, ahol én megszorultam, szerencsémre a három gerenda a szénfal fölé tapadt. Már az egyik a talphoz, a másik a főtéhez. Ez fogta meg a szakadást és így én csak az alsó részemen kaptam kilenc helyen csontrepedést. Így tudtam megmenteni az életemet.

Másnap reggel kilenc órakor a bátyám észrevette, hogy bennmaradtam a fejtésben. Másnap reggel kilenc órakor tudtak kibontani a cimboráim, a többi ember, aki a segítségemre jött. Úgy kerültem kórházba és ott feküdtem három hónapig. Kilenc helyen volt csontrepedésem, be voltam gipszelve. Csak ennyit tudok mondani. Valóban igaz, hogy a patkány nagy jelt ad a bányában, ahol sok van belőlük. Sőt, annak idején tiltották is a patkányirtást.[260] (Egercsehi)

58.

Egyik nap a bányászok az egyik vágatban dolgoznak és beszélgetnek. Egyszer csak visító patkányok raja rohan el mellettük. Az egyik vájár mondta:

– No, emberek! Jó lesz, ha vigyázunk! Valami baj fog történni.

Ennyibe maradt a dolog, s munkaidő közepe felé a patkányok már nagyon nyugtalanok voltak, mind felfelé menekültek. Az előbbi bányász újra megszólalt:

– Menjünk fel mi is, mert valami nagy baj fog történni!

Alig mentek két-három lépést, nagy recsegés-ropogás támadt a siklóban és lassan hullani kezdett a főte. A bányászok azonban szerencsésen megmenekültek.[261] (Sajószentpéter)

59.

Az egér, amikor arról volt szó, hogy valami baj történik, az előtte való nap nagyon sírt a munkahelyen. Én akkor kiskocsis voltam. Amikor az egér sírt, mi hírt adtunk a szállítóknak, mondják meg a vájároknak, hogy vigyázni kell, mert itt baleset történik.

Másnap a Kriston apjára rászakadt a föld. Ez a légaknánál volt a Mocsolyási-bányában, a második nyilamban, hajtottak ott ők egy feltörést, ottan szakadt rája.

Az egér az megjelezte, hogy baj lesz, hogy haláleset történik.[262] (Járdánháza)

60.

A bányában egy ember csillézett. Volt egy ajtó, de az ajtó nem nyílott. Nem tudta kinyitni a csillével sem. Próbálta feszegetni a vasakkal, de sehogy nem ment. Dühöngött, káromko-

dott, és hívta a társait is segíteni. Együtt sem boldogultak, végül az egyik azt javasolta, hogy törjék be az ajtót. Többen is megtolták a csillét, úgy, hogy nekivágódott az ajtónak. Mikor az ajtó összetört, mindnyájan beleestek és egy hatalmas bikát láttak, de az elmenekült. Egyik nap aztán összeomlasztotta a tárnát. A patkányok és egerek cincogva menekültek. Harmadnapra visszamentek a tárnához, ahol egy nagy tó lett és egy fejetlen véres ember mosakodott benne.[263] (Nógrád m.)

61.

B. K. J.-re egykor rászakadt a bánya. A szerencsétlenül járt bányász azonban három nappal a baleset előtt meglátta a halálát.

A somsályi bányában dolgozott, amikor a szénfal előtt egy fekete alak táncolt előtte. Másnap ugyanazon a helyen találkozott megint a szellemmel, aki szerinte az apja szelleme volt.

Nem állt meg benne a szó. Elmondta másnak is, hogy mit látott a bányában. Annyira szívére vette a dolgot, hogy nem lehetett ráismerni a derék emberre. Egészen kicserélődött.

A baj három nap múlva bekövetkezett. A sikta végén, az utolsó percekben kapta oda a főtefa a bányászt. Nem tudtak rajta segíteni a társai, mert nem kerülhette el a sorsát.

A szerencsétlenül járt emberrel nem állt meg a csapás a családon. Fiát baltával verték agyon a csernelyi kocsma udvarában. De nem idegenek, hanem saját gyermekei, három felnőtt fia. A fiúk 6-6 évet kaptak gyilkosságukért. Amint azonban kiszabadultak, őket is kocsmai verekedés alkalmával szúrták agyon.[264] (Csernely)

62.

Egy este két telepes bányász ment a bányához dolgozni. Amikor a légakna mellett elmentek, egyszerre nagy dobogás támadt mögöttük. Hátrafordultak. Hát, a légaknából fejetlen lovak nyargaltak ki és táncba kezdtek. A bányászok megijedtek és elkezdtek rohanni. Egészen az aknáig rohantak. Ott figyelmeztették társaikat, vigyázzanak, mert a fejetlen ló nagyon rosszat jelent. Remegve ment le a két bányász a bányába, a munkahelyen nagyon óvatosan dolgoztak. Aznap semmi sem történt. Másnap, amikor újra a munkahelyre értek és elkezdtek dolgozni, a fal megrepedt és víz öntötte el a bányát. A két szerb vájár is megfulladt.[265] (Sajószentpéter)

63.

A bányákban törpék és más szellemek tartózkodnak. Ha törpével találkoznak, azonnal vissza kell fordulni, mert szerencsétlenség éri az illetőt.

Az aknamester pedig maga mesélte neki, hogy egyszer, karácsony éjjelen, mikor csak ő őrködött a bányában, az egyik sziklafalból processziót látott jönni, pappal, zászlókkal s ismét egy másik sziklafalban eltűnni. Honnan jöttek, hová mentek, nem tudta megmondani s mint igazán hívő bányász, hozzátette: kérem nem jó ezekről beszélni, – egy kijelentés, melyet a Magyar Érchegység vidékén is hallottam.[266] (Mecsekszabolcs)

64.

Hallottam még annak idején (mikor én a bányába kerütem) meséni az öregektől, hogy ebbe a fejtésbe láttak egy olyan fehér alakot, a másikba is láttak ilyent és akkó rámonták, hogy ez vót a Szent Borbála és ez majd szerencsétlenséget fog hozni a bányára.

És hát tényleg rája egy-két napra lett is szerencsétlenség, két áldozat lett ebbül.[267] (Borbálatelep)

3.2. Kísértet – visszajáró halott

65.

Hát, a bányában is vannak kísértetek, akik ott meghalnak sokan, s előjönnek. Tudja, ez a kísértet olyan, hogy míg ki nem tisztul a lelke, addig ő jár össze-vissza. Mikor kitisztul a lelke, akkor osztán már megnyugszik.[268] (Torna)

66.

Halálos baleset érte az egyik munkatársamat a bányában. Nagyon sajnáltam és nem tudtam belenyugodni, hogy nincs már közöttünk. Mindig azt mondogattam magamban, csak még egyszer láthatnám!

Egy szombat éjjel a jenő-aknai bányában a II. ereszkében megláttam egy lámpafényt. Hét csillébe világított be. Mentem a fény után és egyszer csak eltűnt a fény.

Akkor meg a szivattyút valaki bekapcsolta, majd valaki megfogta a rokkomat és megrázott. Senkit sem láttam, csak csoszogást lehetett hallani. Eszembe jutott az elhalt bányásztársam. Biztosan az ő szelleme lehetett. Azóta ilyesmi nem történt velem a bányában.[269] (Etes)

67.

Volt a bányában egy félig leomlott vágat. Senki sem mert odamenni dolgozni. Azt mondták, ott egy bányászt agyonütött a bánya és a szelleme bosszút áll majd azon, aki egyszer odatéved. Egyik este egy suhanc megállt az omladozó vágat előtt és benézett. Különös dolgot látott. A sötétből, nem is olyan messze, csodálatos kék láng táncolt. A fiú bámult egy darabig, aztán továbbállt. Nem szólt senkinek a dologról. Másnap a leszállás előtt szóvá tették, hogy meg kéne kezdeni a beomlott vágatban a termelést. Azonban erre senki sem vállalkozott. Már szedelőzködtek, amikor a bányászfiú visszafordult és kijelentette, hogy ő mindent vállal. A társai le akarták beszélni, ne csináljon őrültséget, az életével játszik. A fiú mégis odament dolgozni. A fényt már nem látta, de helyette sok-sok csillogó fekete szenet talált. Szorgalmasan dolgozott és hamarosan ő lett a falu leggazdagabb bányásza.[270] (Sajószentpéter)

3.3. Túlvilágjárás

68.

Élt egyszer egy öreg bányász, akinek két fia volt. A nagyobbik fiú, mihelyt megerősödött, kivándorolt Amerikába és ott kereste a megélhetést. Odakinn bányába került dolgozni. A kisebbik fiú azonban itthon maradt és szintén bányába járt dolgozni.

Egyszer azt a hírt hozták az Amerikából hazatérő magyarok, hogy a nagyobb testvérre Amerikában földrengés következtében rászakadt a bánya. Amint a szomorú hírt meghallotta a kisebbik testvér, a szerencsétlenül járt bátyja felkeresésére akart indulni.

Nem hagyta nyugodni a hír, azon tanakodott munka közben is, hogy miképpen győződhetne meg arról, amit a bátyja felől mondtak. Mellette termett akkor egy bányabeli törpe. Vállalkozott rá, hogy elkíséri ahhoz a bányához, ahol a bátyja dolgozott és a föld maga alá temette. A bányász nem akart hinni a törpe ígéretének, mert az legtöbbször becsapja az embert. De mégis rákényszeredett, hogy elfogadja a törpe segítségét.

Elindultak hát a munkahelyeket hátrahagyva a bánya mélyére. Tekervényes folyosókon keresztül haladtak. Hosszas vándorlás után eljutottak oda, ahol a bátyja holttestét megtalálták a szén alatt. Megtudta hát, hogy igaz volt a hír. Ezután szomorúan elindult hazafelé. Amikor kiszállt a bányából, nem ismert rá a falujára. A háza helyén csak gyomot és romba dőlt falat talált. Keresték a nevét a siktakönyvben, hát sehol sem találták. Hosszas keresgélés után az egyik aknaírnok azt ajánlotta, hogy nézzék meg a régi siktakönyveket is. Ő ugyanis emlékszik arra, amikor régen eltűnt egy ember a bányában és nem találtak rá sehol sem. Így is történt. Fellapozták a régi siktakönyveket és az egyik kötetben megtalálták a keresett nevet. Abból aztán kiderült, hogy negyvennyolc évet járt oda a bányában, amíg a bátyját kereste.[271] (Somsálybánya)

3.4. Ördög

69.

Történt egyszer a régi bányászok idejében, hogy amidőn szorgalmasan fúrtak, töltöttek, robbantottak, egyszerre megjelent előttük egy fekete ördög. Valamelyik gyámlyukból bújhatott elő. Csúfolódva kérdezgette a két vájárt:

– Na, melyik az a nagy legény, aki meg mer velem birkózni?

A bányászok csak hallgattak, megijedtek az ördögtől. Majd az egyik, megemberelve magát, így válaszolt az ördög incselkedéseire:

– Én nem birkózok meg most veled. De állj ki birkózni a kis öcsémmel, ha van bátorságod hozzá!

Az ördög nem sejtette, hogy mire vállalkozik, ezért engedett a felszólításnak. A bányász igen furfangos ember volt. Gondolta, hogy majd elveszi ő az ördög kedvét a hencegéstől.

Éppen ki volt már fúrva a robbantáshoz szükséges lyuk. Beleszorította az ördög farkát a fúrólyukba a töltettel meg a tömítéssel együtt. Meggyújtotta a zsinór végét és elszaladt a társával együtt a munkahelyről.

Ahogy a lövés elhangzott, nem vártak semmit a füstre, hanem rohantak vissza a munkahelyükre. Mit láttak? Ott táncolt az ördög szédelegve a robbantás helyén megpörkölt farokkal. Megszólították hát nagy nevetve:

– Na, ki volt az erősebb, te vagy a kis öcsém?

Erre így válaszolt az ördög:

– Nem erősebb a te kis öcséd, csak hirtelenebb!

Ezek után szégyenkezve elsomfordált a munkahelyről. Azóta sem találkoztak vele.[272] (Egercsehi)

70.

Történt egyszer a régi bányászok idejében, hogy amikor összeültek, beszélgettek, az egyik előadta egyszer, hogy megjelent nála az ördög.

Azt mondta neki: „Látom, hogy hiába szikrázik itt a csákány a szénben, mégis visszarug. Én erősebb vagyok. A bányász hitetlenkedett, mondta neki, hogy ne beszéljen már. Na, mondta neki, itt a csákány, próbáld meg.

Az ördög elvette a csákányt és belevágta úgy a szénbe, hogy csak a nyele látszott ki. Csodálkozott is a bányász. Azt mondta, hogy most az ördög csinálja meg azt, amit a bányász mutat neki.

A bányász elővette a bordafának való fát, természetesen abban az időben a bányász még maga hasogatta a bordafát, nem voltak deszkák, nem voltak más építmények a bányában, előkészített anyagok. Elővette a méter-méterhúszas, -harmincas átmérőjű fát, amelyik görcsös is volt itt-ott, de valahogy a görcsbe belevágta a fejszét, a fa meghasadt, de még szorult.

Azt mondta az ördögnek, no, ha erős vagy, dugd bele a kezed és próbáld meg ezt nekem továbbhasítani.

„Micsoda! Ez is valami!" – hencegett az ördög. Belenyomta a két kezét a hasadás közé, húzta, tépte a fát. Abban a pillanatban a bányász kirántotta a fejszét, s ezen keresztül az ördög fogva lett.

Úgy kellett a bányásznak újra belevágni a fejszét a fába, hogy az ördög keze kiszabaduljon. De ezt csak nagy könyörgésre tette meg.[273] (Egercsehi)

71.

Hát a bányász a kőzeten fúr és odament hozzá az ördög:

– Mit csinálsz te bányász?

– Hát – aszt mongya – most fúrok és asztán betömöm a jukat és asztán robbantok.

De bizony te nem robbantol, mer én ideülök, rá a kőzetre.

Ráűt az ördög a kőzetre, a vájár ērobbantotta és bemén a vájár, hát nyöszörög az ulniba az ördög. Aszt mongya:

– Vigyázz, ha én most kimegyek, ha valahun meglátlak, akkor a társaimmal széttéplek.

– Nem bánom én, nem félek én tetőled.

Hát jött eccer egy alkalom, egy vasárnap találkozik a menyasszonyával (a bányász).

– Gyere, elmegyünk sétálni ki az erdőbe.

Hát kérem, mikor kiértek az erdőbe, az ördögök észrevették, körülfogták.
Jaj de nedves vót a talaj és monta:
– Ne feküggy le, hanem…
Észrevették az ördögök, aszt mongyák:
– Hej, fúr a bányász és robbanás lesz utána!
Elmentek, szétfutottak úgy, hogy többet sohase bántották a bányászokat.[274] (Vasas)

3.5. Természetfeletti javakkal és erővel rendelkező emberek

72.

A bányában dolgozott egy csodás ember. Ha az megjelent, a szerszámok maguktól dolgoztak.[275] (Sajómercse)

73.

Az öregek mindig mesélnek nekünk, fiataloknak. Volt egy öreg bányász a csapatban. Ő elhitette velem, hogy van neki egy olyan lapátja, amelyiknek tud parancsolni. Aztán van egy olyan csákánya is, amelyik magától fejti a szenet.

Valami varázsszót mond ezeknek a szerszámoknak és azok elvégzik a munkát helyette.

El akarta adni nekem ezt a lapátot és csákányt egy liter borért. Én benne lettem volna az üzletben. Jó lett volna egy kis segítség a nehéz munkák közben.

Éppen már a fizetésre került a sor. Akkor arra figyelmeztetett, hogy telerakja ugyan a lapát a csillét a varázsszóra, meg a csákány is vígan fejti a szenet, de akkor minden éjjel rajtam fognak lovagolni a boszorkányok, mert akkor azok fognak nekem parancsolni.

Erre aztán már nem vállalkoztam. Így nem is vettem meg a bűvészlapátot meg a csákányt.[276] (Somsálybánya)

74.

A királdi bányászok mesélték. Bementek éjszakára a bányába Királdon. Mikor beértek a munkahelyre, akkor az öreg harmadvezető vájár azt mondta, hogy na, fiúk, helyezzétek magatokat kényelembe, aztán gyújtsunk rá.

Rágyújtottak a cigarettára, az öreg vájár elővette a pipát, rágyújtott. Abban a pillanatban, ahogy rágyújtott a pipájára, odabent a munkahelyen elkezdtek a csákányok dolgozni, a szenet lapátolták, tolták a csillét, de nem lehetett látni senkit sem.

Ez a Géza barátom megkérdezte, hogy apa, mi az Isten van itten, senkit nem lehet látni, odabent lapátolják a szenet, csákányolják, s tolják a csillét.

Azt mondta neki, ne törődj semmivel se, ezek dolgoznak helyettünk.

– Na, osztán igyekezzetek! – még rájuk is szólt –, mert ha nem, akkor meglássátok a következményeit.

Jöttek-mentek a csillével tovább. Amikor az öreg a pipát letette, megszűnt minden. No, azt mondja, hogy aludjunk egyet. Aludtak egyet, reggel négy órakor fölkeltek, az öreg megint rágyújtott a pipára, reggel fél hatig megint dolgoztak tovább. Az öregnek a pipában volt a tudománya.[277] (Járdánháza)

75.

Egy ember a bányába járt dolgozni. A fiát is mindig magával vitte, de őt kint hagyta a bánya előtt, sose vitte be. A többi emberek, akik lent dolgoztak a bányába, látták, hogy ez az ember csak eccer vágja bele a csákányát a szénbe, oszt ahány méterre belevágta a csákányát, annyi méter le is omlott. Azután az ember félreállt, oszt egy láthatatlan valaki rakta bele a csillébe a szenet, oszt tolta ki, meg be a csillét. A többi emberek csak azt látták, hogy a szén magától megy a csillébe, a csille meg magától megy ki és be. Az ember azért nem vitte be a bányába a fiát, hogy ne lássa az ő boszorkányságát.[278] (Szendrő)

76.

Én ismertem Barnóczkyt jól. Ördöge volt annak. Szuggeránsnak neveztük. Volt neki két, kézzel faragott fabábúja, amelyeknek az izületei szalmaszállal voltak összeerősítve. Ezeket a lakásában egy szögre függesztve tartotta. De vele voltak többször a bányában is. Mikor odaértünk a munkahelyre, azt mondta nekik: – Mozgást akarok látni! és a bábúk eszeveszetten táncolni kezdtek. Sokan láttuk ezt.[279] (Izsófalva)

77.

Ott ült a vágatban Barnóczky [az ördöngös bányász] a sihtatársával, és ebédeltek. Nagyon nyugodtan ült, pedig aznap még nem dolgoztak semmit. Jött az aknász: – Na, mire végzitek? Mi az eredmény? – Nézze meg az aknász úr – így Barnóczky. Bemegy az aknász, magasra emeli a lámpáját, hát látja ám, hogy két fekete kecskebak verekszik a szénen. Elment az aknász, nem szólt egy szót sem. Barnóczkyt megkérdezte a társa: – Komám, mikor állunk neki a munkának? – Maradj csak nyugodtan – felelte Barnóczky és mikor vége lett a sihtának, a csillék megindultak, és mind tele volt szénnel.[280] (Rudabánya)

78.

Barnóczky egyszer a bányában azt mondta: – Üljenek rá, akik mernek, a bányabakra [ez egy fa alkotmány], és megindította a bakot. A bak ment is – láttam. A bányászok pedig leugráltak róla, és azóta is elkerülték azt a helyet.[281] (Izsófalva)

79.

Barnóczky egy másik bányásszal kifelé igyekezett a bányából a sihta végén. Az meg káromkodott cefetül, hogy elveszett a lámpájából az égője. Barnóczky azt mondta: – Ide nézzen! – és a stanga [feszítővas] végén ott pislákolt az „elveszett" lámpaégő.[282] (Rudabánya)

3.6. Természetfeletti lények

3.6.1. Lidérc

80.

Egyszer volt, nagyon régen egy bányászcsalád és volt nekik egy fekete jércikéjük; karácsony este tojta az első tojást és mondták neki, hogy aztat próbálja kikelteni a hóna alatt.

Hát, az a szegény bányász bácsi meg is tette. A hóna alá rakta három hétig és ki is kelt belőle, de nem csibe, hanem egy mitmitke.

Hát, a szegény ember megörült neki, meg is gazdagodott. Mert bizony a mitmitke mindent hordott neki, pénzt, mindent, amire csak szüksége volt, mindent hordott neki. Minden bőven volt. Mikor már nagyon meggazdagodott az ember, ez a bányászember, hát szeretett volna megválni a mitmitkétől. Hogyan fog ő megválni? Gondolkodott, gondolkodott, hát eszibe jutott: elküldi a mitmitkét a tengerre kötéllel, hozzon neki egy nagy kötélre való sót.

Hát, persze a sót a kötélbe nem tutta elhozni és így megszabadult ő a mitmitkétől.

A szegény ember meg nagyon-nagyon meggazdagodott és még máig is él, ha meg nem halt.[283] (Szabolcsbányatelep)

81.

Kazáron volt egy öreg bányász, Róna Gyurinak hívták. Neki volt egy babája. Ha nem esett jól neki dolgozni, elővette a babát, oszt az dolgozott helyette, ő meg aludt. Azt mondta, hogy minden évben más ruhát kellett neki varratni. Cifra női ruhákat. Az a baba úgy került hozzá, hogy egy jósember azt mondta neki, hogy egy fekete tyúk első tojását a hóna alatt kell kikölteni, és a 21 nap alatt nem szabad tisztálkodni. Mikor kikelt, úgy csipogott, mint a kiscsirke. Szeretett volna megszabadulni a babától, de nem tudott. Kitalálta egyszer, hogy kimegy az erdőre, lehajt egy fiatal hajtású fát, rákötözi a babát, oszt úgy elhajítja, ha visszaengedi a fa ágát. De így se tudott megszabadulni a babától. Sok bajt okozott a baba neki.[284] (Kisterenye)

82.

Az öreg Bóna Gyurinak Kazáron egy olyan gyufásdobozba volt a babája. Lagziba adták oda neki. Egyszer inni akart, megfogta a poharat, oszt hallja, hogy valaki azt mondja neki:

„Aggyá nekem is, aggy nekem is!" Azt hitte, hogy a cigányok kérnek tőle. Mérges lett, oszt odahajította a poharat a cigányok közé, hogy hát adnak nektek is, miért az enyém kell?! A cigányok meg csodálkoztak. Aztán másnap kiment az erdőre, hát aztán csak kigyütt belőle, a gyufásdobozból a baba. Azt mondja: „Édes gazdám, parancsoljál velem!" Attul kezdve nem hagyta el. Minden ételből az első kanállal oda kellett neki adni. A bányába rossz szakmányt kapott egyszer. Mérges volt Gyuri. Azt mondja a baba neki: „No, most nem eresztjük ki őket a bányábul!" Úgy is lett. Nem találtak ki a bányábul, mindig visszagyüttek. Addig nem is tudtak kimenni, míg meg nem alkudtak [ti. a szakmányvezetővel].

Vót egy csillés cigányuk a bányába. Egyszer azt mondja a cigány: „No, Gyuri bácsi, ha itt vóna a babája, megküzdenék vele." A baba meg ott lógott a fejük fölött a fogazaton. Ott lógatta a lábát. Erre, mikor a cigány mondja, felugrott, oszt adott 2-3 pofont a cigánynak, oszt nyugodtan visszaült az ácsolatra. A cigány se merte többet mondani, hogy megküzdene vele. Máskor meg elszakadt a kötél, oszt a szaladó csilléket megfogta a baba.

No, mikor öregedett, már nagyon meg akart szabadulni tőle. Vót Ivádon egy juhász, az megígérte, hogy elveszi tőle. Azt mondta neki, hogy az a szerencséje, hogy csak a hatodik éve van nála, mert ha hetedik lenne, nem tudna csak a halála után megszabadulni. Megbeszélték, hogy kimennek az erdőre. Mikor elindultak, kérdezgeti a baba, hogy hova mennek? Azt mondja Gyuri: „Magam se tudom!" Hát, mikor odaértek, a juhász már várta őket. A juhász kivette a fúrót, aztán egy fába fúrt vele egy lyukat, betette a babát, aztán visszatette a kis fát, amit a fából kifúrt. Aztán azt mondta Gyuri bácsinak: „Amíg megy haza, hátra ne nézzen!" Volt ő utána nagy szél, nagy vihar. A ház is rengett. Egész el volt gyengülve, mire hazaért.

Mondták neki, még megvolt a babája, meg a munkatársainak is, hogy könnyű nektek csillézni. Ott van a Gyuri bácsi babája, megrakja a csillét. Az urak kérték egyszer, hogy mutasson valamit a babával. Hát, Gyuri bácsi megrakatta a csillét vele. Egykettőre tele volt a csille.[285] (Kisterenye)

83.

De van spiritusz, de van ollan, egy kazári ember, már vót ötvenéves, úgy hívták, hogy Fekete Gyuri, elment Tarjánba bevásárolni apróságot. És egy kocsis azt mondja:

– Nem kéne magának ez a nagyon szép csutorás pipa?

Akkor Gyuri azt feleli a kocsisnak:

– Mennyié adod?

Hát, én odaadom, mer má én ráuntam, régen nálam van. Nem követelek érte semmit.

Akkor a Gyuri megörült, hogy őneki lesz nagyon szép csutorás pipája ingyen. Akkor azt kérdezte a kocsis tülle:

– Meginna-e egy kis pálinkát?

– Meginnám, mert nagyon szeretem.

Akkor a kocsis azt mondja a kocsmárosnak, Lővinek:

– Lővi úr, tessék hozni egy fél litert!

Míg a pálinkát iszogatták együtt, aggyig a spirituszt a Gyurinak a kocsis a zsebibe tette, úgy, hogy észre nem vette a Gyuri. Mikor felért, akkor egymással kezet fogtak, elváltak.

Mikor Gyuri felért a Somlyótetőre, akkor nagyon mozog a zsebibe valami. Belenyút a zsebibe és ollan vót a zsebibe, mint egy kis vakondak. Nagy szemei vót neki. Akkor pegyig megkapta és eldobta. Akkor pegyig a spiritusz visszafelelt neki:

– Engem ne hajigálj, mert rögtön megfojtalak!

Akkor a Gyuri nagyon megijedt. Akkor tudta meg, hogy őnéki a kocsis spirituszt tett a zsebibe. Egy évig viselte, a hóna alatt lakott neki. Ez való igaz, amit most meséltem. Az emberrel beszéltem. A spirituszt használták a kocsisok. Egy évig viselte, de soha pihenése nem volt. Mert este jöttek hozzá olyan emberek nagy szakállal, de száz is eljött. De soha pihenni nem hagyták.

És elment azt ő a bányába. Ha száz csille jött lefele a hegyről, ő akkor is megállította. A faluba is tudta mindenki, hogy őneki spiritusza van. A kazári bányába Székvölgyön dolgozgatott. Egyszer odament három mindszenti cigány. Úgy hívták az egyiket, Bocskor Gyuri. Az mondja az öreg Gyuri bácsinak:

– Úgy hallottam, hogy magának van valami micsodája.

És akkor kiment a hóna alú, ott vót a bányalukná a borda közt. A nap odasütött, ott forgatta a farkát. A cigány azt mondta:

– Nagyon szeretném látni. Ha nekem megmutatná, Gyuri bácsi.

– Hát, én megmutatom neked, ha akarod látni.

Akkor egyet gondolt az öreg Gyuri bácsi, azt mondja a spiritusznak:

– Aggyál Gyurinak három pofont!

Ollan három pofont kapott a Gyuri, hogy a három cigány szaladásnak indult. Olyan szaladásnak indultak, hogy Mindszentig meg se álltak. Még vissza se mertek tekinteni.

Amikor a szakállasok megjelentek, azt mondták neki:

– Gyuri, ugord át az épületet!

– Én nem tudom.

Megkapta két szakállas, átdobták. Mikor leért, mintha gumira ugrott volna. Ez való igaz vót, nekem az az ember meséte. 1910-be meséte az az ember.

A Gyuri bácsi egy évig viselte, de nem bírt megszabadulni, míg olyan embert nem talált, aki megmondta neki, hogy hogy lehet ettől a spiritusztól megszabadulni. Gömör megyébe, Zsaluzsánba ment, Rimaszombat mellett. Mer az csuda nagy tudós vót a zsaluzsáni tudós. És elvette és nem gyött az többé vissza a Gyuri bácsihoz. Azt mondta a nagy tudós:

– Ne félj! Többet nem megy utánad, mer én elutasítom most már másfelé.

Gyuri bácsi hazajött, egy kicsit búsult, hátha vissza talál jönni, s akkor őtet megöli. De nem jött vissza.[286] (Szuhahuta)

3.6.2. Bányaszellem

3.6.2.1. Segítő bányaszellem

84.

Egy gölniczi bányász beszélte, hogy egyszer testvérével a bányába ment. Különböző nyilamban dolgoztak. Egyszerre maga mögött lépteket hall. Nem nézett vissza, bár az illető egészen a háta megé jött; azt hitte, hogy a testvére, ki valamely szerszámot viszen el magával. A jövevény meg is fordul, megy s nagy czuppanással beugrik a bányavizbe. Emberünk

megijed, hogy testvére a vizbe esett s utána fut, de semmit sem lát. Felkeresi testvérét s hallja hogy az helyét el sem hagyta. Visszament s tovább dolgozott. Egyszer csak kopogást hall a sziklában. Tudta, hegy ez jó jel, s csakugyan gazdag érczre talált.[287] (Gölnicbánya)

85.

Amint Jeszenszky Jakab egy lyuk furásával szorgoskodott, egyszerre nesztelenül megjelent a bányarém.

Szeliden, jóságosan, biztatóan nézett reá, egy szót sem szólt, csak a kezével integetve hivta. Jeszenszky kemény ember volt, nem egyhamar ijedt meg, s lassan-lassan követte a bányarémet, aki egy nagy sziklánál megállott s a botjával háromszor kopogtatott; először 1-et ütött botjával a sziklára, másodszor 7-et, harmadszor pedig tizenegyszer ütött a sziklafalra, mely erre ketté vált, megnyilott és egy nagyon gazdag aranyér volt látható. Erre a bányarém keresztbe tette az ujját a száján s Jeszenszkynek hallgatást parancsolt s azután minden zaj, nesz nélkül nyomtalanul eltűnt. Jeszenszky jól megjegyezte magának a bányában a bányarém által megjelölt helyet s ott munkába fogott. Az aranyér csak ugy öntötte a legnemesebb érczet, melyet nem győzött beváltani; s igy keletkezett a Jeszenszky család nagy vagyona.[288] (Felsőbánya)

86.

A kincstár a Lőrincz-aknából, a lebegő határon egy vágatot kezdett hajtani, a gazdag pont irányában; én négy más fiuval a pusztát zóboroltam (töltögettem) a vederbe, amikor látunk közeledni egy fél méter magas, hosszu szakállas alakot, barna bányászruhában, zöld süveggel és gyertyával. Az alak csakhamar megfordult, egy oldalvágatba, mi utánna mentünk, de ő tovább haladt és mikor a kőhöz értünk, akkor is láttuk tovább haladni, mig azután egyszerre eltűnt. Ugyanez történt velünk másnap is, harmadnap már csak két gyertyát láttunk egyedül haladni a ködben. Én ezt elmondtam Makucz János felőrnek, ki olyan graner ember volt, ez megmondta Wojtanek főmérnöknek és Turman Adolfnak. Megnézték a vágatot és találtak ottan egy erecset melyen a bányarém járt. A vájatvég azonnal üzembe vétetett s két méter előrehaladásban nagy gazdagságra akadtak, mely éveken keresztül tartott. Engem Turman Adolf magához hivatott s adott 20 db. sóvári almát és Czember szabóval csináltatott számomra egy rend uj bányászruhát.[289] (Felsőbánya)

87.

Valahol Szatmár megyében történt, de a híre eljutott Kárpátaljára is. Körülbelül a múlt század 70-es, 80-as éveiben történhetett. Egy Szatmár megyei kikopott tanító, név szerint Eördögh Károly aki bányavállalkozásokba kezdett, de mindig balsikerrel, róla szól ez a rövid történet. A sok balsiker után annyira eladósodott, hogy már bujdosnia kellett a hitelezőktől, és így, vagy talán egyébként is az italban talált csak vigasztalást.

Egyszer egy ilyen italos állapotban mélyebben elaludt, s álmában megjelent egy szakállas bányatörpe, aki érthető emberi hangon szólt hozzá és vigasztalni kezdte, hogy ne búsulj

jó ember, terád még víg és boldog élet vár, csak fogadd meg tanácsomat, igen gazdag ember leszel. De az a kikötésem, hogy ne mondd el senkinek, hogy kitől kaptad a tanácsot, mert akkor nem teljesül be. Most pedig kelj fel és menj el oda, ahol a kutatásaid legutóbb végezted, az ásatástól jobbra kb. egy ölnyi távolságra ással egy métert előre és utána lefelé egy jó rőföt, ha ezt így megteszed, dőlni fog az arany. Ez az álma elbűvölte és megkérte hitelezőit, hogy várjanak még néhány napot, minden adósságát kifizeti. A hitelezők nehezen, de mégis belementek ebbe, ő pedig azon nyomban neki is fogott a csákányozásnak azon a helyen, amelyet álmában a törpe megjelölt neki.

Az ott dolgozó emberei csak nézték, hogy ez az úr megbolondult-e, vagy többet ivott a kelleténél, hogy ilyen vad dühvel esett neki a sziklának. De ő a hozzáintézett kérdésekre még választ sem adott, hanem vad irammal tépte tovább a köveket. Homlokáról csorgott a veríték, de ő nem tágított, s mint félőrült, úgy dolgozott. Alig telt el jó másfél óra, amikor erősebben bevágott egy nagy kőbe és egy lapot feszített le, aminek megtörténte után kb. 75 kg színarany por alakjában omlott a lábához, csak össze kellett söpörnie. Erre fel a munkások dermedtségükből felébredtek és azonnal ők is nekifogtak. Rábukkantak egy aranyérre, ahonnan másfél hónapon keresztül mintegy három mázsa aranyat termeltek ki.

Ebből az aranyból Eördögh egy 127 kg-os teázó garnitúrát csináltatott és azt személyesen vitte el I. Ferenc József királynak ajándékba. A király nagyon megörült neki, el is fogadta és viszonzásul bárói rangra emelte az aranyásó tanítót. Később sokat dőzsölt és osztogatta boldog-boldogtalannak az aranyakat, míg végül annyira elosztogatta, hogy teljesen nincstelenül, Pesten egy szegényházban halt meg, mindenkitől elhagyatva.

Ez a törpe egy igen jóindulatú törpe lehetett, aki nyomra vezette az aranyásót.[290] (Karancsberény)

88.

Majdik András 1850 körül egyedül dolgozott a „jobbi" bányában, midőn egyszerre nagy világosság lett s előtte állott vadonat uj rendruhában a bányapásztor. Habár igen sáros volt a munkahely, a bányapásztor ruháján egy porszemet sem lehetett volna találni, ugy ragyogott minden a tisztaságtól. Majdik oda volt a nagy csodálkozásában, midőn a bányapásztor csengő erős hangon megszólalt: „Dicsértessék az Ur Jézus Krisztus!" Erre Majdik önkénytelenül letérdelt, keresztet vetett magára s válaszolt, hogy: „Mindörökké Amen!" „Szerencséd! – szólt most a bányapásztor – hogy féled az Uristent, mert máskülönben vége lett volna az életednek! De mivel most nagyon megéheztem, azért eredj haza futtig futva s hozzál nekem egy fazékba tokányt tejjel, de figyelmeztetlek, hogy siess s senkinek egy szót se szólj mert ha megteszed a parancsomat, megmutatom neked, hol van a bánya kincse." Szaladt haza Majdik András, ahogy csak birt, de a háznál senki sem volt otthon; a felesége oda volt az erdőre fáért, azonkivül a tehén kint volt a csordában. Bejárta a szomszédokat, de hiába, nem tudott kapni se tejet, se málét. Végre nagy sokára hazajött a felesége s hamar megfőzték a tokányt, nagy nehezen keritettek tejet is s nagy sietve ment Majdik az étellel a bányába. Mikor épen a bánya szájához ért, akkor ütött a toronyóra 12-őt, s elharangozták a delet. Erre Majdik még hamar imádkozott egy verset, de már késő volt, mert bemenvén a bányába, a bányapásztort nem találta ott, az eltünt s soha többé nem látta.[291] (Felsőbánya)

89.

1848-ban Bónis János a Levesi bányánál dolgozott magában, midőn megjelent a bányapásztor s megmutatta neki a helyet, hol a „brokk", az aranyércz-fészek van s azután eltünt. Bónis ugy megijedt, hogy mire magához tért, már nem látott semmit s nem tudta, melyik volt az a hely, melyet neki a bányapásztor megmutatott.[292] (Felsőbánya)

90.

Pénzt vagy aranyeret hisznek a Galgensbergen is. Mikor ott még nagy erdőség volt, egy vadász kóborolt arra. Egyszerre csak egy nagy repedést lát, melyből egy törpe integeti befelé. Bemegy s a fáklyát-vivő törpét beljebb-beljebb kiséri, többször megkérdezvén, hogy hát mit akar s hová vezeti őt? De az semmit sem szólt. Végre türelmét vesztve a törpét lelőtte, a fáklya kialudt s a vadász hosszas bolyongás után jött ki a vörös viznél. Azóta folyvást keresik azt a nagy repedést, de nem találhatják meg.[293] (Körmöcbánya)

91.

A körmöczi Omláson (Sturz) levő Csengőakna (Klingen-schacht) egy rég beomlott bánya. A hagyomány szerint egy nap 160 munkás szállt le a bányába, hogy ott napi munkáját végezze. A mint azonban czélhoz értek s munkához fogtak, egy tompa hang oda kiált: menjetek vissza, mert különben mindnyájan idevesztek! Mivel azonban a bányászok csak tovább dolgoztak, a hang még egyszer ismétlé az előbbi szavakat. A bányászok erre meghökkentek s vissza akartak térni. De a felvigyázó az egészet csak tréfának tartván, kényszeritette őket az ottmaradásra. Ekkor egy veres ruhás kis ember jelent meg s harmadszor is intvén őket a visszamenetelre, eltünt. Menekülni akartak, de már késő volt. Minden oldalról nagy ropogás hallatszott, a hegy beszakadt, maga alá temetvén a 160 bányászt. A gyorsan betoluló viz azonban egy bányászt kimosott, ki a szabad levegőn magához tért. Ez beszélte el az egészet. A zsilipeken ugy folyt a vér, mint a viz.[294] (Körmöcbánya)

92.

Körmöcbányán 1443-ban, pünkösd ünnepén, hasonlóan nagy bányaszerencsétlenség történt. Mi körmöciek ezt a bányaterületet máig is „Sturz"-nak (a német einstürzen-ből szakadásnak) nevezzük.

A legenda szerint ez időpontban igen gazdag aranytelérre leltek és nagy erővel fejtették. Oly annyira csábította a bányászokat az arany, hogy sokan pünkösd ünnepén is leszálltak a bányába, bár az idős vájárok ezt bűnös cselekedetnek tartották. A fiatal vájárok nem törődve az intő szavakkal, nemcsak folytatták a fejtést, hanem bepálinkázva igen vígan voltak, még a hegyimanót is gúnyolni kezdték.

Egyszerre azonban meghallották a hegyimanó figyelmeztetését: *„Schicht aus, alles heraus!"* (Vége a műszaknak, mindenki szálljon ki!) Aki hallgatott a figyelmeztetésre és el-

hagyta a bányát, megmentette az életét. A többiek ott pusztultak, mert az egész bányarész összeszakadt. A bentpusztult bányászok vére még sokáig folyt a tárón.[295] (Körmöcbánya)

93.

Sándor József elbeszéli, miszerint az ő édesapja: Sándor István ezelőtt mintegy 60 évvel, a kincstári bányában, a 3-ik tárnában a társával, mint rendesen, dolgozott s épen egy szép tiszta helyen adtak nekik munkát. Egyszerre egy különös siró hangot hallott, mintha egy befalazott üregből gyermeksirás hangzanék. Megijedtek, keresztet vetettek, de nem mertek mozdulni. A siró hangok hol megszüntek, hol ujra hallatszottak s hol közelről, hol távolból látszottak jönni. Figyeltek, de nem láttak semmit. Erre Sándor István unszolta a társát, hogy mindenüket hátrahagyva, gyorsan futva meneküljenek; s ugy is cselekedtek. Alig mentek előre, midőn az ő munkahelyükön nagy törés volt, a tárna beomlott s ők csakis a bányarém figyelmeztetése folytán menthették meg az életöket.[296] (Felsőbánya)

94.

Tizenkét éves voltam, amikor egy alkalommal a vrdniki szénbánya mélyén egy folyosó elágazásánál együtt üldögéltem a bányászokkal. Egyszerre csak sötétben maradtunk, mert a légáramlat eloltotta a karbidlámpát, amely fölöttünk világított. Engemet, a legfiatalabbat küldtek, hogy gyújtsak világosságot a sarok mögött pislákoló lámpásnál. Fatörzsre álltam, hogy elérjem a világító lángnyelvecskét, amikor lépések zajára és a felém közeledő alak köhintésére lettem figyelmes. Amikor odanéztem, öt-hat lépésnyi távolságra volt tőlem a bányász, sisakkal a fején, egyik kezében a lámpása, a másikban bányászbot. Olyannak tűnt, mint a többi bányász. Zsákutcának maradt folyosó felől jött felém! Megijedtem tőle, és a többieket hívtam segítségül, akikkel a tárna fenekéig mentünk. Szerettük volna föllelni a bányászt, akit én az imént megpillantottam, de már akkor nyoma veszett. Hát ha az közönséges földi halandó lett volna, akkor csak rajtunk keresztül nyerhetett volna egérutat! Csodálkozásomra a társaim nem kételkedtek látomásomban, hanem közülük a legöregebb bányász, kinek Kovács Márton volt a becsületes neve, fojtott hangon ezt mondta: „Tudod-e, fiam, hogy az, akit te láttál, az nem bányász, sem közönséges földi halandó, hanem bergmandl, igazi bányaszellem, akivel egy alkalommal, már régen, magam is találkoztam." A bányászlámpa imbolygó fényénél komoly arccal állt mellette Falabek János bányász, aki néma bólogatással adott még nagyobb nyomatékot a mesélő szavainak, majd így folytatta: „Minden bányász tudja, hogy a bánya tárnáiban alacsony termetű, segítőkész bányaszellem él, akivel már sokan találkoztak. Ha jön a bányaláb, akkor ez a törpe sajátos hangjával riasztja a patkányokat, azok pedig a bányászokat, hogy meneküljenek és mentsék puszta életüket."[297] (Vrdnik)

95.

Két ember dolgozott a bányában Borbála előtt való nap. És jött két manó és azt monták nekik, hogy:

– Mér dolgoztok, nem tuggyátok, hogy máma éjjel kezdődik a Borbála-nap, nem szabad dolgozni.

És ezek azér mégis csak dolgoztak és nem törődtek semmivel, egyszerre csak, feszt dolgoztak, egyszer csak egy nagy robaj, összement a fejtés és az egyik bányász benn is maratt.

Az egyik manó visszajött és monta:

– Ugye montam nektek, hogy ne dolgozzatok, hogy ilyen napon nem szabad dolgozni.[298] (Andrásbányavölgy)

96.

Hogy melyik bányában is történt, már nem tudom, de hallottam beszélni, hogy az egyikben egyszer csak megjelent egy kis szakállas öreg, a Picike. Mondta az embereknek, hogy menjenek, mert veszély van. – „Ó, mit tudsz te kis öreg, menj a helyedre" – mondták neki, de az nem ment, nem engedett az igazából, hogy menjenek ki, menjenek ki! A lámpájuk is elaludt, és akárhogy akarták égetni, nem égett semmiképpen. De az öregé, az égett. Az emberek kimentek, de egyikük még így sem akart távozni, a kisöreg úgy ment vissza érte és kivezette. Utána összedőlt a bánya. Az ágyban hallottam, mikor mesélték, egészen jól emlékszem.[299] (Várpalota)

97.

A pertmanyik mindig szépen elbeszélgetett a bányászokkal, főleg veszély előtt jelent meg, és figyelmeztette őket. Akik szót fogadtak neki, azok megmenekültek, akik pedig nem hallgattak rá, azok pedig a bányában pusztultak el.[300] (Nagybátony)

98.

Egy szegény munkás, a ki sok gyermekét nehezen tudta nevelni, éjjel is lejárt dolgozni, hogy keresetét növelje.

Munkája közben lépteket hall, föltekint, s egy ősz embert lát maga előtt egyszerü ruhában. A bányász majd szörnyet halt ijedtében; de az öreg bátorította, hogy csak menjen haza, ne erőltesse magát annyira, majd ő segít neki. A bányász kételkedett ugyan, hogy az öreg jobban birná a dolgot nálánál; de azért szót fogadott s haza ment. Másnap nagy halom vágott sót talált a helyén; az öreg csodálatos módon ugy megszaporitotta, hogy többé éjjeli munkát nem kellett folytatnia.[301] (Alsó-Fehér m.)

99.

Szlatinán pl. élt egy szegény sóvágó, ki mindig igen szorgalmasan dolgozott s mégsem vergődhetett semmire. Egyszer épen, a mint a rendes munkaidő (d. e. 11 óra) után magányosan dolgozott a bányában, megjelent a bányi pásztor. Kérdezősködött a bajáról s aztán

hozzá fogott, annyi sót kivágott, hogy a szegény bányász teknőkkel kapta érette a pénzt; kikötötte azonban, hogy a béren osztozkodni fognak. Meg is jelent a szegény ember a bányában, elosztották a pénzt, de egy félkrajczár fenmaradt. Hát ez már kié legyen? kérdi a bányi pásztor. A tiéd – felelé a bányász – hiszen ugy is te szerezted. Ezért a bányi pásztor az összes pénzt neki adta s gazdag emberré tette.[302] (Aknaszlatina)

100.

Beszélnek egy derék becsületes munkásról is, kinek nagy családja volt s szegény folyton betegeskedett. Minden erejét megfeszitve, egész nap dolgozott a bányában, csak hogy a családját eltarthassa. A bányatiszt azonban, kinek a keze alatt dolgozott roszlelkü ember volt, aki rosszul mérte be a munkát s nagy igazságtalansággal a szegény ember keresetéből mindig levont. Szegényt a nehéz betegség már csaknem levette a lábáról, de a családja éhezett, azért éjjel is dolgozott, a hogy csak az ereje engedte. Egyszer éjfélkor nagy hirtelen mély álom ereszkedett a szemére s álmában kérte a bányapásztort, hogy segitsen rajta s ne hagyja elpusztulni. A hangos fohászkodására megjelent neki a bányapásztor s azt mondta, hogy segit rajta, ha hoz neki mindennap egy darab kiflit s minden szombaton egy verthaju kenyeret. A szegény ember szót fogadott s midőn az első bemérés volt, a bányatiszt ismét rosszul mért s a keresetből sokat levont, a bányapásztor a ki látatlanul jelen volt, hirtelen romlást csinált s a bányatisztet a leomló kövek összezuzták. Erre a bányapásztor megparancsolta a szegény embernek, hogy vegye ki a bányatiszt ruhájának a zsebiből a pénzt s ossza meg vele. Ez megtörtént s a bányapásztor eltünt. A szegény ember azonban észrevette, hogy egy krajzárt bent felejtett a zsebében. Megijedt, hangosan hivta vissza a bányapásztort, hogy még a krajczáron is osztozkodjanak. Ez ujból megjelent s mondván neki, hogy látja, hogy nagy szegénysége daczára is becsületes igaz ember, azért uj bányát ad neki egy nagy erdő közepén. El is vezette oda s megnyilt előtte a szikla s fénylett a sok aranyércz. A mi emberünk erre munkába fogott s rövid idő alatt nagy gazdagságra tett szert.[303] (Felsőbánya)

101.

Volt egyszer egy bányász és sose keresett annyit, hogy kenyérre jusson. Akkor azok a fizetések nem voltak úgy megállapítva, mint majd később a szetrejkok után, ugye szegény ember mindig csak ötven-hatvan filléreket keresett egy műszakra.

Annyira el vót keseredve, hogy többnyire sírva ment haza. Majd később adtak neki egy gurító hajtást, hajcson egy gurítót és a szegény bácsi dógozott abba a gurítóba.

Reggē, mikó jött műszakra, hát látta, hogy az ő gurítója annyira haladt előre, hogy már elérte a tíz métert és ő csak egy métert tudott csinálni.

Hát, ki dógozhat itt, ki dógozhat itt, ű nem tutta ēképzelni.

Hát, úgyhogy tizennégy nap múlva a gurítója lukas lett. Lukasztásra kerűt a sor, az egyik szinrű, az egyik emeletrű a másikra, ki lett lukasztva.

Hát, persze ez nagyon nagy feltűnést keltett és hát az öreg rettentően sok pénzt keresett. Megin kapott egy másik munkát, ugyanúgy történt és egyszer ēcsodákozott, hogy ő szeretné látni az ő munkatársát, hát, hogy ki az a szorgalmas ember?

Hát, persze mikor műszakra jött, jött egy öreg töpörtüs kis ember. Ez volt az a bergmánli. Ez szólt neki, hogy:

– Légy szíves minden nap reggel hozzál nekem egy zsömlét és egy deci pálinkát.

Hát, persze elhozta neki minden nap reggel egy zsömlét és egy deci pálinkát. A kis bergmanli megitta és megint csak eltűnt.

Mikor az a szegényember nem dógozott ottan, akkor ők dógoztak ott és haladt a munka előre.

Hát, jött a fizetés, hát nagyon sok pénzt kerestek, az öregnek a lelkiismeret nem hagyta békivel, hogy a fele pénzt viszi annak a bergmánlinak. Elvitte a felit, hát maratt egy krajcár, amit nem lehetett megosztani. Az öreg (hát most hogyan osszuk meg a krajcárt, akkor még nem voltak fillérek), egy krajcáros volt, fogta a furuját és felibe vágta azt az egy krajcárt és azt adta a bergmánlinak, a másikat maga (tartotta meg). Azt mondta a bergmánli:

– Mivel, hogy nagyon őszinte vagy, itt van az egész pénz, ezt is visszaadom neked és segíts a gyerekeiden.

Hát, ezt az öregektű hallottam, ezt a mesét.[304] (Borbálatelep)

102.

Volt egy szegény ember; mindig panaszkodott, hogy nem tud keresni, a munkahelye rossz, nem tud keresni. Aztán ahogy sopánkodik, egyszer csak odaáll elé a törpe:

– Na – azt mondja – szegény ember, látom – azt mondja – hogy nem tudsz keresni; ülj le, feküdj le, majd én dógozok helyetted, de – azt mondja – ne nézz hátra, ne legyél kíváncsi az én munkámra.

Aztán véletlen mégis hátranézett, látta, hogy a szarvaival dógozik, túrja, potyog ki ott mindenféle, annyi munkát teljesített osztán, hogy a végén osztán nem akarták kifizetni, annyit kerestek.

– Na – azt mondja – egy forintot se eresszél el, mert amit megkerestünk, azt fizessék ki.

Na, jól van, kifizették.

– Itt fogunk osztozkodni az akna fölött – azt mondja.

Odatettek egy nagy pallót az akna szájára, ráűtek. Csinátak két rakást és egy forint maratt fölösleg, ezt nem tutták elfelezni.

– Ezt az egy forintot, mit csináljunk evvel?

Azt mondja:

– Ezt az egy forintot, ha itt vóna, annak a fejihő vágnánk, aki a keresetet nem akarta megadni.

Akkor a (bergmánli) beugrott az aknába és eltűnt és többet nem látta.[305] (Erzsébettelep)

103.

Volt egyszer egy öreg bányász. Keresztvájat hajtására osztották be, de csak egymagát. Nagyon kemény volt a kő, elkeseredett a szegény ember. Leült és úgy búsult. Egyszer csak ott termett mellette a bergmanli, ráütött a vállára: – Mit búsulsz, öreg?

– Hogyne búsulnék, amikor ilyen kemény ez a kőzet, és magam vagyok beosztva. Nem fogok itt keresni semmit, pedig hat gyereknek sok kellene.

– Ne búsúlj, öreg! Majd leszek én a társad, meglátod, mennyit keresel! Csak ülj te le szépen!

Azzal elkezdett a kis bergmanli dolgozni. Az öreg bányász csak annyit látott, hogy a csillék ide-oda robogtak, és hogy a bergmanli a kardjával fúrta a kemény követ. Mire letelt a hónap, bizony nagyon sok munkát teljesített. Így szólt ekkor a kis bergmanli:

– Most menj be, és hozd el a pénzt! Mondd meg nekik, hogy ha tisztán ki nem fizetnek az urak, akkor majd meglátják, mi fog következni!

Hát az öreg elment, el is hozta a pénzt. Akkor kinn az aknán keresztül tettek egy deszkát, és arra ültek mind a ketten. Egy sapka pénzen osztozkodtak. Utoljára maradt egy fillér. A bányász odadobta a bergmanlinak:

– Te többet dolgoztál, nesze ez a tied! – A bergmanli nem akarta elfogadni, visszadobta:

– Nem, ez a tied! – És így ment ez egy darabig, amikor megszólalt a kis bergmanli:

– Szerencséd, hogy azt az utolsó fillért nem fogadtad el, mert véged lett volna. Ledobtalak volna ide az aknába. – Azzal ő maga ugrott bele az aknába, és eltűnt abban a pillanatban.[306] (Mecsek)

104.

A bányákban voltak olyan munkahelyek a régi időkben, ahová csak büntetésből küldték az embereket. Egyszer egy öregembert leküldtek oda. Egyedül dolgozgatott, és egyszer csak váratlanul megjelent előtte egy kis ember lámpával. Azt mondta neki, hogy hozzon neki minden nap egy zsömlyét. Az öreg megtette és ettől kezdve rengeteg pénzt keresett.

A gonosz bányamester, aki az öregembert büntetésből a nehéz munkahelyre küldte, kíváncsi volt, hogy hogyan csinálja és követte őt. Amint a szellőzőnyíláson át szemmel tartotta az öreg bányászt, egyszer csak látta ám, hogy megjelenik egy kis ember egy nagy csomó pénzzel, letelepszik a bányász mellé és osztozkodni kezdenek. Mire az osztozkodás befejeződött, a kalapjuk jócskán megtelt pénzzel. Egy ötforintos azonban páratlanul felmaradt. Az öreg bányász azt mondta, hogy legyen a kicsi emberé, hisz neki köszönheti a szerencséjét. A kicsi ember azonban így szólt:

– Legyen ez az ötforintos azé, aki a szellőzőnyílás fölött kíváncsiskodik. S ezzel már repült is a súlyos pénzdarab a bányamester fejéhez, aki nem kíváncsiskodott többet, mert a pénz széthasította a fejét.[307] (Nógrád m.)

105.

Élt egyszer egy bányász, akinek annyi gyermeke volt, hogy még a számukat se tudta. Betegeskedett a felesége is. Magát is elővette gyakran a betegség, emiatt kevés keresete volt a bányában. Aki gyenge, azt pedig nem szívesen fogadják be cimborának a bányászok. Nem dolgoznak vele. Ezért ezt a bányászt csak könnyebb munkára osztották be, ahol egyedül dolgozhatott. Nem is keresett sokat.

Azon törte a fejét a bányász, hogy hogyan tudna több pénzt keresni. Ő mégcsak elvolna egy kis kenyéren, meg vereshagymán, de a gyerekeknek, meg az asszonynak, aki most szoptatja talán a hetedik gyermekét, nagyon kellene a táplálék.

Amint így gondolkozott, egy ismeretlen ember termett mellette a bányában és megszólította: „Tudom, hogy szegény bányász vagy! Kevés a pénzed, ezért fogadd meg a tanácsom! Kérjed magad a széntermeléshez. Ha nem is kerülne holnap cimborád, majd én ott leszek!"

Felzaklatva tért haza a bányász szegényes otthonába. A szokott kép fogadta. A gyerekek ajándékokat követelve ugrottak a nyakába. Nem adhatott nekik semmit, csak mesélt a titokzatos bányamanóról, aki megsegítette a szegény bányászt.

Amikor rátekintett lesoványodott asszonyára, már tudta, hogy másnap követi az ismeretlen ember tanácsát. Alig hajnalodott, már talpon volt. Mindenki harsogó kacajjal fogadta a felolvasó teremben, amikor kérte, hogy a frontfejtésnél dolgozhasson.

Nem akart dolgozni vele senki, mert félt, hogy kevés keresethez jut. Már azt hitte, hogy végképpen egyedül marad, amikor az ismeretlen ember megállt mellette.

„Jó szerencsét!" – köszönt az neki, és felakasztotta a lámpáját. Hozzákezdtek a munkához. Fúrtak, robbantottak, rakodtak. Így ment ez egész hónapon keresztül.

Az ismeretlen ember mindig segített neki. A hónap végén nagyon elcsodálkoztak a bányászok, amikor látták, hogy a szegény bányász milyen sok pénzt keresett. Vitte is boldogan, hogy megfelezze az ismeretlen emberrel a pénzt. De nem sikerült neki, mert egy fillér mindig fennmaradt. Ezt is ketté akarta vágni, hogy igazságosan ossza el a keresetet, az ismeretlen ember azonban ezt nem engedte.

„Legyen tied az egész kereset az utolsó fillérig. Nekem nincs rá szükségem, mert én a föld méhének a királya vagyok, aki millió éve uralkodik a föld mélyén." Miután ezt mondta, eltünt a bányász szemei elől. A szegény bányász pedig boldogan sietett haza a pénzzel.[308] (Somsálybánya)

3.6.2.2. Ártó, büntető bányaszellem

106.

Egyszer egy bányász lement a bányába. Megjelent előtte egy kis törpe. Volt a kezében egy aranysíp. Azt mondja: – Gyere, neked adom! A bányász örömmel nyúlt utána, de amikor megfogta, rögtön kővé változott.

Ez a törpe minden bányász előtt megjelenik, aki megfogja a sípját, kővé válik. Ezért lehet sok emberi alakot formázó sziklát találni a bányában.[309] (Nagybánya)

107.

Amikor a bányászok összegyűltek, hogy menjenek le a bányába, zörgést hallottak és valami kicsi embereket láttak. Utánuk eredtek, hogy megfogják, de egyet sem tudtak megfogni. Azok meg csak integettek nekik, csalogatták őket. Az egyik bányász még követte őket, a többiek visszafordultak. Egyszer megnyílt egy kőfal, s oda mind bementek. A bányászok után a kőszikla visszazárult. A törpék gyökerekkel táplálták a bányászt és megmutatták neki a föld minden kincsét. A bányász szakálla és haja már egy méternél hosszabbra nőtt, ruhája elkopott. Csak száz év múlva engedték szabadon azzal a kikötéssel, hogy senkinek se áruljon el semmit, mert akkor újra visszakerül és rosszabb dolga lesz.[310] (Nagybánya)

108.

Karácsony estéjén bement egy kocsis a lovakhoz, a bányába, és odament a kocsishoz a permangli. Azt mondja neki:

– Te mit keresel itt, hé?

– Eljöttem dolgozni, mert szegény vagyok, nagy a családom. Másként nem tudok megélni.

– Nagy családod van?

– Az. Van öt fiam, meg négy lányom. És kevés a keresetem.

– Hát mennyi a fizetésed?

– Egy forint.

– Hát, bizony abból nem nagyon tudsz gazdálkodni. Hát, tudod mit, gyere velem, majd én gazdagnak csinállak tégedet!

A kocsis ment utána. De hogy hová, azt ő maga sem tudta. Hát, egy évig tartott neki az út, de őneki nem volt egy negyedóra sem. Hát, másnap reggel várják a kocsist, hogy majd jön ki a bányából, de a kocsis nem jött, nem jelentkezett. Várja a család, hogy majd megy haza, de a kocsis nem ment. Hát, meg lett a nagy zűrzavar. Ment az asszony az urát keresni az irodára. Keresik, hogy hol van a kocsis. Nincs. Hát, azt állították, hogy valahová elment valami félre helyre, öreg sztrakába, ott talán elaludt, szerencsétlenül járt. Megmozgosították az egész bányát, alkalmazottakat. Keresték mindenfelé és nem találták. Hetekig keresték, végre csak abbahagyták, mert nyoma veszett.

Már kezdték felejteni a dolgot, telt a nap, hónap, és egy évre, karácsony estéjén visszagyött az ember és ott talált egy másik kocsist. Az meg megijedt tőle, hogy mit keres ott, mikor ott nem jár senki. Úgy, hogy az új kocsis kiszaladt a bányából, ő meg utána. Mikor kijött, hát ment az irodára jelentkezni és akkor mondta el, hogy mi történt ővele. De attól az időtől nem is szabad volt egy embernek megmaradni a bányában sehol, ha nem dolgoztak a bányában, mindig kettőnek kellett lemenni, ha más nem, egy gyerek volt vele.[311] (Nógrád m.)

109.

Fajervaktra mentek karácsony estéjén. Oszt úgy, ahogy most az egyik feltárásba ment az egyik, a másik a másikba. Oszt odaírták hogy mellyik hó hányadik napján hány órakor voltak ott, 1908. III. 24-én volt 9 órakor. No, osztán az egyik eltévedt, hát nem találkozott a másikval. Hallott kopogást. Hát kit tanál, mint ollyan kis törpéket, berkmanliket. Jó szerencsét mondtak. Egy évig vót ott benn a bányában, oszt őneki úgy tűnt fel, mintha csak egy sikta lett vóna. Osztán kivezették a perkmalik: itt mennyél ki, mert aknát leltek. Kapott egy darab aranyat, ki is hozhatta magának – most itt kimész. Két létrán fellökött egy deklit, a konyhaajtónál volt éppen. Karácsony este vót, családja vacsorázott. Hol voltál? Hát már egy éve oda van. – Nem akarta elhinni. Kutatta azt az aranyat, de nem találta.[312] (Tatabánya)

110.

Egy pásztor juhait Virágoskert mellett hajtva el, a földön egy gereblyét talált s magával vitte. Mikor megint a Virágoskert közelébe ért, találkozik a bányarémmel, a ki rákiált:

„Hová tetted a gereblyémet?" A pásztor gondolta: mindent tud az öreg! hanem azért azt mondta: „Mi közöm nekem a gereblyéhez?" „Hát azt hiszed, nem tudom, hogy otthon a padlásra tetted? Eredj, hozd el, különben megemlegeted!" A pásztor megijedt s visszavitte a gereblyét, de a bányarém azt mondta: „Nem addig a! Büntetésül most hozd el a fiadat: egy évig nálam fog szolgálni. De elhozd, mert különben életeddel játszol!" A fiu beállt a szolgálatba. Könnyü dolga volt, csak a kertet kellett locsolgatnia. Kitelvén az ideje, a bányarém egy zsák aranyat adott bérül, de meghagyta, hogy hazáig ki ne bontsa. Nem tudta megállani. Kibontja a zsákot s látja, hogy lengő toborral van tele. Csunyául szidja magában a bányarémet s kidobja a sok haszontalan tobort. Otthon elpanaszolta, hogyan főzte őt le a bányarém. Ekkor érzi, hogy egy tobor még a zsákban maradt, kiveszi s mérgesen az asztalra teszi: hát mindjárt fényes aranynyá vált. Bezzeg futottak vissza, hogy elhozzák a többit is, de már hült helyét találták.[313] (Helymegjelölés nélkül)

111.

Van Körmöczön egy akna, a melyben hajdan nagyon sok arany volt. Egyszer egy munkás lenn dolgozott. A többiek már haza mentek, de ő nem akart felhagyni a munkával, mert dús aranyérre talált. Felment s két lámpát, egy uj csákányt s egy korsó vizet hozott magával. Tovább dolgozott. A munkában nagyon szomjazott s már csak kevés vize volt a korsóban. Mögötte egy kis, fekete nadrágos, vörös kabátos ember jelent meg, fején nagy báránybőr sapkával, balkezében arany mécsest, jobbjában ezüst kalapácsot tartott. Kérte, hogy adjon egy kis vizet. A munkás nem akart, mert neki is kevés van. Hiába ismételte kérését a kis ember háromszor s hiába fenyegetőzött, hogy ha majd ő látja el a munkásokat vizzel, nem lesz benne köszönet. A bányász még kinevette. Alig tesz pár csákányütést a sziklára, hátra néz, de már a kis ember eltünt. Mire aztán visszafordult munkájához, az aranyér már eltünt. Hiába fáradozott, nem akadt többé rá. Búsan kifelé indult. Sajátságos nesz ütötte meg fülét, a minőt öreg bányász létére meg sohasem hallott. Mindenfelől csöpögött a viz. Ettől fogva van tele az akna vizzel, a mely megakadályozza a bányászkodást. A furcsa kis ember a bányarém volt.[314] (Körmöcbánya)

112.

A régi időkben aranyat, ezüstöt és rezet bányásztak a Ruda-hegyen nyíló tárókban, aknákban. A gazdag telérek hírére a világ minden tájáról özönlöttek Rudabányára a hevérek. Mindenki gazdag akart lenni. A bányák pedig ontották az ércet.

Az egyik, Iglóról ideszakadt vájárnak semmi nem volt elég, gyorsabban akart meggazdagodni mindenki másnál. Egyik este, mikor a többi bányász már pihenni tért, egy tarisznya eleséggel, egy korsó vízzel, jó hegyes csákánnyal és felolajozott mécsessel visszatért a legdúsabb telérű fejtéshez és vájni kezdte az ércet.

Egy idő múltán megéhezett, megszomjazott. Megette hát az eleség felét, felhajtott rá egy fél korsónyi vizet, aztán újra munkához látott. Testéről patakokban folyt a verejték. Ezért gyakran meghúzta a cserépkorsót.

Az egyik kortyintás után előtte termett egy kis emberke, fekete nadrágban, vörös kabátban, kucsmában. Bal kezében aranymécsest, jobbjában ezüstkalapácsot tartott. A vájár azonnal tudta, hogy csak a bányamanó lehet, akiről sokat beszéltek a régi öregek.

– Adj egy kis vizet! – kérte a bányamanó –, nagy szomjúság gyötör, mert vagy száz éve nem ittam.

A vájár korsajában már igen lötyögött a víz, és azt gondolta, neki is szűken futja reggelig. Ezért így szólt:

– Nekem is alig van már vizem, ha neked adom, én fogok szomjazni. Menj ki a csordakútra, ott ihatsz.

A kis emberke még kétszer megismételte kérését. A hevér azonban hajthatatlan maradt. Erre aztán méregbe gurult a bányamanó és ordítani kezdett:

– Sajnálod tőlem, kutyafajzat?! Kevés a vized? Majd adok én neked annyit, hogy bele is fúlsz!

Azzal eltűnt, épp olyan hirtelen, ahogy jött.

A bányász nekilátott a fejtésnek, de amikor belevágta csákányát a sziklába, eltörött a hegye. Keresett egy másik szerszámot, de amikor visszatért az orthoz, látta, hogy az ezüsttelér teljesen eltűnt a sakta egész hosszában. Dühösen vágta a csákányt a sarokba, de olyan erővel, hogy a hegye beleszaladt a kőzetbe. Hátára vette a szállító bőriszákot és bosszúsan indult a tárószáda felé. Alig lépett néhányat, valami surrogás hangja ütötte meg a fülét. Visszanézett, és látta, hogy a csákány hegye nyomán buzogva tör elő a bányavíz, majd a főtéről is zuhogni kezdett. Rémülten futott kifelé és még azon az éjszakán elpucolt a bányavidékről, valahova észak felé.

Másnap reggel a bányászok nem tudtak bemenni a táróba, a bányavíz térdig érő patakban zuhogott ki a tárószádán. A vájárok más bányákban kerestek munkát. Nemsokára az egész tároó beomlott.

A régi tárószáda helyén azonban bőven buzog a víz azóta is. A régi bányászok Csurgónak nevezték el a bő forrás környékét, s ez a neve ma is.[315] (Rudabánya)

113.

200-300 év előtt roppant sok volt a bányákban az arany. Ezért a bányabirtokosok egy napon összeállottak s a bányában aranygolyókkal tekéztek. Azonban ezt nemsokára megunták s más játékról gondolkoztak. Szombat volt s éjfél elmúlt. A bányában már csak azért is meg kellett volna szüntetni a munkát, mert benn voltak a vasárnapban. De az urak csak folytatták játékukat s tovább dolgoztatták munkásaikat. Nemsokára egy kis emberke jelent meg térdig érő szakállal s intette az urakat, hogy hagyjanak fel a játékkal. De azok nem hajtottak a beszédre s előhivtak egy ott levő csille-toló asszonyt. Három aranygolyót igértek neki, ha ezért fiát eladja. Az rá állván az alkura, a szegény fiunak fejét levágták s azzal kezdtek tekézni. Erre roppant dörgés támadt a bányában, a sziklák összeomlottak, a réseken roppant mennyiségü viz zuhogott be, mely hirmondónak egy bányászt kimosott, a többi mind ott veszett. Ettől fogva az arany mindinkább kivesz a bányákból, ugy hogy ma már csak itt-ott találnak egy keveset.[316] (Körmöcbánya)

114.

Körmöcbányán egy kastélyban élt a fekete gróf, akit öltözetéről neveztek igy. Két elárvult rokonát, Ilonát és fivérét, magához fogadta. Az utóbbi Mátyás király udvarába került.

Mikor a fekete gróf felesége meghalt, a gróf unokanővérét, Irént hivta meg a kastélyba, aki Ilonát kiutasította. Egyszer, séta közben a gróf meglátta Ilonát rongyosan, szegényen és sorsa felől kihallgatta. De nem hitt neki és sajátkezűleg levetette a mélységbe. A leány egy bányába esett, ahol gazdag aranyerek voltak; ez volt a bányarém birodalma. A szellem megjelent neki és megmutatta az utat, amelyen keresztül a szüleitől rá maradt kastélyba juthatott. A fekete grófot elérte a büntetés. Mikor a bánya ércet nem termett, rákényszeritette a munkásokat a dologra, majd maga is leszállt a bányába és a bejáratot kővel elhengerítette, hogy a bányászok kénytelenek legyenek dolgozni. Ő is a bányarém birodalmába tévedt, mire ez megjelent, a követ elhengerítette, a grófot megátkozta, mire ez várával együtt megsemmisült.[317] (Körmöcbánya)

115.

Breznóbánya nyugati oldalán van egy völgy, melyben hajdan gazdag arany- és ezüstbányák voltak. Ma a völgy legnagyobb része mocsaras s Braniszkónak hívják. Hajdan azonban nem ilyen volt, hanem szép, kies és sok munkás dolgozott a hegyekben. Akkor annyi volt az arany, hogy nem is kellett ásni, hanem egyszerűen letördelték a kiálló, lelógó nagy csapokat. Ez időben a bányászok hetenkint dolgoztak egy huzamban a bányában, s eleséget is vittek magokkal, mit rendesen egy-egy szögletben helyeztek el. Azonban többször megtörtént, hogy valaki kenyeröket megette s éhen kellett tovább dolgozniok. Egyszer hát lesbe állottak, hogy a tolvajt kézrekerítsék. Jött is egy félig meztelen asszony, kit haragjokban agyonütöttek. Pedig az a bányarém *felesége* volt. Olyan nagy emlői voltak, hogy a balt a jobb, a jobbat a bal vállára vetve, kis vörös nadrágos, vörös sipkás *gyerekei* utána szaladgáltak s ugy szoptak. Ősz szakállu férjét is többször látták a bányászok, ki jobb kezében arany-csákányt szokott hordani. A mint az asszonyt agyonverték, eltemették egy sötét helyen. Az öreg bányarém sokáig kereste kedves feleségét. Harmadnapra, mikor a bányászok ujra munkához fogtak, az arany mindinkább fogyni kezdett, míg utóljára egészen kiveszett. Ekkor nagy zörgés támadt, a bánya falai összeroskadtak s valamennyi bányász odaveszett. Ezen a helyen aztán mocsarak keletkeztek, s fölöttök vörös lángok lobognak. A lobogó lángok után futók mind a vízbe fulnak. Igy mentek tönkre a hires aranybányák, azóta hiában keresnek aranyat. A völgy is félelmessé lett, mert még évekig hallatszott az öreg bányarém sírása, a mint a föld alul kiabálja: Runa! Runa! hol vagy? gyermekeid sírnak.[318] (Breznóbánya)

116.

Ëmentek a bányászok a bányába. Mikó beértek a bányába, leűtek övögetni. Hát, ahogy övögetnek, övögetnek, eccörre csak odaáll egy picike embör. Alig fél méter magas. Nagy szakálla vót, a térdéig ért.

– Mit csinátok bányászok?

– Övögetünk.

– És aztán mit akartok?

– Hát, kiszeggyük a szenet, ami itt van benn.

– De ne báncsátok ti aszt a szenet, mer ez a szén a mienké, de ha bántyátok, rátok szakad a bánya.

– Hát bizony, mi mégiscsak kiszeggyük, mer mink teneked nem hiszünk.

Hát, fogták, de bizony nem szették ki, mert a patkányok sivítottak, elszaladtak, az emböröke rászakatt a bánya.

Na, de a bányábú ki is köllött az emböröket szönni, mönt egy másik csapat. Hát, ahogy kiásták üket, kiszették üket, hát ott vótak a kis talicskák, kis lapátok, amivel dolgosztak a perkmánlik, a törpék.

És hát bizony így azután nem dolgoztak tovább, mer nem mertek dolgozni, mē fétek, hogy újból rászakad a munkásokra a bánya.[319] (Vasas)

3.6.2.3. Segítő és ártó, büntető bányaszellem

117.

A bergmanik mindig járkált a bányában, beszélgetett az emberekkel. Főleg ünnepnap előtt jelent meg. Azokat, akik rendesen dolgoztak, megjutalmazta, a lustákat pedig megbüntette.[320] (Salgótarján)

118.

Véres verejtéktől ázott kenyér volt az, melyet Hepauf Dániel bányász két keze munkájával keresett!

Elégedetlen is volt ő a maga sorsával. Érezte azt felesége, érezték azt gyermekei, kikkel sokszor, hejh! nagyon sokszor igen roszul bánt.

Az imádságban sem volt valami nagy köszönet, melyet ma (bányaszokás szerint hétfőn délelőtt) a templomban végzett. Azon tünődött, hogy lehetne valamit javítani anyagi helyzetén? mig ajkai a rég megtanult ima szavait mormogták, és a kántor az orgona hangjai mellett 12 denárnyi dijáért az előirt dicséretet elénekelte.

Mondom, ez imában nem volt köszönet! De néha az Úr a méltatlan szolga panaszát is kegyesen veszi, ha mindjárt csak azért is, hogy próbára tegye.

Emberünk nyakába akasztja a tarisznyát, és nyomorúságán tépelődve czammog a bánya felé, hol régóta állandóan dolgozik.

A mint a kis Kaelbl nevű dombra ért, úgy tünt fel neki, mintha lába alatt a föld belsejében kalapács-ütések neszét hallaná.

Csóválta fejét, csodálkozott és megállott.

Igen, lába alatt dolgozott valaki, a sziklarobbanás és kőzetomlás zaja is tisztán kivehető volt.

De hát ki legyen az? Nincs e dombon és környékén sem akna, sem tárna?

Hepauf Dániel arcza kiderül.

Megfordul és nem czammog, hanem sietve siet hazafelé.

Ünnepi mezt ölt. Alig hallgat felesége kiváncsi kérdéseire, úgy rohan a városházára.

A bányabiró nagyot nevetett azon, hogy a Kaelbl dülőben akar valaki kutatni és bányát nyitni.

„Csak rajta!" szólott gúnyolódva, „a karbunkulus ott az agyagban terem!"

De Hepauf Dániel tisztában van magával és czéljaival. Nem fog rajta sem gúny, sem lebeszélés!

Szépanyja öreg asszony volt, hiszen 98 tavaszt ért, és halálos ágyán igy szólt számos gyermekeihez és számtalan unokáihoz:

„Ott keressétek az érczeket, hol a bányaszellemek dolgoznak, mert csak ott terem a kincs!"

A kis dédunoka hiven megőrizte emlékében a szavakat.

És Hepauf Dániel nem csalatkozott. Alig telt bele két hét, már is nyomára akadt az érnek!

Könnyen akadt reá, a bányaszellemek munkájától jövő zaj vezette, csak ez után indult.

Egy-két hónap múlva jövedelmező volt az eddigelé üresnek hitt agyag-kőzet.

A gúnyos nevetésből sápadt irigység lett, mert Hepauf Dániel rövid idő alatt gazdag ember volt!

Kár, hogy be nem érte az áldással, szinte sajnálom, hogy most sem volt sorsával elégedett, és hogy elbizta magát.

Észrevette ugyanis, hogy a láthatatlan szellemek is dolgoznak érette, a mennyiben reggelenkint készen találta a mult este megkezdett és félbeszakitott munkát. „Ezt kizsákmányolom!" gondolta magában. Elbocsátotta bányamunkásait, és csak esténkint ment néhány emberrel a tárnába, hol rövid percz alatt sokféle munkát kezdett meg, melyet aztán szándékosan befejezetlenül ott hagyott.

A következő reggelen utána nézett és csodálkozva látta, hogy a szellemek ez éjjel pihenőt tartottak. Az eddigelé hallott zaj is elnémult. És midőn még a hatodik napon is úgy találta, hogy a szeszélyes szellemek nem is nyúlnak a munkához, nem maradt egyéb hátra, mint fogadott bányászokkal ismét folytatni a munkát.[321] (Dobsina)

119.

A bányában volt sok szegény ember, aki nagy családos volt és találkozott a permonyikkal az üzembe és azt mondta a permonyik néki, hogy nem leszel többé szegény, csak egy zsemlét hozzál nékem minden nap és ezzel teneked nem muszáj lesz dolgozni és fel fog emelkedni a gazdagságod. Ment a szegény ember, meg is tette a permonyiknak a kívánságát, úgy, hogy ő elvitte néki minden nap azt a zsemlét és dolgoztak a permonyikok magok, az embernek nem kelletett. Közbe, mikor a szegény ember meggazdagodott, már megunta hordani a zsemlét a permonyikoknak a részére, itten a permonyikok aztán eltűntek, de közbe eltűnt a bányász embernek az élete is.[322] (Rudna)

120.

A hetvenes évek vége felé a Martiny vágatból többször láttam csillogó szemeket kijönni, de a bányarémek többi része nem volt látható; kértem Nagy Gusztáv bányanagy urat, hogy vegye üzembe a Márton-telepet. Sok nyaggatás után kezdte is hajtani és a 14-ik méterben elértük a nagy gazdagságot, mely éveken keresztül százezreket jövedelmezett s most is jövedelmez. De megharagudtak erre a bányarémek; egész éjjeleken keresztűl repesztettek, zoboroltak, csilléztek és zuhintottak; az embereinket a mélységbe dobták s végre szeretett bányanagyunkat is pár óra alatt elragadták közülünk.[323] (Felsőbánya)

121.

Láhner Mihály a társával, kinek a nevét nem sikerült megtudnom, hosszabb időn át együtt dolgozott. 1850. körül történt, hogy Láhner társa a sattnál kapott munkát s a hajtókereket kezelte, mely az aknából a vedret hozta fel. Beteges ember volt, fájós mellü, köhögős s nem győzte a nehéz munkát. Egyszer Láhnernek másfelé akadt dolga, s igy a társa egyedül maradt. Munkaközben fáradtan lepihent egy padra, midőn valaki egy bottal szeliden megérintette a vállát. A mi emberünk felnéz, hátra fordul, hát a bányapásztor állott előtte, a ki igy szólt hozzá: „Ne félj édes fiam! tudom hogy derék szolgám vagy s azért jöttem, hogy segitsek rajtad. Eredj le Nagybányára s hozz nekem egy kiflit, mert nagyon megkivántam!" (Akkor a kifli még nagy ritkaság volt s Felsőbányán nem is volt kapható.) De figyelmeztette, hogy ne próbálja őt elárulni, mert akkor menten halálfia lesz. Elment Láhner Mihály társa rögtön Nagybányára s meghozta a kiflit, a mit a bányapásztor nagy étvágygyal megevett. Ettől fogva a munka nagyon gyorsan ment, csak ugy égett minden a keze alatt s e mellett az emberünk egy szikrát sem erőltette meg magát s félvállról nézte a dolgát. Mindjárt is feltűnt az eset a hutmányoknak, a kik feljelentették a permesternek. A kanczellária hivatták az embert, elővették, kérdezték, faggatták, vallatták s nem hagyták addig nyugton, mig végre nagy sokára kivallotta az ő dolgát a bányapásztorral. Erre vissza ment a munkához s tovább akart dolgozni. Csendesség volt, nem látott semmit, midőn érzi, hogy egy láthatatlan kéz hátul megfogja, felemeli a levegőbe, ott háromszor megforgatja s aztán nagy hirtelen bedobja a satt tátongó mélységébe, hol a szerencsétlen szörnyet halt. Igy kellett szegénynek bünhődnie azért, hogy a bányatisztek kényszeritése folytán a titkát elárulta.[324] (Felsőbánya)

122.

Bucsumban két bányász dolgozott egy vájat-végben, felváltva, mert a hely oly szük volt, hogy egyszerre csak egy férhetett el benne. Egyikük jó ember volt, a másik gonosz. Mikor a jó bányász ment be, a bányarém megnyitotta mindenfelől az aranyereket, a rossz elől pedig elzárta. Ezért amaz folyvást gazdagodott. De a bányarém megtiltotta, hogy erről valakinek szóljon, legyen az akár a saját felesége. De a felesége házsártos asszony volt, s addig faggatta az urát, a mig az mindent kivallott. Mikor másnap a bányába ment, a bányarém addig lökdöste egyik faltól a másikig, hogy megőrült belé.[325] (Bucsum)

123.

Hát, tuggya ez olyan nagyon rövid történet.
Apám mindig meséte mikor ő még takarítófiú volt, dolgozott egy öreg bányásszal. És mindig hallotta, hogy pörül. Apám kérdezte:
– Minek pörül maga mindig itt?
Azt mondja:
– Avval a kis berkmánlival pörülök.
Azt mondja:
– Miért?

Azt mondja:

– Mindig meg akarja osztani a keresetnek a felit.

Hát, meg is osztotta és egy filléren összevesztek. Azt mondta a berkmanli:

– Én dógoztam neked, én azt is akarom, hogy a fillért megosztjad.

Azt mondja:

– Jól van, majd elvágom a fillért – azt mondja – és a bergmanli már megunta, hogy mindig pörül ez az öregember ővele, azt mondta:

– Ezentúl nem fogsz te keresni, nem fogsz te krajcároskodni azon a kereseten. És otthagyta őtet cserben és aztán az a szegény ember nem keresett úgy, mert nem segített neki.[326] (Szabolcsbányatelep)

124.

Volt egy takarító fiú, az sohasem győzte el a készletet a garatba beletölteni. Ennek mindig tovább kellett dolgozni, a vájárok már elmentek haza, azt mondták, ha nem vagy ilyen szorgalmas, nem tudod elgyőzni, akkor csak tovább maradsz itt.

Erre jött egy bergmándli és azt mondta:

– Fiam, holnaptól kezdve hozzál nekem egy kiflit, és ha mindennap hozol egy kiflit, akkor te elmehetsz haza a vájárokkal, majd én megcsinálom a munkádat.

Erre a gyerek hozott egy kiflit. De senkinek sem szabad erről tudni, csak nekem és neked. A gyerek huszonegy napon keresztül hozott egy kiflit. Akkor a vájárok csodálkozva nézték, hogy a gyerek mindig győzi a készletet: elkezdték faggatni a gyereket, és addig faggatták, míg elárulta.

Másnap amikor a huszonkettedik kiflit elhozta, a gyereket egy csillén találták meghalva, és körülötte volt a huszonegy kifli, azért, mert elárulta, hogy neki a bergmándli segít.[327] (Pécsbányatelep)

3.6.2.4. Bányaszellemnek hitt állatok

125.

A somsályi felső tárnába a harmincas évek elején betévedt néhány ökör. A nagy meleg elől húzódtak be a hűvösre. Az előző napokban ahhoz a helyhez közel történt egy baleset, ahova az ökrök betévedtek.

Az egyik csapat tagjai csillézés közben szokatlan, imbolygó fénypontokat vettek észre a tárna végén. Nagyon megijedtek ettől.

Valamelyik bányász kimondta azt, amitől a többi is félt: „Ez nem lehet más, mint az előző baleset áldozatának a szelleme!"

Lett ebből nagy riadalom. Visszaszaladtak a munkahelyre. Hívták az aknászt, a többieket. Egész műszak alatt nem dolgoztak félelmükben.

A felváltó csapatnak kellett kizavarni az ökröket a bányából, hogy megszűnjön a félelem.

Csúfolták is a bányászokat: „Ti nem szólhattok semmit, mert még az ökröktől is megijedtetek!"[328] (Borsodnádasd)

126.

A szabolcsi telepen sok kecske volt és volt egy kecskepásztor. Párel bácsinak hívták. És egy kecske ētűnt.

Akkó ilyen napszinti fejtések is vótak, jöttek gurítók ki egész napszintre, az országút mellett egy kecske lement valahogyan a bányába napszinti gurítón.

Lement és éppen nem dógoztak ottan akkó senki, ez a szegény kecske (a Riglibaueréké vót a kecske) és az a kecske ottan lenn tartózkodott, mer már kifele nem talált jönni, nem tutta az utat.

Egy osztóvágat vót, mitlaufnak hívták, hát ott tanyázott az a kecske.

Hétfőn reggel jött a csapat műszakra és mentek föl, hogy majd napszintrű hoznak fát, alulrú jöttek fölfelé.

Ahogy feljöttek, hát ez a kecske (fosznipadlókkal vót lerakva az osztóvágat, a mitlauf), a kecske futva jött a lámpa felé, a világosság felé.

Persze, ahogy a topái, a lábai verték azt a padlót, az öreg bányász megállt és figyelte, hogy most mi jön? Hát az éhségtű a kecskének a szeme nagyot mutatott, annyira megijedtek, hogy mingyár visszahúzódtak.

– Hát mi, mi lehet itt?

Kiszálltak, fölmentek a napszintre. Utóbb szóltak az aknásznak. Jött oda aknász is, lementek napszintről, persze szegény kecske megin látta a világosságot arra a gurító felé, a sut felé szalatt, a lámpa felé.

Hát, megin megijedtek, hogy hát mi lehet ez? A Szabolcs nevezetü (akkor Sztráká volt, Rudi) volt ott mérnök.

Hát, persze ez két műszakon át húzódott, másnap jött a mérnök és lement a gurítón, persze mikó leért oda, jött futva a kecske (de a kecske már akkó olyan rettenetes éhes volt, hogy már mekegett).

– Hát, – azt mondja – ez egy kecske, ettől a kecskétől nem kell félni.

Szegény Riglibauer néni visszakapta a kecskéjit. És ez majdnem olyan rémet csinát, hogy bergmánlik szaladgálnak ott benn.[329] (Borbálatelep)

127.

Egy hétfői napon, a reggeli leszálláskor, mikor az első kas lejött 12 emberrel, mint szokás volt, ki-ki elindult a munkahelye irányába. Az a csapat, amelyik az északi rész felé tatott, egyszer csak megtorpan és nem mer továbbmenni, mert pár méterre előttük a közlén valami fehéret láttak imbolyogni.

Megálltak, majd hirtelen megfordultak és visszamentek az aknához. Időközben már többen is leszálltak és a felvigyázó (lőmester) is ott volt.

– No, mi az… miért jöttek vissza? – kérdezte tőlük a felvigyázó.

– Lőmester úr, valami fehéret láttunk a *strekában* (közlén) és nem mertünk továbbmenni, biztosan szellem – mondta egy csillés.

– Biztosan ittatok tegnap és még van a fejetekben… no majd megnézzük – mondta a lőmester és elindultak újra abban az irányban. Mikor arra a helyre értek, újra ott látták előttük azt a fehér mozgó alakot, amit a benzinlámpa gyér világításánál nem lehetett kivenni, hogy tulajdonképpen mi is lehet az.

– Mi az uristen lehet ez – mondja a lőmester – az ember nem tudja evvel a vacak lámpával jól megnézni, mert mindég továbbmegy a sötétbe.

– Jóska, eredj az irodába és mondd meg a főaknásznak, hogy mi van itt.

A fiatal csillés kiszállt a bányából és a főaknásznak jelentette az esetet, hogy bányaszellem van lenn és nem mernek tovább menni. A főaknász, aki ott lakott közel, hazaszaladt és a vadászfegyverrel tért vissza, s úgy szálltak le a bányába. A bányaszellemet meg is találták, csak pár méterrel tovább. Most már a főaknász lekapta vadászfegyverét a kezébe és közeledett feléje, de az a sötétbe, ahogy közeledtek feléje, úgy távolodott. A főaknász szabályosan háromszor felszólította.

– Állj, mert lövök! – De hiába, ő a harmadszori felszólításra sem állt meg. Ekkor a főaknász elsütötte fegyverét. Ebben a pillanatban hangos mekegést hallottak, odaszaladtak és látták, hogy egy nagy fehér fejőskecske teteme fekszik előttük.

Most azon tűnődtek, hogyan kerülhetett a bányába ez a kecske. Míg végre rájöttek, hogy azon a részen volt egy sikló, mely össze volt kötve a külfejtéssel (nyitott bányával). A külfejtésből egy 80×80 széles és 4 méteres nyílás volt a külszínre, légvezetés végett és ezen a kis légcsatornán került a kecske a bányába, amit vasárnap este óta már egy öreg néni keresett, aki ott lakott barakjában a nyitottbánya peremén.

Igy került a szellem a bányába.

Ezt csak azért mondtam el, hogy milyen babonásak és képzelődők voltak egyesek és mindenféle ostoba mesékkel ijesztgették egymást.[330] (Dorog)

128.

Egy alkalommal az egyik csillés így szólt a vájárhoz:

– Odanézz! Két fényes pont közeledik felénk, látod-e? Biztosan a bergmandli!

Nézi a vájár és nem hisz a szemének, mert ő is látja.

Ahogy a fények közeledtek, egyre hátráltak. Elestek a nagy menekülésben, a lámpájuk elaludt. Végső kétségbeesésükben segítségért kiáltottak, de ekkor már egyikük nyakán ült a „bányarém".

Jöttek a többiek a nagy kiáltozásra, s ott találták a két megriadt bányászt és a még jobban megriadt macskát, amely gyanútlanul egerészni tévedett le a vágatba.[331] (Pécsbányatelep)

129.

Egy alkalommal az egyik bányász kakast vitt magával, hogy a főaknásznak adja. Mivel nem találkozott a főaknásszal, levitte a kakast a bányába. Hajnalban, mikor a kakasok megszólalnak, a bánya mélyén is megszólalt a kakas. A bányászok, akik nem tudták, hogy kakas van a bányában, nagyon megijedtek. Elszaladtak arról a helyről, mert a bányaszellemet vélték megjelenni. Egy merészebb ember vállalkozott arra, hogy ezt a különös hangot adó bányaszellemet felkutatja. A kakas hűségesen kukorékolt és hamarosan ki is szabadult a nevető férfi által. A kakas tulajdonosa és az elszaladó emberek nagyon szégyellték magukat, jó, hogy a bányászlámpa vörösre festette az arcokat és így csak a szemlesütésből és a széndarabok gyenge rugdosásából lehetett a szégyenre következtetni.[332] (Felsőgalla)

3.6.2.5. Ijesztgetés a bányaszellemmel

130.

Ez itt történt Andrásaknán.
Abba az időbe kérem szépen a csillések a deszkákat, ami köllötött a bányába (olyan hosszú deszkák vótak, amit beraktak a csillékbe) és csillével szállították ezt be a táróba, szóval az aknába.

Volt egy másodcsillés, egy csibész, aki viccet csináni akart, ez fölvette a deszkákat, úgyhogy ő befeküdt a csillébe és a deszkákat megin magára rakta. És az a csillés, akinek szólt az a deszka, hogy elvigye, az kezdte tolni ezt a csillét a munkahelyre; de ezek a deszkák mindig emelődtek. Aki viccet akart csináni, szóval az mindig úgy csináta, hogy a deszkák emelődtek mindig. A csillés nézi, nézi, egyszer észrevesz egy kis villanást, ennek az arcát, aki benn volt a csillében. Hamar otthagyta, futott, izzadott, fét, mikor odaért a munkásokhoz, szóval a vájárokhoz, összerogyott, annyira izzadott.

– Hát, mi van, mi van? – kérdezték.

– Jaj, én egy bergmánlit láttam – azt mondja. – Egy bergmánli van itt a csillében – azt mondja.

– Hát, gyere, mutasd meg.

– Én nem vissza, csak menjenek, majd megtalálják a csillét és nézzék meg.

Hát, visszamentek nézni, hát persze az már kiugrott a csilléből és elment. És így nem vót senki a csillében.[333] (Erzsébettelep)

131.

Ez is megtörtént – kezdi mondani. – A felső vágatból az alsóba egy helyen létrán kellett lemenni. Két vájár összebeszélt, hogy megtréfálnak valakit. Eloltották lámpájukat, s mikor a csillés ment volna a létrán lefelé, aki alul állt, elkezdte ütögetni egy léccel a csillés fenekét, miközben az, aki felül állt, elkezdett kiabálni: – „Jön a manó, jön a manó!" Aztán meg ő kezdte a csillést felülről fejbeverni. Mikor jól helybenhagyták, elosont a lenti vájár s később visszatérve kérdi: – „Hol a fenébe voltál te ennyi ideig?" – Hát ő nem tudja, csak annyit tud, hogy a bányamanó, a bányamanó – de egyebet nem tudott mondani a szerencsétlen, csak remegett minden porcikájában, és mindenáron haza akart menni, hogy ő tovább nem dolgozik. Alig tudták megvigasztalni.[334] (Várpalota)

132.

Éjfélkor felmentünk egy régi feltörésbe. Mindenki hozott zöldhagymát a zsíros kenyérhez vagy szalonnához. A hagymaszárból csináltunk sípokat. A fővonalon liptákok dolgoztak. Talputánszedés vót. Nagyon földuzzadt a talp, oszt ki kellett annyit szedni, hogy a ló elférjen. Mink a feltörésbe sípoltunk mindenféle hangon. Egyik jobban jajgattatta a hagymaszárat, mint a másik. Mikor a liptákok meghallották, azt mondja az egyik:

– Pocsujestye? [Hallod-e, te?]

– Pocsujem. [Hallom.]

Erre összeszedték magukat és mentek ki, hogy kísértet van.

– Prigyo kobzse, matoha! [Kísértet, boszorka!]

Rückschlósz vót az inspekciós aknász és az akna alsó szintjéről visszazavarta őket, hogy a szállítás hétfőn meginduljon. Reggelre az ácsolásnak kész kellett lenni. A liptákok nem akartak visszamenni, vonakodtak. Rückschlósz jött mihozzánk, de mi már addigra az istállóban feküdtünk.

– Gyerekek, nem láttatok semmit?

– Mi nem láttunk semmit – nagy alázattal, ártatlan pofával válaszoltunk.[335] (Etes)

133.

Balga István forsiber [elővájár] is azok közé tartozott, akik nem hittek a babonában, hangoskodó, magát bátor embernek mutató, de valójában gyáva ember volt. Aszonta a társainak, akikkel együtt dolgozott, Mede József és Ozirinszki hevérnek:

– No, tyik nem mertek elmennyi vízért, majd én elmegyek, de nektek nem adok egy cseppet sem belőle.

A legközelebbi ivóvíz körülbelül olyan 180-200 méterre lehetett, de volt ennek egy rövidebb útja is, egy kirabolt bányarészen keresztül, ahol éppen csak akkora lyuk volt, hogy egy ember fekve át bírt bújni. Persze, ilyen kirabolt helyen életveszély volt az ilyenféle átjárás.

Amikor Balga István elment vízért, Mede József utánalopódzott, s a rövidebb úton megelőzte őt, előbb odaért a forráshoz, mint Balga. A forráshoz vezető vágat felett volt a sakticska [szellőző] is, ahol nagy volt a huzat és azt el szokták torlaszolni egy kitámasztható deszkakapuval. Mire Balga odaért, Mede már a kapun túl volt, letolta a nadrágját és a fenekét pucsította kifelé, ahonnan Balgát várta és a lába közé tette a lámpáját.

Amikor Balga félretolta a légjáratot elzáró kaput és meglátta a szokatlan látványt, annyira megijedt, hogy elsikította magát és visszafelé rohant és a lámpája is elaludt. Mire visszatért, Mede már ott várta és kérték tőle a vizet, amit persze nem is tudott volna nekik adni, mert üresen hozta vissza a kulacsot, mert hiszen el sem jutott a forrásig.

– Menjetek el ti is, oszt hozzatok magatoknak – mondta Balga István –, olyan csúnya, nagy képű, szőrös embert láttam a sakticska alatt, hogy majd bereccsentettem tőle. Huj, de kurva csúnya vót, Isten az atyám!

A végén kitört a nagy nevetés és csak kitudódott, hogy kitől-mitől ijedt meg annyira a nagyhangú Balga forsiber.[336] (Salgótarján)

134.

Mi magunk csináltuk a bányarémet, de csak titokban, mert az igazgatóság nem szerette az ilyen vicceket, volt akit ilyesmiért el is bocsátottak.

A templomból elvittük a papruhát és az egyik ember papnak öltözött, s így mentünk le a bányába, ahol a cigányokat meg akarta gyóntatni a „pap". Azok nagyon megijedtek, mert azt hitték, hogy a bányarém az.[337] (Sajómercse)

3.6.2.6 Egyéb történetek a bányaszellemről

135.

Hát az én apám elmesélte, hogy a régi bányászok megfogtak egy berkmánlit a bányában és akkó megkötötték. És ez sírt, akarta, hogy engedjék el, akkor majd megmondja nekik, hogy mire való a diónak a keresztje, ami a dióban van. És nem engedték mingyár el és akkó mikor elszabadult, akkor kezdett nevetni és elszaladt. És akkó nem tutták, hogy mire való ez a diókereszt. És azóta se tuggyák, hogy mire való, mert azt mondta nekik, hogy nagy szerencséjük lett volna nekik, ha ő megmondja nekik, hogy mire való a dióba a kereszt.[338] (Pécsbányatelep)

136.

Régi időben megtörtént az, mikor a bányászok hazamentek, fölültek a lovas kocsira és úgy mentek haza. És jött tizenöt, húsz, huszonöt berkmánli, olyan apró kis emberecskék voltak, olyan pici kis lámpákkal és felkéretőztek a bányászok kocsijukra, hogy vigyék őket is haza. Dehát ők meggondolták magukat, azt mondták, nem engedjük fel, úgyis olyan nagyon sokan vagyunk és hát nem fértek fel. Na, de hát ők azért mégis csak fölültek a kocsira, dacára annak, hogy nem engedték föl és bizony meg is érezték a lovak, nagyon nehezen tudták húzni a kocsit, úgyhogy már mikor kimerültek, kifáradtak a lovak, a berkmánlik leszálltak és azt mondták azoknak a bányászembereknek:

– Lássátok, előbb engedtetek volna föl, mikor kértünk, nem történt volna meg ez, mert fölszálltunk volna és zágult volna a paripátok és egykettőre hazaértetek volna velünk együtt.

És egy másik időben volt, akkor szintén jöttek ezek a kis berkmánlik, ezek a kis törpe emberek a lámpákkal és főkéretőztek. Föl is engedték. Hát, megindították a lovakat, hogy menjenek és egykettőre, mintha egy szélvész vagy egy paripa vitte volna őket, úgy zágultak, mintha a levegőbe repültek volna és egykettőre hazaértek.[339] (Szabolcsbányatelep)

137.

Én fölülrű jöttem, a kolegám meg alulrú, de ő visszafordult és nézett és látja, hogy jön egy ember, aztán szivarozik. Aztán ő kiabálta, hogy:

– Dobja el, ojcsa el! Itt nem szabad, mer itt metán van.

Azt mondja, ilyen nagy szakálla volt, fehér szakálla volt, lámpa is volt nála, olyan régi benzinlámpa.

Én nem láttam semmit, csak ő látta, beképzelte magának biztosan.[340] (Istenáldásvölgy)

138.

Dolgozott egy csapat az egyik elővájásban. Volt közöttük egy olyan ember, akit mindig csak vízhordásra osztottak be. Ennek aztán volt elég dolga, mert erős munkát végeztek a

többiek és sok vizet kívántak inni. Erre a szegény emberre sokszor megharagudtak a bányászok. Hiába hordta a vizet, mert mire értük ment, hogy igyanak, akkorára mindig kifogyott a víz a vödörből. Hiába mentegetődzött, hogy telehozta a vödröt, nem akarták elhinni neki, hogy igazat mond. Mindig azzal gyanúsították meg, hogy nem akar dolgozni, mert lusta.

Végül az egyik vájár javaslatára elhatározták, hogy meglesik, vajon hogyan tűnik el a víz a vödörből. Letették a tele vödör vizet a szokott helyre és félrehúzódtak. Csak annyira, hogy ne veszítsék el szemük elől a vödröt.

Alig telik el néhány perc, halk cammogást hallanak. Egyre feszültebben figyeltek a sejtelmes sötétségben. Egy kis törpe közeledett a vödörhöz. Termetét meghazudtoló erővel felemelte a vödröt és kiitta fenékig abból a vizet. Aztán még elcsodálkoztak azon, hogy milyen rongyos ruhában jár a bányatörpe.

Ahogy a törpe eltűnt, ők is előhuzakodtak a búvóhelyeikről. Hogy így megfejtették a titkot, mentek és elmesélték a bánya vezetőinek is. Másnap azok is meglesték a törpét. Persze, minden ugyanúgy történt, mint előző napon. Csak a vízhordó embert alig tudták visszatartani. Az ugyanis csákánnyal akart nekirohanni a törpének, amikor a vizet itta.

Tanakodtak, hogy mit tegyenek. Elhatározták, hogy meg fogják szabadítani a bányászokat a törpe kellemetlenkedéseitől minden áron. Ezért a következő napon bevittek a nevezetes helyre egy pár csizmát és a törpe méreteinek megfelelő ruhát. Odahelyezték a teli vödör víz mellé. A törpe a szokásnak megfelelően megitta a vizet és magához vette a ruhát meg a csizmát. Örömmel távozott. De többet sohasem zavarta meg a bányászok munkáját.[341] (Somsálybánya)

139.

Egy ember talált lenn a bányában egy aufledert [farbőrt], felvette, nézegeti. Jön egy kis perkmannli, aki a félredógát végezte, hát azé vót a farbőr. Utánament a bányásznak és kérte vissza. Meg is alkudtak, a bányász kapott érte egy darab aranyat.[342] (Kishartyán)

140.

Kis bányakocsis voltam a putnoki bányában. Ahogy hajtottam ki a sikta végén a lovat, megállított egy öreg bányász és így szólt hozzám:

– No, öcsém, akarod-e, hogy legyen egy új ostornyeled, amilyet még nem is láttál? Tőlem kaphatsz egyet, ha kívánságom szerint fogsz cselekedni.

Kaptam az alkalmon. Mondtam neki, hogy jó lesz! De mondja meg, hogy mit kíván cserébe érte.

– Azt akarom – válaszolta a bányász –, hogy vágjuk meg egymás kezét a csuklónknál. Aztán illesszük össze a két sebet, hogy átszivárogjon a te fiatal véredből az én ereimbe.

Nagyon elcsodálkoztam az öreg bányász szokatlan kívánságán. Meg is ijedtem tőle, hogy ilyet kívánt tőlem. Ilyen csábításra nem hajlottam. Nem is kaptam új ostornyelet tőle. Máig is töröm rajta a fejem, hogy vajon miért kellett az öreg bányásznak az én fiatal véremből.[343] (Putnok)

141.

Nekem a nagyanyám mesélte, hogy volt a vidékünkön egy apró bányamanó. A bányászok féltek is tőle, de soha nem bántott senkit. A ruhája olyan volt, mint a régi bányászoké. Igen picike volt. Szeretett volna nagyobb lenni. Valaki azt javasolta neki, hogy kékarany és markazit keverékéből tegyen minden reggel a kávéjába egy kanállal. Úgy is volt. Attól kezdve elkezdett növekedni és egyre hatalmasabb lett. Eleinte hason csúszkált a szűk vágatokban, de azután így sem fért el bennük. Ezért elbujdosott a vidékről a Kárpátok felé. Azóta nem is láttak nálunk bányamanót.[344] (Rudabánya)

142.

Találkozik az öreg bányász lenn a bányában a bergmannal és kérdi tőle:
– Öreg! Igaz, hogy nálatok egy pillanat ezer év?
– Igaz – feleli a bergman.
– És az is igaz, hogy nálatok egy forint ezer forint?
– Igaz.
Mire a bányász:
– Hát, akkor adj nekem egy forintot!
A válasz a következő:
– Várj egy pillanatig![345] (Kisterenye)

3.6.3. Tündér

143.

A selmeci Pacherstollen aknáról a rege (gy. 65): hogy szép tündér leányok fejér ruhában jártak egykor a bányába, s majd ez, majd más bányász pillantá meg őket, mikép meztelen lábbal, a nedves olykor jeges földön táncolának; de addig dús áldás is volt az aknában, a hevér nem szorúlt nyomorúlt bérére, s csupán az aranypor, melyet naponként ruhájából kivert, dússá tevé őt; az akna viszhangzott a szerencsések örömdala és vendégeskedéseitől. Egy nap ittasan azon gondolatra jöttek, hogy a táncoló tündéreknek cipőt vesznek, nehogy meztelen lábuk fázzék; de mióta a veres cipőt oda tették, nem jöttek meg többé a tündérek, s az óta nincs is áldás az aknán, azok más, a Mihály-aknába költöztek, de innét is hasonló tett űzte ki őket.[346] (Selmecbánya)

144.

Dolgozott a bánya legmélyén egy fiatal vájárfiú. Nem volt senkije. Mindig éhes volt és rongyosan járt dolgozni, pedig nagyon szorgalmasan dolgozott munkahelyén, mégsem tudott sokat keresni. Társai is otthagyták azt a munkahelyet, mivel nagyon kemény volt a szénfal. Tehát egyedül dolgozott a vájár.

Egyszer éppen magában búslakodott, amikor valaki nevén szólította. Csodálkozva tekintett körül, ki szólítja. Néz jobbra, nem lát senkit, néz balra, ott sem látott senkit. Ekkor felállt és megfordult, hát a szénfalon egy gyönyörű szép tündér állt és mosolygott a vájár felé.

– Tudom, hogy szegény vagy és kitartó, én segítek neked. Gazdaggá teszlek!

Ezt mondta és csillogó vesszőjével megérintette a szénfalat. S ekkor csodák csodája, elkezdett omlani a szénfal. A bányászfiú alig tudott hátrahúzódni a leomló csillogó, fekete szén elől. A tündér még mindig ott állt mellette. A fiú bámuló szemekkel nézett rá.

– Köszönöm – mondta remegő hanggal és csodálkozva nyúlt az egyik széndarab után, hogy meggyőződjék arról, valóban az volt, de mire a tündérnek meg akarta köszönni, az már nem volt ott.

A szegény vájár jó fizetést kapott és nem éhezett többé.[347] (Sajószentpéter)

3. 7. Tabu

145.

Volt bányamanó, de csak régen, amikor még éjfélkor nem volt szabad dolgozni, mert akkor járt a bányamanó, s aki dolgozott, annak baja lett. Hát nem is dolgoztunk. Akkoriban hattól-hatig tartott a munkaidő, így hát éjfélkor lehetett valamit pihenni. De aludni nem igen lehetett a patkányoktól, bár volt azért, aki aludt. Egy kicsit pihentünk, amíg elmúlt a bányamanó ideje. De aztán, amikor új rend jött, meg új bérezés, akkor dolgozni kellett éjfélkor is. Onnantól fogva nem volt manójárás éjfélkor.[348] (Várpalota)

146.

A bergmanli hirtelen jelent meg és hirtelen el is tűnt. Soha nem tudhatták, hogy merre járt. Nem szerette, ha valaki fütyült vagy káromkodott, könnyen megharagudott és olyankor valami baj lett a bányában.[349] (Salgóbánya)

147.

Úgy mondják, hogy a bergmandlik egész kicsikék voltak. Piros sapkájuk volt és kis lámpával jártak. Ha valaki káromkodott vagy fütyült, azt megbüntették, az nem tudott keresni, de aki szívesen dolgozott, azt ők is segítették.[350] (Hosszúhetény)

148.

Nagyon jól ment egy időben a bulénereknek, mert sok volt az érc. A fiatalok meg tiszteletlenek voltak és fütyültek a bányában. A bányarémek ezt nem szeretik, a füttyszótól menekülnek. Ahol fütyülnek, ott mindig valami szerencsétlenség történik. El is vitték a bányarémek a kincset a mélybe. Jött egy vetés s azon lecsúszott a kincs. Ez lépten-nyomon előfor-

dul a bányákban. A bányarém csak az éneket és a muzsikát szereti. Elátkozták a kincset az ezüstgödröknél és ahol eddig vidáman dolgoztak, most halotti csendesség van.[351] (Rudabánya, dobsinai származású adatközlőtől)

149.

Volt egy szegény ember, kinek pénze soha sem volt, csak úgy tengődött egyik napról a másikra csekély keresetéből, de becsületes, józanéletű volt. Egy nap, mikor épen egy sötét zúgban bányászik, egy falhasadékból lángok között kiszökik a bányarém s kérdi: miért zavarja nyugalmát? A szegény ember megijed s mennyre-földre esküszik, hogy biz' ő nem bányászna, de kénytelen vele, mert ebből él. Erre a Vâlva sok pénzzel ajándékozza meg, azon föltétel alatt, hogy életében soha sem fog többé bányászni. Örülve megy ki a szegény ember a bányából, de a mily becsületes, józanéletű volt eddig, annyira garázda s iszákossá lesz; úgy, hogy rövid idő alatt a kapott pénzt mind elkölti s kénytelen házról házra járva koldulni. Idővel megunja az életmódot s visszamegy a bányába, de részegen s fütyülve. Ott terem a Vâlva s kezdi fojtogatni. Mielőtt lelkét kiadta, csak annyi ideje volt, hogy a közellevő munkásoknak sorsát röviden elbeszélje. Ezóta minden munkás őrizkedik a bányában fütyülni.[352] (Petrozsény)

150.

A patkányt nem szabad a bányában agyonütni, mert az menekül, ha omlás van és tudják a bányászok, hogy mozgásban van a bánya. A fenyőfa nyefeg, ha mozog a bánya.[353] (Varbó)

151.

Hát, ez nem most, ez azelőtt történt még a pengős világban, hogy jártak a bányászok sihtre. Hát, nem nagyon vágtak a telepen disznókat, hanem bányászfelvágottat – zsíros kenyeret – hordtak sihtre. Vót aki kávét, tejet, kis üvegbe. És történt egyszer egy alkalommal, hogy vót egy öreg, az kávét hordott sihtre. Mindig siht elején, amikor leszátak, hát hat órakor leszátak, ugye reggel hattól délután kettőig. Hát akkor az öregnek még nem ízlett, délelőtt úgy kilenc óra, fél tízkor szokta mindig megenni. Olyan öreg cimmerhájer vót, bővítő. És hát nap mint nap, üres vót neki az üvegje. Annak a röndje és módja szerint fődugta mindig az ulniba, föl, egész a firsnibe, odatette, hát üres vót az üveg, nem vót benn kávé.

– Hát, majd csak meglesem én, hogy ki issza meg az én kávémat – mondta az öreg.

Nahát, egyszer aztán a lámpát úgy eldugta és odaát az ulniba, fogott egy prignit és lesett. Alig van ott egy darabig, egyszer csak gyün egy jó nagy patkány. Hát, főmászik a deszkán, főmegy, gyün a másik patkány. Oda az üveghez. Hát, az egyik patkány a farkát rácsavarta az üveg nyakára, a másik a farkát rácsavarta a dugóra és addig-addig keperkedtek, míg kihúzták a dugót az üvegbű. Mikor kint volt a dugó, akkor bedugta az egyik patkány a farkát, kihúzta, oszt a másik leszopta róla a kávét. A másik bedugta a farkát, kihúzta, ez szopta le. És ez így ment addig, míg nem lett üres az üveg.

– Ejnye, de b…… az anyátoknak a mindenit! – az öreg fogta a masszerájt, odahúzott nekik.

Hát, akkor még büntették, hogyha valaki agyoncsapott patkányt a bányába, mert állítólag az jelzi a veszélyt gázkitörésnél. Az öreget meg jól megbüntették, öt pengővel, egész héten nem keresett annyit az öreg.[354] (Pécsvárad)

152.

Nem szabad a patkányt bántani a bányában, mer azok őrzik az embert. Má érzik, ha a bánya össze akar omolni, futkosnak, cincognak. Akkor már hurcolkodnak ki a munkások arról a munkahelyről, mert fél óra múlva megtörténik az omlás.

Az ember nem bántja a patkányt, de azok nagyon huncutok, sokszor ellopják az embernek a kosztját. Olajos lámpánk vót lent a bányában, oszt kannában hordtuk az olajat. Vót, hogy papírral dugtuk be, vagy ruhával a kannát. Mikor megyünk az olajért, látjuk, hogy nincs dugó. Hát, kiitta belőle az olajat. Úgy csinált, hogy a farkát beledugta a kannába, aztán kihúzta, oszt lenyalta róla az olajat. Oszt megint beledugta, oszt megint lenyalta. Addig, amíg elérte. Csak a kanna alján maradt egy kicsi. Úgy tudtuk meg, hogy hogy csinálja, hogy kilestük. Ha meg van az embernek olyan ruhája, ami olajos, oszt leteszi, azt összerágja, meg behúzza a fészekhez a fiainak. Oszt azt hiszik, hogy valaki ellopta. Úgy győződnek meg róla, ha megtalálják. Akkor látják, hogy patkány volt.

Még azt is megcsinálják, hogy az embernek a kosztját megeszik. Plafonba szöget verünk, oszt dróton csüng a koszt. Az egér vagy a patkány elmegy a bordafán oda, oszt mikor fölűre ér, ráugrik a kosztra, megkapaszkodik rajta, oszt úgy kosztol. Az egerek is ugyanúgy jeleznek, mint a patkányok.

Vót egy illető, akinek a patkány elvitte a pénzit a koszttal együtt. Átzsebeltek mindenkit, mer ilyenkor nem szólnak semmit, csak jelenti az illető, oszt mikor mennek ki a munkások a bányából, mindenkit kikutatnak. Nem találtak senkinél semmit. Másnap ment az aknász a levegőjáratba, oszt ott találta szétrágva a kendőt meg a pénzt is. Mondta aztán, megvan a tettes, de se pénz, se koszt.[355] (Kisterenye)

153.

1924-ben történt. Amikor a fejtésre bementem, a szenem már le volt lőve. A segédvájár kiment, egyedül maradtam. Igen pergedezett a tető a szénfal mellett és recsegett a fa. Megindult a fejtésem, összement egészen az ortig, ahol én megszorultam. A három gerenda a szénfal fölé tapadt ez fogta meg a szakadást. Másnap reggel kilenc órakor tudtak kibontani a cimboráim. Három hónapig feküdtem kórházban. Nem maradtam volna életben, ha a hátam mögött nem hallottam volna a nagy patkányzsivajt. Igaz, hogy a patkány a bányában nagy jelt ad. Tiltották is a patkányirtást.[356] (Egercsehi)

JEGYZETEK

1. Vö. Schreiber, G. 1962.; Heilfurth, G. 1981.
2. Aarne, A. 1912.; 1918.; Qvigstad, J. K. 1925.; Loorits, O. 1926.; Sinninghe, J. R. W. 1943.; Simonsuuri, L. 1961.
3. Dömötör T. 1964. 166–167.; a tanácskozás előadásai olvashatóak: Ortutay Gy. 1964. 5–131.
4. Bihari A. 1980.
5. Sydow, C.-W. v. 1948. 60–88.
6. Benfey, Th. 1892. 158.
7. Ranke, F. 1935. 11–25.
8. Lüthi, M. 1961.; 1962. 6–10.
9. Vö. Nagy I. 1988. 113.
10. Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965. 14–15.; Erzsébettelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 132–133.
11. Egercsehi, Nemcsik P. 1987. 12.
12. Felsőbánya, Szmik A. 1906. 378.
13. Edelény, Mecsei L. 1958. 14–15.
14. A történeti monda jellemzéséhez további irodalommal ld.: Landgraf I. 1998. 29–45.
15. Delius K. T. 1972. 86–87.
16. Liszkay G. 1878. 351.
17. Oláh M. 1985. 78.
18. Born, I. 1774. 97.; F. Kovács A. 1832. 258.; Lukács B. 1870. 287.; 1901. 540.; Téglás G. 1878. 25.; Inkey B. 1885. 98.
19. Veress E. 1910. 15.
20. Lukács B. 1867. 195.
21. Dávidházy I. 1992. 245.; Molnár L. 1996. 468.
22. Kiss L. 1978. 128.
23. Bán I. 1936. 84.; Faller J. 1954a. 60.; 1954b. 377.; 1975. 123.
24. Babics A. 1952. 8.
25. Tanárky M. 1814. 71–72.; Dornyay B. 1937. 4.; Faller J. 1962. 422.; Lassan J. 1984. 415.
26. Kisvárkonyi A. 1986. 511.
27. A kincsre vezető állatokról összefoglalóan lásd: Szendrey Zs. 1923. 51., további irodalommal.
28. Vö. Bihari A. 1980. 131–133. N/5.
29. Tanárky M. 1814. 42.; Versényi Gy. 1880. 46–47.; uő. verses formában: 1888. 99–103.; Zsemley O. 1905. 570.; Teschler Gy. 1908. 418.; Hlatky J. 1909. 129.; Schwartz Gy. 1909. 338.; Siegmeth K. é. n. 17.; Terény J. 1940. 69.
30. Bel, M. 1742. 566.; Benczúr M. 1847. 317.; Ipolyi A. 1854. 110.; Hőke L. 1878. 1174.; Versényi Gy. 1880. 47.; uő. verses formában: 1888. 106–109.; Szilva Gy. 1882. 380–381.; Szitnyai J.–Tirts R. 1885. 10–11.; Tirts R.–Szentgyörgyi E.–Abai O. 1898. 49.; Faller G. 1942a. 486.; Siegmeth K. é. n. 26.; Borovszky S. é. n. a. 156.

31. Kiss L. 1978. 567.
32. Borovszky S. é. n. a. 86.; Faller J. 1942a. 491.
33. Szemán A. 1997. 18–19, 21.; lásd még: Benke I. 1998. 50.
34. Wiesinger F. 1893. 8.; Eisele G. 1907. 82.; Nagy D. 1957. 316–317.; 1980. 93.; 1987. 76.
35. Terény J. 1940. 68–69.; Faller J. 1942a. 486.; Benke I. 1998. 54.
36. Versényi Gy. 1880. 47.; uő. verses formában, más tartalommal: 1888. 111–112.
37. Versényi Gy. 1890. 342.; Szellemy G. 1894. 6.; Terény J. 1940. 70.; a Kereszt-hegy nevének mondai magyarázatairól lásd: Landgraf I. 1998. 224–226.
38. Gólián K. 1894. 269–270.; Urbán M. 1896. 148.; Persián K. 1912. 36.
39. Landgraf I. 1998. 218–219.
40. Kiss L. 1978. 313.
41. Versényi Gy. 1890. 342.
42. Lukács B. 1868. 10.
43. K. Nagy S. 1898. 193–194.; idézi: Hanusz I. 1892. 9.; Lukácsi Gy. é. n. 11.
44. Bel, M. 1742. 650.; idézi: Ipolyi A. 1854. 110.
45. Prohászka M. 1857. 153.
46. Hamberger J. 1885a. 3.; ugyanez német nyelven: Hamberger, J. 1885b. 3–4.; az utóbbit idézi: Geszler Ö. 1932. 13.; a történet irodalmi feldolgozása: Ács Balla L. 1993. 28–30.
47. Oppe S. 1959. 57–58.
48. Versényi Gy. 1880. 47.; Piltzius G. 1903. 36.; Eisele G. 1907. 83–84.; Nagy D. 1957. 316.; Borovszky S. é. n. b. 133.
49. Kiss L. 1978. 183.
50. Viktor Gy. 1976. 43–44.
51. Tirts R.–Szentgyörgyi E.–Abai O. 1898. 13.
52. Bel, M. 1742.
53. A történeti adatokat közzétették, illetve a mondát feldolgozták pl.: Mednyánszky A. 1829. 346–354.; 1834. 167–175.; 1983. 116–119.; Palugyay I. 1855. 788–789.; Vasárnapi Ujság 1867.; Tóth S. 1879. 756.; Zichy G. 1881.; Pongrácz L. 1883.; 1897. 65–89.; Szitnyai J.–Tirts R. 1885. 27.; Tirts R.–Szentgyörgyi E.–Abai O. 1898. 13–14.; Mikszáth K. 1966.; Szombathy V. 1986. 233–237.; Borovszky S. é. n. a. 98–99, 107, 108.; Siegmeth K. é. n. 29–30.
54. Borovszky S. é. n. a. 108.
55. Demkó K. 1890. 148.; idézi: Komáromy A. 1910. 23.; hivatkozás nélkül közli: Szendrey Á. 1986. 100–101.
56. Wiesinger F. 1894. 1.
57. Wiesinger F. 1893. 8.
58. K…ly J…s 1857. 73.; Ruffy P. 1900. 55–56.
59. Landgraf I. 1998. 217–218, 224, 238.
60. Ignácz R. 1954. 4.
61. Terény J. 1940. 67.
62. Borovszky S. é. n. b. 133.
63. Piltzius, K. 1795.; Piltzius G. 1903.
64. Nagy D. 1957. 318–319.
65. Wiesinger F. 1893. 8.; Piltzius G. 1903. 20–21.; Eisele G. 1907. 81.; Nagy D. 1957. 317.; 1980. 93–94.; 1987. 76–77.; Viktor Gy. 1981. 9–11.

66. Landgraf I. 1998. 225.
67. Landgraf I. 1998. 77.
68. Bel, M. 1742. 221–222.
69. Ipolyi A. 1854. 109.; Pesty F. 1865. 332.; Hanusz I. 1892. 13.; Terény J. 1940. 67.; Relković, N. 1931. 145.; a Bél Mátyás-féle teljes történet magyar fordításban: Hegyi F. 1939. 466–467. A bányavárosok régen törvényileg tiltották a bányában való zenélést, táncolást, mulatozást. A legrégebbi ilyen rendeletet 1570-ből Hodrusbányáról ismerjük (Kachelmann, J. 1867. 167.; Ernyei J.–Karsai [Kurzweil] G. 1938. 348–354.; mindkettőt idézi: Voigt V. 1984. 15–16.; 1992. 556.).
70. Relković N. 1944. 106.
71. Versényi Gy. 1895. 125.
72. Viktor Gy. 1976. 46–47.
73. Kisterenye, Bene Zs. 1956. 8.; Magyaregregy, Csernavölgyi I. 1975. 4.
74. Kisterenye, Bene Zs. 1956. 5.; Nógrád megye, Erdélyi Z.-né Fehér J. 1957. 8.; Salgótarján, Sándor R. 1960. 13–14.; Nógrád megye, Fejes L. 1968. 15.
75. Ormosbánya, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 15.; Kazár, Szvircsek F. 1998. 27–28.
76. Salgóbánya, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 14.; Kazár, Szvircsek F. 1998. 27–28.
77. Kisterenye, Bene Zs. 1956. 5.; Kazár, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 15.
78. Salgóbánya, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 15.
79. Ignácz R. 1954. 5.
80. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 126–127.
81. Vö. Wiesinger F. 1893. 8.; Litschauer L. 1902. 152–154.; Eisele G. 1907. 75–78.; Terény J. 1940. 65–66.; Szenci, W. 1956. 5–8.
82. Turóczi-Trostler J. 1956. 247–248.; a történetet kivonatosan, illetve részletesen közölték még pl.: Ipolyi A. 1854. 560–561.; Palmer K. 1894. 85–86.; Szellemy G. 1899. 1.; Hegyi F. 1939. 467–468.; Terény J. 1940. 69–70.
83. Jókai M. 1964. 300, 326.
84. Landgraf I. 1998. 93.
85. Benke I. 1982. 278–279.; 1987. 105–106.
86. Tompa M. 1914. 174–178.; idézik: Ipolyi A. 1854. 108–109.; Versényi Gy. 1890. 344.
87. Bakó F. 1951.
88. Agricola, G. 1985. 240.; Vastagh G. 1983. 134.
89. Benke I. 1987. 107, 108. A monda további történeti, irodalomtörténeti és folkloriszti-kai vonatkozásairól lásd: Hála J.–Landgraf I. 2001.
90. Faller J. 1942b. 187.
91. Gergely E. 1989. 10.; vö. még pl. Lázár I. 1899. 566.; Gáspár Á. 1925. 39.; Nemcsik P. 1958. 27.; 1961. 63.; Vargha K. 1959. 141.; 1996. 53.; Sándor R. 1960. 13.; Szíj R. 1960. 490.; Fenyvesi E. 1965. 16.; Hegyi, I. 1985. 637.; Gergely E. 1986. 171.
92. Nagybátony, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 6.
93. Sajószentpéter, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 8.
94. Ózd vidéke, Nemcsik P. 1974. 22–23.
95. Désakna, Versényi Gy. 1880. 64.; 1890. 341.; Rudabánya, Viktor Gy. 1976. 49–50.
96. Etes, Kerényi D. 1967. 195–196, 197–198.
97. Marosújvár, Lázár I. 1899. 567.
98. Sajószentpéter, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 8.

99. Kishartyán, Nagy D. 1951. 16, 25.; ugyanott, Pesovár E. 1951. 3.; Nógrád megye, Pesovár E. 1952. 6, 17.; Mátraszele, Fehér J. 1956. 9, 12.; Kisterenye, Bene Zs. 1956. 6.; Mátraszele, Erdélyi Z. 1956. 1, 8.; Nógrád megye, Erdélyi Z.-né Fehér J. 1957. 8, 9.; Varbó, Bodgál F. 1957a. 2.; 1957b. 2.; Etes, Kerényi D. 1967. 195–198.
100. Borsodnádasd, Nemcsik P. 1961. 68.
101. Pécsbányatelep, Nikolov N. 1973. 4–5.
102. Borsodnádasd, Nemcsik P. 1961. 70–72.
103. Gölnicbánya, Körmöcbánya, Versényi Gy. 1890. 340.; Felsőgalla, Véber L. 1943. 1.; Kishartyán, Nagy D. 1951. 7.; Zagyvapálfalva, Sándor R. 1960. 16.; Erzsébettelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á 1962. 120.; Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965. 17.
104. Békéscsaba, Breznay Z. 1929. 16.; Kishartyán, Nagy D. 1951. 25.; Kisterenye, Bene Zs. 1956. 4.; Varbó, Bodgál F. 1956. 5.; Rudna, Manga J. 1956. 3–4.; Pécsvárad, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 106.; Ózd vidéke, Egercsehi, Járdánháza, Nemcsik P. 1958. 28.; 1974. 4–5, 9, 22, 43–44.; 1987. 16.; Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965. 17.; Baglyasalja, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 5.
105. Nógrád megye, Fejes L. 1968. 15.
106. Csernely, Nemcsik P. 1961. 69–70.
107. Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965. 18.
108. Mecsekszabolcs, Relkovič D. 1925. 174–175.
109. Borbálatelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 124.
110. Salgóbánya, Dobrovits A.-né 1952. 18, 20.; Kisterenye, Bene Zs. 1956. 15.; Rudna, Manga J. 1956. 2–4.; Vajácsbányatelep, Borsodnádasd, Nemcsik P. 1958. 26.; 1960. 564.; 1961. 73.; Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965. 22.; Etes, Kerényi D. 1967. 199.; Torna, Magyar Zoltán gyűjtése 1998.
111. Somsálybánya, Nemcsik P. 1958. 19–20.; vö. Nemcsik P. 1961. 49–51.; 1987. 39.
112. Egercsehi, Nemcsik P. 1958. 15–16.; 1960. 563.; 1961. 47–49.; 1974. 12–14.; 1987. 12–13.; Andrásbányavölgy, Vasas, Erzsébettelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 139–141.
113. Somsálybánya, Járdánháza, Nemcsik P. 1961. 49.; 1974. 36–37.; 1987. 10–11.; Izsófalva, Rudabánya, Nagy D. 1957. 321–322.; 1963. 139–144.; 1980. 97.; 1987. 73–76.; Szendrő, Bodnár A. 1972. 3–4.; Sajómercse, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 7. E témakörben figyelemre méltó Nagy D. 1963-ban publikált dolgozata, amelyben a saját maga által korábban gyűjtött történeteket szembesítette a valósággal, vagyis azokat a „főszereplővel", magával az ördöngös bányász hírében álló férfival is elmondatta, rávilágítva ezzel a vele kapcsolatosan kialakult hiedelemmondák igazi hátterére, a „reális központi mag"-ra.
114. Szuhahuta, Diószegi V. 1952. 26–28.; Salgóbánya, Dobrovits A.-né 1952. 20.; Kisterenye, Bene Zs. 1956. 9, 16–17, 18–19.; Szabolcsbányatelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 138.; Kazár, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 9.
115. Sajószentpéter, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 8.
116. Baglyasalja, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 5.
117. Abrudbánya, Herrmann A. 1893. 371–372.; Veszprém, Relkovič N. 1924. 107.; Verespatak, Szendrey Zs. 1938. 265.
118. Erdélyi Z. 1956. 4, 9.; Fehér J. 1956. 12.; Erdélyi Z.-né Fehér J. 1957. 8.
119. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 7.
120. Madar I. 1988. 227.

121. Borovszky S. é. n. b. 201.; Paládi-Kovács A. 1988. 42.
122. Herrmann A. 1893. 372.
123. Erdélyi-érchegység, Petrozsény, Mailand O. 1890. 93–94.
124. Bucsum, Versényi Gy. 1890. 338.
125. Alsó-Fehér megye, Lázár I. 1899. 566.
126. Felsővidra, Lukácsi Gy. é. n. 11.
127. Versényi Gy. 1890. 338.; Lázár I. 1899. 566.; Lukácsi Gy. é. n. 11.
128. Mailand O. 1890. 94.
129. Herrmann A. 1893. 371.; vö. Müller, F. 1885. 201.
130. Agricola, G. 1530.; magyar nyelven: Agricola, G. 1994. 49–51.; idézik Bircher E.–Tóth P. 1988. 411–412. és 1990. 51.; Agricola, G. 1549.; az 1556-os kiadás alapján magyar nyelven: Agricola, G. é. n. 87–90.; idézik: Bircher E.–Tóth P. 1988. 412. és 1990. 51–52.; Agricola, G. 1556.; magyar nyelven: Agricola, G. 1985. 240.
131. Morin, J. B. 1619.
132. Magyar L. A. 1998. 52.; a néprajzkutatók figyelmét e korai adatra felhívta: Jung K. 1998. 80–81.
133. Kircher, A. 1665.; a bányatörpékről szóló rész magyar nyelven: Bányai B.–Tóth P.–Zsámboki L. 1984. 246–260.; idézik: Bircher E.–Tóth P. 1988. 413. és 1990. 52–54.
134. Magyar nyelven: Turóczi-Trostler J. 1956. 233, 235–236.
135. Csiba, S. 1714.; magyar nyelven: Csiba I. 1991. 49–55.; idézik: Bircher E.–Tóth P. 1988. 413–414. és 1990. 54–55.
136. Bel, M. 1742. 608.; idézi: Ipolyi A. 1854. 108.
137. Szabó J. 1848. 14, 16.; Péch A. 1879. I. 21., II. 15, 47, 48, 69, 74.; Versényi Gy. 1890. 338.; Litschauer L. 1902. 136.; Szeőke I. 1903. 20.; Tarján J. 1939. 14.
138. Szabadváry F. 1961. 123, 125.
139. Pl. Versényi Gy. 1890. 338.; idézi: Kandra K. 1897. 173.; Róheim G. 1925. 117.; Szendrey Zs. 1938. 265.; Nagy D. 1980. 95.; Dömötör T. 1981. 96.; Hegyi, I. 1985. 644.; Bircher E.–Tóth P. 1990. 50.; Pócs É. 1990. 560.; Jung K. 1998. 80.
140. Kovács E. 1991. 5.
141. Bácskai Bosnyák S. 1961. 2, 6.; Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 105, 108, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 124.; Bosnyák S. 1975. 86.; Tavasz L. 1961. 23.; Rónai B. 1965. 844–845.; Nikolov N. 1973. 4, 9.; Kiss J. 1981. 6, 7, 50, 51, 52, 53.
142. Relković D. 1928. 97.
143. Szíj R. 1960. 493, 495, 496, 497, 498, 500, 501.
144. Véber L. 1943. 1–2.
145. Seszták J. 1955. 97–98.
146. Relkovič N. 1924. 107.; Szendrey Zs. 1938. 265.
147. Nagy D. 1951. 7, 17.; Dobrovits A.-né 1952. 18.; Pesovár E. 1952. 4.; Erdélyi Z. 1956. 4, 9.; Fehér J. 1956. 9, 12, 13.; Erdélyi Z.-né Fehér J. 1957. 8.; Sándor R. 1960. 2, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 15, 16.; Fejes L. 1967. 14.; Kemény D. 1967. 195, 197, 199.; Szűcs V.–Muczer M. 1978. 4, 5.
148. Nemcsik P. 1958. 13, 17.; 1959. 104.; 1974. 3.; 1987. 8–9.; Fenyvesi E. 1965. 16, 17.; Szűcs V.–Muczer M. 1978. 7, 8.
149. Bányai B.–Tóth P.–Zsámboki L. 1984. 247, 248.
150. Versényi Gy. 1880. 63.; 1890. 338.; 1895. 238.; Lánczos Z. 1977. 14, 15.
151. Versényi Gy. 1890. 339.

152. Borovszky S. é. n. b. 195. A bányatörpe elnevezései a szlovák bányászok körében: *permoňík*, *piadimužík*, *trpaslík*, *zemský duch* (Čajánková, E. 1956. 467.; Kosová, M. 1956. 516–517.; Horváthová, E. 1975. 1029.; mindhármat idézi: Mács I. 1979. 57.).
153. Münnich S. 1896. 55.
154. Versényi Gy. 1890. 338.
155. Versényi Gy. 1890. 338.
156. Paládi-Kovács A. 1988. 42.
157. Paládi-Kovács A. 1988. 42.
158. Paládi-Kovács A. 1988. 41.
159. Barabás J. 1955. 77, 78, 82.; Manga J. 1956. 3, 69, 75, 76, 102.
160. Tarján J. 1939. 48.; Viktor Gy. 1976. 43.; 1977. 82.; 1987. 51.
161. Versényi Gy. 1890. 338.
162. Versényi Gy. 1890. 338.
163. Ipolyi A. 1854. 575.; Varga V. 1864. 506.; Szmik A. 1906. 198, 199, 201, 202, 203, 204.
164. Szeőke I. 1903. 165.
165. Balázs B. 1943. 49.
166. Majláth J. 1824.; Mailáth, J. 1825.; a mű néphagyományon alapulását megkérdőjelezik: Ipolyi A. 1854. 108.; Kandra K. 1897. 491.
167. Tompa M. 1904. 224–228, 276–280.
168. Kandra K. 1897. 491.; Versényi Gy. 1890. 339.
169. Faller J. 1994. 587.
170. Móra F. 1956. 180–181.
171. Körmöcbánya, Versényi Gy. 1880. 67–68.; Ferdinándbánya, Gölnicbánya, Versényi Gy. 1890. 341.; Felsőbánya, Szmik A. 1906. 199–205.; Rudna, Barabás J. 1955. 77.; Rudna, Manga J. 1956. 70.; Karancsberény, Sándor R. 1960. 5–6.; Nagybánya, Görbe I. 1996.
172. Karancsberény, Sándor R. 1960. 5–6.
173. Felsőbánya, Szmik A. 1906. 200–201.
174. Felsőbánya, Szmik A. 1906. 201.
175. Körmöcbánya, Versényi Gy. 1880. 67–68.
176. Körmöcbánya, Versényi Gy. 1880. 63–64.; 1890. 343.; Felsőbánya, Szmik A. 1906. 199.; Doba, Relković D. 1928. 97.; Békéscsaba, Breznay Z. 1929. 16.; Rudna, Barabás J. 1955. 82.; Kapnikbánya, Tilesch N. 1956. 8.; Várpalota, Szíj R. 1960. 500.; Andrásbányavölgy, Felsőbánom, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 116, 120, 124.; Nagybátony, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 4.; Körmöcbánya, Gayer, B. 1982. 829.; Vrdnik, Kovács E. 1991. 5.; újraközölte: Jung k. 1998. 82.; Nagybánya, Görbe I. 1996.
177. Körmöcbánya, Gayer, B. 1982. 829.; Andrásbányavölgy, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 124.
178. Körmöcbánya, Versényi Gy. 1890. 343.
179. Alsó-Fehér megye, Lázár I. 1899. 566–567.; Felsőbánya, Szmik A. 1906. 202.; Lámpásvölgy, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 114.; Szendrő, Bodnár A. 1972. 3–4.
180. Aknaszlatina, Versényi Gy. 1880. 65–66.; 1890. 341–342.; verses formában: Versényi Gy. 1888. 109–110.; Felsőbánya, Szmik A. 1906. 202–203.; Nógrád megye, Pesovár E. 1952. 4, 17.; Somsálybánya, Nemcsik P. 1958. 12–14.; 1960. 562–563.; Hosszúhetény, Bácskai Bosnyák S. 1961. 2.; Andrásbányatelep, Vasas, Borbálatelep, Erzsébettelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 116–120.; a borbálatelepi változatot újraközölte:

Bihari A. 1980. 304.; Mecsek, Rónai B. 1965. 864.; Nógrád megye, Fejes L. 1968. 14–15.

181. Vargha K.–Rónai B. 1961. 82–84.; Fenyvesi E. 1965. 21–22.
182. Litschauer L. 1902. 138.
183. Helymegjelölés nélkül, Versényi Gy. 1890. 342.; Veszprém, Börzsöny, Relkovič N. 1924. 107.; Nógrád megye, Pesovár E. 1952. 5.; Járdánháza, Nemcsik P. 1960. 564.; Tatabánya, Bihari A. 1980. 305.; Nagybánya, Görbe I. 1996.
184. Vasas, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 115.; Bosnyák S. 1975. 86.; helymegnevezés nélkül, Bihari A. 1980. 305.
185. Breznóbánya, Versényi Gy. 1880. 66–67.; 1890. 339–340.; verses formában: Versényi Gy. 1888. 114–115.; Körmöcbánya, Versényi Gy. 1880. 64–65.; 1890. 343–344.; verses formában: Versényi Gy. 1888. 203–206.; Dobsina, Wiesinger F. 1894. 1–2.; Körmöcbánya, Versényi Gy. 1895. 238.; Dobsina, Eisele G. 1907. 82.; Körmöcbánya, Relkovič N. 1924. 107.; Selmecbánya, Relković N. 1927. 126.; Rudabánya, Nagy D. 1957. 317–318.; Körmöcbánya, Lánczos Z. 1977. 15.; Rudabánya, Viktor Gy. 1977. 81–83.; Rudabánya, Helmeczy J.–Kovács A.–Bubenko T.–Olasz J. 1979. 4–5.; az utóbbi történet irodalmi feldolgozása: Ács Balla L. 1993. 17–19.
186. Salgótarján, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 4.
187. Dobsina, Mikulik J. 1879. 110–111.; Bucsum, Versényi Gy. 1890. 344.; Felsőbánya, Szmik A. 1906. 201–202, 205.; Rudna, Manga J. 1956. 102.; Szabolcsbányatelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 118–119.; Pécsbányatelep, Bosnyák S. 1975. 86.
188. Pl. Felsőgalla, Véber L. 1943. 1–2.; Dorog, Seszták J. 1955. 97–98.; Vajácsbányatelep, Borsodnádasd, Nemcsik P. 1958. 26–27.; 1960. 564.; 1961. 73.; Borbálatelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 104–105.; Pécsbányatelep, Nikolov N. 1973. 4, 9–10.; Pécsbányatelep, Kiss J. 1981. 50–53.
189. Kávássy S. 1982. 33.
190. Pl. Kisterenye, Bene Zs. 1956. 2–3, 7.; Ózd vidéke, Nemcsik P. 1958. 20–23.; 1960. 563–564.; Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965. 14, 22–23.; Rudabánya, Viktor Gy. 1976. 36–37.
191. Pl. Kisterenye, Bene Zs. 1956. 17, 21.; Salgótarján, Vizslás, Sándor R. 1960. 3, 6, 8, 9–10, 12–13.; Várpalota, Szíj R. 1960. 495–499.; Ózd vidéke, Egercsehi, Nemcsik P. 1961. 70.; 1974. 3–4, 44.; Erzsébettelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 107–108.; Etes, Kerényi D. 1967. 198–199.; Pécsbányatelep, Nikolov N. 1973. 4, 6, 7–8.; Salgóbánya, Ormosbánya, Királd, Sajómercse, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 5, 7, 8.; Komló, Kiss J. 1981. 6–7.
192. Teveli M. 1927.
193. Kishartyán, Nagy D. 1951. 16–17.; Somsálybánya, Nemcsik P. 1958. 15, 16–18.; 1961. 43–45.; 1987. 6–7.; Pécsbányatelep, Istenáldásvölgy, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 115, 123.; Kisterenye, Szomszéd A. 1964. 30.; Rudabánya, Viktor Gy. 1976. 43.
194. Rudna, Barabás J. 1955. 77, 78.; Manga J. 1956. 69, 75–76, 102.; Gömör megye, Paládi-Kovács A. 1988. 42.
195. Szabolcsbányatelep, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 121.; a felszínre feljövő bányaszellemekről lásd még pl.: Felsőbánom, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 120.; Salgóbánya, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 4.
196. Ipolyi A. 1854. 110.
197. Fenyvesi E. 1965. 18–19.

198. Pojána, K. Nagy S. 1888. 193.; Körmöcbánya, Versényi Gy. 1890. 343.; Andrásbánya-völgy, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 124.; Körmöcbánya, Gayer, B. 1982. 829.
199. Nógrád megye, Pesovár E. 1952. 6.; Várpalota, Szíj R. 1960. 500–501.; Etes, Kerényi D. 1967. 198–199.
200. Felsőbánya, Varga V. 1864. 506.; Petrozsény, Mailand O. 1890. 94.; Rézbánya, Szepesremete, Versényi Gy. 1890. 340.; Igló, Münnich S. 1896. 55.; Alsó-Fehér megye, Lázár I. 1899. 566.; Erdélyi-érchegység, Gáspár Á. 1925. 39.; Salgóbánya, Dobrovits A.-né 1952. 20.; Rudabánya, Nagy D. 1957. 319.; Etes, Sándor R. 1960. 14.; Hosszúhetény, Bácskai Bosnyák S. 1961. 6.; Borsodnádasd, Nemcsik P. 1961. 71–72.; Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965. 18.; Mecsek, Rónai B. 1965. 844–845.; Salgóbánya, Szűcs V.–Muczer M. 1978. 4. A bányában való zenélést, táncolást és mulatozást régen törvényileg is tiltották. Ezzel kapcsolatban lásd a 69. számú jegyzetet.
201. Litschauer L. 1902. 138.
202. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 100.
203. Erdélyi-érchegység, Gáspár Á. 1925. 40–41.; Kisterenye, Bene Zs. 1956. 4.; Varbó, Bodgál F. 1956. 5.; Rudna, Manga J. 1956. 3–4.; Ózd vidéke, Egercsehi, Nemcsik P. 1958. 28.; 1974. 4–5, 9, 43–44.; 1987. 16–17.; Várpalota, Szíj R. 1960. 499.; Pécsvárad, Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 106.; Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965. 22.
204. Fenyvesi E. 1965. 14–15.
205. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 132–133.
206. Szmik A. 1906. 378.
207. Mecsei L. 1958. 14–15.
208. Terény J. 1940. 69.
209. Terény J. 1940. 69.
210. Palugyay I. 1855. 786–787.
211. Wiesinger F. 1893. 8.
212. Terény J. 1940. 68–69.
213. Versényi Gy. 1880. 47.
214. Versényi Gy. 1890. 342.
215. Landgraf I. 1998. 218–219.
216. Lukács B. 1868. 10.
217. K. Nagy S. 1888. 193–194.
218. Hamberger J. 1885b. 3–4.
219. Oppe S. 1959. 57–58.
220. Piltzius G. 1903. 36.
221. Viktor Gy. 1976. 43–44.
222. Mednyánszky A. 1983. 116–119.
223. Wiesinger F. 1894. 1.
224. Wiesinger F. 1893. 8.
225. Ruffy P. 1900. 55–56.
226. Landgraf I. 1998. 217–218.
227. Landgraf I. 1998. 238.
228. Ignácz R. 1954. 4.
229. Terény J. 1940. 67.
230. Nagy D. 1957. 318–319.
231. Viktor Gy. 1981. 9–11.

232. Landgraf I. 1998. 225.
233. Landgraf I. 1998. 77.
234. Bel, M. 1742. 221–222. után Hegyi F. 1939. 466–467.
235. Versényi Gy. 1895. 125.
236. Viktor Gy. 1976. 46–47.
237. Bene Zs. 1956. 8.
238. Erdélyi Z.-né Fehér J. 1957. 8.
239. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 15.
240. Szvircsek F. 1998. 27–28.
241. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 14.
242. Bene Zs. 1956. 5.
243. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 15.
244. Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 126–127.
245. Wiesinger F. 1893. 8.
246. Turóczi-Trostler J. 1956. 247–248.
247. Landgraf I. 1998. 93.
248. Szakáll S.–Weiszburg T. 1994. 17–19.
249. Bakó F. 1951.
250. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 6.
251. Viktor Gy. 1976. 49–50.
252. Nagy D. 1951. 16.
253. Pesovár E. 1952. 6.
254. Fehér J. 1956. 12.
255. Kerényi D. 1967. 195.
256. Nagy D. 1951. 25.
257. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 120.
258. Nagy D. 1951. 7.
259. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 5.
260. Nemcsik P. 1974. 4–5.
261. Fenyvesi E. 1965. 17.
262. Nemcsik P. 1974. 22.
263. Fejes L. 1968. 15.
264. Nemcsik P. 1961. 69–70.
265. Fenyvesi E. 1965. 18.
266. Relković D. 1925. 174–175.
267. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 124.
268. Magyar Zoltán gyűjtése, 1998.
269. Kerényi D. 1967. 199.
270. Fenyvesi E. 1965. 22.
271. Nemcsik P. 1958. 19–20.
272. Nemcsik P. 1958. 15–16.
273. Nemcsik P. 1974. 14–15.
274. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 140.
275. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 7.
276. Nemcsik P. 1961. 49.
277. Nemcsik P. 1974. 36–37.

278. Bodnár A. 1972. 3–4.
279. Nagy D. 1963. 142.
280. Nagy D. 1987. 73–74.
281. Nagy D. 1987. 75.
282. Nagy D. 1987. 75.
283. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 138.
284. Bene Zs. 1956. 9.
285. Bene Zs. 1956. 18–19.
286. Diószegi V. 1952. 26–28.
287. Versényi Gy. 1890. 341.
288. Szmik A. 1906. 199–200.
289. Szmik A. 1906. 203–204.
290. Sándor R. 1960. 5–6.
291. Szmik A. 1906. 200–201.
292. Szmik A. 1906. 201.
293. Versényi Gy. 1880. 67–68.
294. Versényi Gy. 1890. 343.
295. Gayer, B. 1982. 829.
296. Szmik A. 1906. 199.
297. Kovács E. 1991. 5.
298. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 124.
299. Szíj R. 1960. 500.
300. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 4.
301. Lázár I. 1899. 566–567.
302. Versényi Gy. 1890. 341–342.
303. Szmik A. 1906. 202–203.
304. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 116–117.
305. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 117–118.
306. Rónai B. 1965. 844.
307. Fejes L. 1968. 14–15.
308. Nemcsik P. 1960. 562–563.
309. Görbe I. 1996.
310. Görbe I. 1996.
311. Pesovár E. 1952. 5.
312. Bihari A. 1980. 305.
313. Versényi Gy. 1890. 342.
314. Versényi Gy. 1895. 238.
315. Helmeczy J.–Kovács A.–Bubenko T.–Olasz J. 1979. 4–5.
316. Versényi Gy. 1890. 343–344.
317. Relkovič N. 1924. 107.
318. Versényi Gy. 1890. 339–340.
319. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 115.
320. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 4.
321. Mikulik J. 1879. 110–111.
322. Manga J. 1956. 102.
323. Szmik A. 1906. 205.

324. Szmik A. 1906. 201–202.
325. Versényi Gy. 1890. 344.
326. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 118–119.
327. Bosnyák S. 1975. 86.
328. Nemcsik P. 1961. 73.
329. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 104–105.
330. Seszták J. 1955. 97–98.
331. Nikolov N. 1973. 4.
332. Véber L. 1943. 1–2.
333. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 107–108.
334. Szíj R. 1960. 498.
335. Kerényi D. 1967. 198–199.
336. Sándor R. 1960. 9–10.
337. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 8.
338. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 115.
339. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 121.
340. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 123.
341. Nemcsik P. 1958. 16–18.
342. Nagy D. 1951. 16–17.
343. Nemcsik P. 1958. 15.
344. Viktor Gy. 1976. 43.
345. Szomszéd A. 1964. 30.
346. Ipolyi A. 1854. 110.
347. Fenyvesi E. 1965. 18–19.
348. Szíj R. 1960. 500–501.
349. Szűcs V.–Muczer M. 1978. 4.
350. Bácskai Bosnyák S. 1961. 6.
351. Nagy D. 1957. 319.
352. Mailand O. 1890. 94.
353. Bodgál F. 1956. 5.
354. Bácskai Bosnyák S.–Kovács Á. 1962. 106.
355. Bene Zs. 1956. 4.
356. Nemcsik P. 1987. 16.

IRODALOM

Aarne, Antti

1912 *Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen und ihrer Varianten.* (Folklore Fellows Communications, 8.) Hamina.

1918 *Estnische Märchen- und Sagenvarianten.* (Folklore Fellows Communications, 25.) Hamina.

Ács Balla László

1993 *Bányamanók. Mesék, mondák, legendák.* Miskolc.

Agricola, Georgius

1530 *Bermannus sive de re metallica.* Basiliae.

1549 *De animantibus subterraneis liber.* Froben.

1556 *De re metallica libri XII.* Basileae.

1985 *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról. Ford. Becht Rezső, szerk. Molnár László.* Budapest.

1994 *Bermannus avagy beszélgetés az ásványok csodálatos világáról. Ford. Tóth Péter, szerk. Zsámboki László.* Miskolc.

é. n. *Földalatti élőlények. Ford. Tóth Péter. Kézirat.* Miskolci Egyetem, Levéltár, Agricola-gyűjtemény.

Babics András

1952 *A pécsvidéki kőszénbányászat története.* Budapest.

Bácskai Bosnyák Sándor

1961 *Bányászfolklór. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 6976.

Bácskai Bosnyák Sándor–Kovács Ágnes

1962 Baranyai bányászok meséi és elbeszélései. *Néprajzi Közlemények* VII. 3–4. sz. 100–150.

Bakó Ferenc

1951 *Vegyes néprajzi gyűjtés. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 2711.

Balázs Béla

1943 *Vegyes néprajzi gyűjtés. (Turci jegyzetek). Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 4616.

Bán Imre

1936 A brennbergi kőszénbányászat története 1759-től 1792-ig. *Bányászati és Kohászati Lapok* LXIX. 80–87.

Bányai Bálint–Tóth Péter–Zsámboki László

1984 Athanasius Kircher (1602–1680) Mundus subterraneus című művének magyarországi vonatkozásai. In *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. II. Szerk. Zsámboki László.* Miskolc. 223–276.

Barabás Jenő

1955 *Vegyes néprajzi gyűjtés. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 6195.

Bel, Matthias
1742 *Notitia Hungariae novae historico geographica… IV*. Viennae.
Benczúr Miklós
1847 Selmeczbányának története. *Honderű* V. 1. félév 16. sz. 317–319.; 17. sz. 333–336.
Bene Zsuzsánna
1955 *Adatok a kisterenyei bányászok hiedelem- és szokásanyagából, gyermekjátékokból, valamint néhány adat a kisterenyei parasztság állattartásából. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 7282.
Benfey, Theodor
1892 *Kleinere Schriften. II/3*. Berlin.
Benke István
1982 A hajdani bányaváros az „aranygombos Telkibánya" ipartörténeti emlékei. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* CXV. 277–281.
1987 Telkibánya bányászatának története. In *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. III. Szerk. Zsámboki László.* Miskolc 97–128.
1998 Magyar bányaváros címerek. In *A múlt őrzése a jelenben. Tatabánya várossá nyilvánításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak anyaga (Tatabánya, 1997. október 1.). Szerk. Fűrészné Molnár Anikó, Kiss Vendel, László János.* (Tudományos füzetek, 2.) Tatabánya. 46–54.
Bihari Anna
1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus. Összeáll.* – –. (Előtanulmányok A magyarság néprajzához, 6.) Budapest.
Bircher Erzsébet–Tóth Péter
1988 Az démonokról, amelyek némely bányákban tartózkodnak. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* CXXI. 411–414.
1988 Az démonokról, amelyek némely bányákban tartózkodnak. *Palócföld* XXIV. 50–55.
Bodgál Ferenc
1956 *Jelentés az 1956. V. hó 8–9-i varbói utamról. Kézirat.* Herman Ottó Múzeum, Adattár, 58.
1957a *[Vegyes néprajzi gyűjtés]. Kézirat.* Herman Ottó Múzeum, Adattár, 100.
1957b *Vegyes néprajzi gyűjtés.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 6219.
Bodnár Anikó
1972 *Babonaságok, történetek Szendrőben. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 17672.
Borovszky Samu
é. n. a. *Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Szerk.* – –. (Magyarország vármegyéi és városai.) Budapest.
é. n. b. *Gömör-Kishont vármegye. Szerk.* – –. (Magyarország vármegyéi és városai.) Budapest.
Born, Ignatz
1774 *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Ungarn. Hrsg. Ferber, Johann Jacob.* Frankfurt–Leipzig.

Bosnyák Sándor
1975 A pécskörnyéki bányászok meséi és elbeszélései. *Honismeret* III. 5–6. sz. 85–87.

Breznay Zoltán
1929 *Vegyes folklore anyag (Békéscsaba). Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 218.

Čajánková, Emília
1956 Zvyky, ľudové liečenie. In *Banícka dedina Žakarovce. Red. Ján Mjartan.* Bratislava. 447–495.

Csernavölgyi Imre
1975 *Bányák és bányászélet. Szókincs és hagyományok Magyaregregyen. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 18893.

Csiba, Stephano
1714 *Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae.* Tirnaviae.

Csiba István
1991 *Magyarország hegyeiről. Nagyszombat 1714.* Miskolc–Rudabánya.

Dávidházy István
1992 Brennberg 1567? *Soproni Szemle* XLVI. 3. sz. 244–246.

Delius, Kristóf Traugott
1972 *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismeretébe. Bécs, 1773. Ford. Bóday Gábor.* Budapest.

Demkó Kálmán
1890 *A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században.* Budapest.

Diószegi Vilmos
1952 *Gyógyítás, hiedelem, szokás. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 3057.

Dobrovits Aladárné [Dömötör Tekla]
1952 *Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg rnunkásfolklór. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 3785.

Dornyay Béla
1937 *Salgótarján szénbányászatának történetéhez.* Salgótarján.

Dömötör Tekla
1964 A mondakutatók nemzetközi értekezlete Budapesten. *Ethnographia* LXXV. 166–167.
1981 *A magyar nép hiedelemvilága.* Budapest.

Eisele Gusztáv
1907 *Gömör és Borsod vármegyék bányászati és kohászati monografiája. Első rész. Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének bányászati monografiája. Szerk. – –.* Selmecbányán.

Erdélyi Zoltán
1956 *Vegyes néprajzi gyűjtés. Bánya, bányásztörténet, település, viselet, új életforma, hiedelem. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 6204.

Erdélyi Zoltánné Fehér Julianna
1957 *Adatok mátravidéki bányászfaluk néprajzához. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 20681.
Ernyei József–Karsai (Kurzweil) Géza
1938 *A Felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai. II/1.* Budapest.
Faller Jenő
1942a Bányászati vonatkozású magyar városcímerek. *Bányászati és Kohászati Lapok* LXXV. 481–491.
1942b Adatok a magyar bányász hitéletéhez. *Ethnographia* LIII. 187–199.
1954a 200 éves a magyar szénbányászat. *Bányászati Lapok* IX. (LXXXVII.) 59–65.
1954b Rieder János György soproni szögkovács, hazánk első szénbányásza. *Bányászati Lapok* IX. (LXXXVII.) 377–378.
1962 Adatok a salgótarjáni szénbányászat kezdeti idejének történetéhez. *Bányászati Lapok* XCV. 422–425.
1975 *Jó szerencsét! Események, képek a bányászat múltjából.* Budapest.
1994 Két bányászati vonatkozású színműről. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* CXXVII. 582–590.
Fehér Júlia
1956 *Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg „gazdasági átalakulás, bányászat". Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 6122.
Fejes László
1968 *Bányászsorsok-bányászemlékek Nógrádban. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 15726.
Fenyvesi Edit
1965 *Bányászélet Sajószentpéteren. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 14178.
Gáspár Ármin
1925 *Erdélyi képek.* Veszprém.
Gayer, Bedrich
1982 Hozzászólás Benke István: A hajdani bányaváros az „aranygombos Telkibánya" ipartörténeti emlékei című cikkéhez. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* CXV. 829.
Gergely Ernő
1986 *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig.* Budapest.
1989 *Babonák és mondák a bányászélet múltjából.* Miskolc.
Geszler Ödön, ifj.
1932 *A brennbergi szénbányászat földrajza.* Budapest.
Gólián Károly
1894 Kapnikbánya bányászata. I. rész. *Bányászati és Kohászati Lapok* XXVII. 269–272.
Görbe István
1996 *Veresvízi mondaalbum. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, P. 71/96.

Hála József–Landgraf Ildikó
2001 A háromszáz özvegyasszony tánca. Egy bányászmondánk néhány történeti, irodalomtörténeti és folklorisztikai vonatkozása. In *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. Szerk. Hála József, Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós.* Budapest. 485–509.

Hamberger József
1885a *A brennbergi szénbánya monografiája.* Sopron.

Hamberger, Josef
1885b *Monografie des brennberger Kohlenberghaues.* Oedenburg.

Hanusz István
1892 Eldorádo Magyarországon. *Földrajzi Közlemények* XX. 1–18.

Hegyi Ferenc
1939 Kirándulás a magyar bányászmultba. *Bányászati és Kohászati Lapok* LXXII. 466–468.

Hegyi, Imre
1985 Chapters from the ethnography of mining. In *Neogene mineral resources in the Carpathian Basin. Historical studies on their utilization. Ed. József Hála.* Budapest. 625–648.

Heilfurth, Gerhard
1981 *Der Bergbau und seine Kultur. Eine Welt zwischen Dunkel und Licht.* Zürich–Freiburg im Breisgau.

Helmeczy Judit–Kovács Anna–Bubenko Teréz–Olasz Jolán
1979 *Helynevekhez fűződő mondák az Edelényi járásból. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 20280.

Herrmann Antal
1893 A hegyek kultusza Erdély népeinél. *Erdély* II. 24–30, 100–109, 137–141, 180–183, 238–242, 346–355, 363–394.

Hlatky József
1909 Körmöczbánya városának bányászata a multban és jelenben és városunk jövője. *Bányászati és Kohászati Lapok* XLII. II. k. 129–134.

Horváthová, Emília
1975 Zvykoslovie a povery. *Slovensko L'ud* II. 2. sz. 985–1031.

Hőke Lajos
1878 Selmecbánya. (A József-tárna megnyitása alkalmából). *Fővárosi Lapok* XV. 242. sz. 1174–1175.

Ignácz Rózsa
1954 Bányászhagyományok. *Művelt Nép* V. 23. sz. 4–5.

Inkey Béla
1885 *Nagyág földtani és bányászati viszonyai.* Budapest.

Ipolyi Arnold
1854 *Magyar mythologia.* Pest.

Jókai Mór
1964 *Szép Mikhál (1877). Szerk. Nagy Miklós, sajtó alá rend. Téglás Tivadar.* (Jókai Mór művei. Regények, 32.) Budapest.

Jung Károly
1998 Bányadémon és Bergmandl. (Ismeretlen fel- és délvidéki adatok a bányaszellemek kérdéséhez). *Néprajzi Látóhatár* VII. 3–4. sz. 80–83.

Kachelmann, Johann
1867 *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. II.* Schemnitz.

Kandra Kabos
1897 *Magyar mythologia.* Eger.

Kávássy Sándor
1982 Ismertetések a régi Szatmárról. *Szabolcs-Szatmár Megyei Helytörténetírás* III–IV. 9–92.

Kerényi Dániel
1967 *Fejezetek egy bányász község történetéből. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 15438.

Kircher, Athanasius
1665 *Mundus subterraneus.* Amstelodami.

Kiss József
1981 *Tréfálkozó bányászok. (Bányász szájhagyományok).* Komló.

Kiss Lajos
1978 *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest.

Kisvárkonyi Arnold
1986 A borsodi szénbányászat kezdete Trangous „Tervezet"-ének tükrében. *Bányászati és Kohászati lapok – Bányászat* CXIX. 511–513.

K…ly J…s
1857 Körmöczbányai vár. *Vasárnapi Ujság* IV. 9. sz. 73.

Komáromy Andor
1910 *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Budapest.

Kosová, Mária
1956 Slovenský folklór. In *Banícka dedina Žakarovce. Red. Ján Mjartan.* Bratislava. 497–525.

F. Kovács Antal
1832 Szekerembánya. *Nemzeti Társalkodó* I. félév 17. sz. 257–271.

Kovács Endre
1991 A bányaszellem. *Dunatáj* XXII. 2. sz. 5.

Lánczos Zoltán
1977 *Körmöcbánya-vidéki népmondák. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 16019.

Landgraf Ildikó
1998 *„Beszéli a világ, hogy mi magyarok…". Magyar történeti mondák. Szerk.* – –. Budapest.

Lassan József
1984 A nógrádi szénmedence kezdeti időszakának története. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* CXVII. 415–417.

Lázár István
1899 Alsófehér vármegye magyar népe. In – –: *Alsófehér vármegye monografiája. I. k. Második rész. Alsófehér vármegye néprajza.* Nagy-Enyed. 463–674.

Liszkay Gusztáv
1878 *Bányatan.* Selmecz.

Litschauer [Lajos]
1902 Való-, babona- és monda a német bányászat múltjából. Részben W. Schulz nyomán. *Bányászati és Kohászati Lapok* XXXV. 62–66, 88–90, 102–105, 118–122, 136–138, 152–154.

Loorits, Oskar
1926 *Livische Märchen und Sagenvarianten.* (Folklore Fellows Communications, 66.) Hamina.

Lukács Béla
1867 Balán. *Magyarország Képekben* I. 195–196.
1868 Az erdélyi bányavidék. *Magyarország Képekben* II. 1–17.
1870 Nagyág és Déva vára. *Magyarország Képekben* 1870. 287–290.
1901 Az erdélyi aranybányászat. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben. Magyarország VII.* Budapest. 524–543.

Lukácsi György
é. n. *Gaina. (A gainai leányvásár.) Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 1422.

Lüthi, Max
1961 *Volksmärchen und Volkssage.* Bern–München.
1962 *Märchen.* Stuttgart.

Mács Ildikó
1979 *Ember- és természetfeletti lények Répáshuta hiedelemvilágában. Szakdolgozat.* Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest), Folklore Tanszék.

Madar Ilona
1988 Adalékok a parajdi sóbányászathoz és sókereskedelemhez. *Ethnographia* XCIX. 213–236.

Magyar László András
1998 Jean Baptiste Morin és Magyarország. Egy ismeretlen Hungaricum. *Magyar Könyvszemle* CXIV. 1. sz. 48–53.

Mailand Oszkár
1890 Az oláh népköltészet fő jellemvonásai. (Különös tekintettel az 1888. év nyarán, a Kisfaludy Társaság segélyével eszközölt gyüjtésekre). *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai* XXIV. 1889–1890. 85–113.

Majláth János
1824 A' sóbányák. *Aurora* III. 49–68.

Mailáth, Johann
1825 Die Salzgewerke. In *Magyarische Sagen und Maerchen.* Brünn. 66–86.

Manga János
1956 *Szokásgyűjtés. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 6530.

Mecsei László
1958 *Adatok az edelényi bányaműveléshez. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 10130.
Mednyánszky, Alois
1829 *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit.* Pesth.
Mednyánszky Alajos
1834 *Elbeszéllések, regék ' s legendák a' magyar előkorból. II.* Pesten
1983 *Regék és mondák.* Budapest.
Mikszáth Kálmán
1966 Selmec vára. In *Elbeszélések. X. 1884–1885.* (Mikszáth Kálmán összes művei, 36.) Budapest. 41–43.
Mikulik Józef
1879 Népmondák Dobsina vidékéről. Összegyűjt. – –. *Képes Családi Lapok* I. 2. sz. 28.; 7. sz. 109–110.; 9. sz. 140–141.
Molnár László
1996 A hazai szénlelés kezdetei: 1567-ből származó levéltári igazolás a szén öngyulladásos megjelenéséről Brennbergen. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* CXXIX. 465–475.
Móra Ferenc
1956 Ahol a szén terem. In *Hol volt hol nem volt. Mesék.* (Móra Ferenc művei. Válogatás az ifjúság számára, 4.) Budapest. 178–181.
Morin, Jean Baptiste
1619 *Nova mundi sublunaris anatomia.* Parisiis.
Müller, Friedrich
1885 *Siebenbürgische Sagen.* Wien–Hermannstadt.
Münnich Sándor
1896 *Igló királyi korona- és bányaváros története. Sajtó alá rend. Nikházy Frigyes.* Igló.
Nagy Dezső
1951 *Vegyes néprajzi gyűjtés. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 6358.
1957 A dobsinai „bulénerek" mondáiból. *Néprajzi Közlemények* II. 3–4. sz. 316–322.
1963 Az izsófalvi „ördöngős bányász" (Adatok a folklorizáció kérdéséhez). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* III. 137–149.
1980 *Munkáshagyományok.* Budapest.
1987 *Magyar munkásfolklór.* Budapest.
Nagy Ilona
1988 Eredetmagyarázó monda. In *Népköltészet. Főszerk. Vargyas Lajos.* (Magyar néprajz nyolc kötetben. Folklór, 1.) Budapest. 102–132.
K. Nagy Sándor
1888 *Bihar-ország. Útirajzok. III.* Nagyvárad.
Nemcsik Pál
1958 *Munkásnéprajzi adalékgyűjtés ózdvidéki szénbányászok között. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 10034.
1959 Adalékok a borsodnádasdi szénbányászok szókincséhez. *Magyar Nyelvőr* III. 1. sz. 95–111.

1960 Munkásnéprajzi adalékgyűjtés az ózdvidéki szénbányászok között. *Borsodi Szemle* IV. 6. sz. 561–564.
1961 *Bányászélet Borsodnádasdon.* Borsodnádasd.
1974 *Az Ózd-vidéki munkásság életmódja. (Bányászhiedelmek, bányásztréfák, bányászmesék). Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 18498.
1987 *„Aki bányász akar lenni". Borsodi bányászhagyományok.* Miskolc.

Nikolov Nicolette
1973 *Bányásztörténetek. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 17679.

Oláh Miklós
1985 *Hungária.* Budapest.

Oppe Sándor
1959 *Mecsek utikalauz. Szerk.* – –. Budapest.

Ortutay, Gyula
1964 Tagung der Sagenkomission der International Society for Folk-Narrative Research. Hrsg. – –. *Acta Ethnographica* XIII. 5–131.

Paládi-Kovács Attila
1988 Régi bányászélet Gömörben. In – –: *Életmód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparűzés a régi Gömörben.* Debrecen. 5–50.

Palmer Kálmán
1894 *Nagybánya és környéke. Szerk.* – –. Nagybányán.

Palugyay Imre
1855 *Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leirása. Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leirása IV.* Pest.

Péch Antal
1879 *Magyar és német bányászati szótár.* Selmeczen.

Persián Kálmán
1912 A Gutin vidékéről. Kapnikbánya. *Erdély* XXI. 35–41.

Pesovár Ernő
1951 *Munkásfolklór gyűjtés. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 2744.
1952 *Bányászat, bányászszerszámok, bányászélet, munkásfolklór. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 2742.

Pesty Frigyes
1865 *Helynévgyűjteménye. VI. Bars vármegye.* Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1114.

Piltzius, Kaspar
1795 *Kurze Erzählung der Verheerung und Plünderung der Bergstadt Topschau, welche im Jahr 1584, den 14. Oktober durch die Filleker Türken geschehen ist.* Kaschau.

Piltzius Gáspár
1903 *A törökök betörése Dobsinára 1584. évi október hó 14-én. Piltzius Gáspár latin eredetijének fordítása előszóval és a szükséges magyarázatokkal.* Rozsnyó.

Pócs Éva
1990 Néphit. In *Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. Dömötör Tekla.* (Magyar néprajz nyolc kötetben. Folklór, 3.) Budapest. 527–692.

Pongrácz Lajos
1883 *Roesel Borbála. Történelmi elbeszélés.* Selmeczbánya.
1897 *Mult időkből. (Elbeszélések).* Budapest.
Prohászka Mátyás
1857 Bakabánya. *István Bácsi Naptára* 1857. 153–156.
Qvigstad, Just Knud
1925 *Lappische Märchen- und Sagenvarianten.* (Folklore Fellows Communications, 60.) Helsinki.
Ranke, Friedrich
1935 Sage und Märchen. In – –: *Volkssagenforschung.* Breslau. 11–25.
Relkovič Davorka
1925 Néphagyománygyűjtés. Harkányi mondák és néphit. *Ethnographia* XXXVI. 172–177.
Relković Davorka
1928 Adalékok a Somlóvidék folklorejához. *Ethnographia* XXXIX. 94–107.
Relkovič Néda
1924 Néphagyománygyűjtés. *Ethnographia* XXXIV–XXXV. 1923–1924. 106–109.
Relković Néda
1927 Mondagyűjtésemből. *Ethnographia* XXXVIII. 126.
1931 Beitrag zur Sagenkunde der sieben niedern Bergstädte des Oberlandes. *Karpathenland* IV. 143–145.
1944 Újbánya bányászatának legrégibb emlékei 1700-ig. *Bányászati és Kohászati Lapok* LXXVII. 104–111.
Róheim Géza
1925 *Magyar néphit és népszokások.* Budapest.
Rónai Béla
1965 Költészet és valóság a Mecsek vidéki bányák hagyományaiban. *Jelenkor* VIII. 9. sz. 839–848.
Ruffy Pál
1900 Bars megye. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben. Magyarország. VI.* Budapest. 29–61.
Sándor Rudolf
1960 *A pergmondli nyomában… Bányászhiedelmek a salgótarjáni szénmedencében. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 12682.
Schreiber, Georg
1962 *Der Berghau in Geschichte, Ethos und Sakralkultur.* Köln.
Schwartz Gyula
1909 A körmöczbányai nemesfémbányászat monografiája. *Bányászati és Kohászati Lapok* XLII. II. k. 337–374.
Seszták József
1955 Egy dorogi bányász életrajzából. In *Népünk hagyományaiból. Szerk. Igaz Mária, Morvay Péter, Simon Józsefné.* Budapest. 97–99.
Siegmeth Károly
é. n. *Budapesttől Oederbergig.* Budapest.

Simonsuuri, Lauri
1961 *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen.* (Folklore Fellows Communications, 182.) Helsinki.
Sinninghe, Jacques R. W.
1943 *Katalog der niederländischen Märchen, Ursprungssagen, Sagen und Legendenvarianten.* (Folklore Fellows Communications, 132.) Helsinki.
Sydow, Carl-Wilhelm von
1948 Kategorien der Prosa-Volksdichtung. In – –: *Selected Papers on Folklore.* Copenhagen. 60–88.
Szabadváry Ferenc
1961 *Az elemek nyomában.* Budapest.
Szabó József
1848 *Bányaműszótár. Német-magyar rész.* Budán.
Szakáll Sándor–Weiszburg Tamás
1994 Az ez helyen volt Bánya elpusztulásának története. In *A telkibányai érces terület ásványai. Szerk.* – –. (Topographia mineralogica Hungariae, 2.) Miskolc. 17–19.
Szellemy Géza
1894 *Nagybányának és vidékének fémbányászata.* Nagybányán.
Szellemy Geyza
1899 Bányaszerencsétlenség. *Nagybánya és Vidéke* XXV. 18. sz. 1–2.
Szemán Attila
1997 Selmecbánya címerének fejlődése. *Levéltári Szemle* XLVII. 4. sz. 11–24.
Szenci, W.[ilibald]
1956 Zur Venedigerfrage. *Soproni Műszaki Egyetemi Karok, Bányamérnöki és Földmérőmérnöki Karok Közleményei* XIX. 3–68.
Szendrey Ákos
1986 *A magyar néphit boszorkánya.* Budapest.
Szendrey Zsigmond
1923 Magyar népmonda tipusok és tipikus motivumok. *Ethnographia* XXXI–XXXIII. 1920–1922. 45–64.
1938 A nép élő hitvilága. *Ethnographia* XLIX. 257–273.
Szeőke Imre
1903 *Bányászati szótár.* Budapest.
Szíj Rezső
1960 *Várpalota. Fejezetek a város történetéből.* Budapest.
Szilva György
1882 Népnyelvhagyományok. Mondák. *Magyar Nyelvőr* XI. 380–381.
Szitnyai József–Tirts Rezső
1885 *Selmeczi kalauz.* Selmecbányán.
Szmik Antal
1906 *Adalékok Felsőbánya szabad királyi bányaváros monografiájához.* Budapest.
Szombathy Viktor
1986 *Száll a rege várról várra. Szlovákiai vármondák.* Bratislava.

Szomszéd András
1964 *Bányász-szakszókincs. Bányász élet, bányász szokások. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 13952.

Szűcs Valéria–Muczer Marianna
1973 *Bányászok babonás hiedelmei a salgótarjáni és Miskolc környéki bányásztelepeken. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 20215.

Szvircsek Ferenc
1998 *Tárnák a falu felett. A kazári barnakőszén-bányászat rövid története.* Kazár.

Tanárky Mihály
1814 *Magyar ország természeti ritkaságai.* Posonyban és Pestenn.

Tarján Jenő
1939 *A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán.* Budapest.

Tavasz Lajos
1961 *A pécsi szénbányászat műnyelve. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 13031.

Téglás Gábor
1878 Az erdélyrészi California központja. (Nagyág). In *Hunyadi album. Szerk. Szabó Endre, Szathmáry György.* Budapest. 25–29.

Terény János
1940 Bányászmondák. *Bányászati és Kohászati Lapok* LXXIII. 65–70.

Teschler György
1908 Hogyan keletkezett Körmöczbánya és hol ring a körmöczi arany bölcsője. *Bányászati és Kohászati Lapok* XLI. I. k. 418–424.

Teveli Mihály
1927 *A bányarém. Kis regény a kis diákoknak.* Budapest.

Tilesch Nándor
1956 *Egy bányász élete az aranybányában (Kapnikbánya). Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 9742.

Tirts Rezső–Szentgyörgyi Ede–Abai Ottó
1898 *Selmeczbányai kalauz.* Selmeczbányán.

Tompa Mihály
1904 *Munkái. III. Balladák. Beszélyek. Regék. Sajtó alá rend. Lévay József.* Budapest.

Tompa Mihály
1914 Veres patak. In *Tompa Mihály művei. I. Költemények 1840–1847. Szerk. Kéki Lajos.* Budapest. 174–178.

Tóth Sándor
1879 A mi mondavilágunk. *Fővárosi Lapok* XVI. 156. sz. 756–757.

Turóczi-Trostler József
1956 *Magyar Simplicissimus. Szerk. – –.* Budapest

Urbán Mihály
1896 A kapnikbányai m. kir. bányászat. In *A nagybányai m. kir. bányaigazgatósági kerület monografiája. Szerk. Woditska István.* Nagybánya. 145–185.

Varga Vilmos
1864 A magyar bányász-életből. *Vasárnapi Ujság* XI. 47. sz. 506.
Vargha Károly
1958 A Pécs környéki magyar és német bányászok hagyományvilága. *Jelenkor* I. 1. sz. 114–118.
1959 Die Überlieferungen der ungarischen und ungarndeutschen Bergleute in der Umgebung von Pécs. *A Pécsi Pedagógiai Főiskola Évkönyve* 1958–1959. 139–143.
1996 A Pécs környéki magyar és magyarországi német bányászok szájhagyományai. In *Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből. Szerk. Kiss Mária.* (A magyarországi nemzetiségek néprajza.) Budapest. 51–54.
Vargha Károly–Rónai Béla
1961 *A furfangos bányászlegény.* Pécs.
Vasárnapi Ujság
1867 Selmecz vára. *Vasárnapi Ujság* XIV. 1. sz. 4.
Vastagh Gábor
1983 Hozzászólás Benke István cikkéhez. *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat* CXVI. 134.
Véber Lajos
1943 *A serdülő kor (fiuk és lányok) élete, népi szokásai, hagyományai. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 3369.
Veress Endre
1910 *Hunyadmegye bányászatának és bányaiparának multja.* Déva.
Versényi György
1880 A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről. (Elmondatott a körmöcbányai magyar egyesület 1880 március 28-án tartott estélyén). In – –: *Beszédek.* Losonc. 43–76.
1888 *Költemények.* Budapest.
1890 A bányarémről. *Ethnographia* I. 335–345.
1895 Felvidéki népmondák. *Ethnographia* VI. 123–132, 230–239.
Viktor Gyula
1976 *Kérges a tenyerünk, de lelkünk… (A rudabányai bányászok hitvilága és szokásai). Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 19219.
1977 *Rudabánya helynevei. Kézirat.* Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 19497.
1981 *Buléner bányászok Rudabányán. Kézirat.* Országos Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya.
1987 Bányamanó, bányarém. *Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zemplén* 10. sz. 50–51.
Voigt Vilmos
1984 *Van-e karnevál Magyarországon?* (Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről, 124.) Budapest.
1992 Karneválunk kérdései. In *Hiedelmek, szokások az Alföldön. II. Szerk. Novák László.* (Az Arany János Múzeum közleményei, 7.) Nagykőrös. 547–558.
Wiesinger Frigyes
1893 Dobsinai népmondák. *Gömör-Kishont* XIV. 52. sz. 8.
1894 Dobsinai népmondák. *Gömör-Kishont* XV. 35. sz. 1–2.

Wilsdorf, Helmut
1987 *Kulturgeschichte des Bergbaus*. Essen.
Zichy Géza
1881 *A Leányvári Boszorkány. Költői beszély. Zichy Mihály tizenhárom rajzával*. Budapest.
Zsemley Oszkár
1905 Adatok Körmöcbánya szabad kir. főbányaváros multjához. *Bányászati és Kohászati Lapok* XXXVIII. II. k. 570–574.

BERGMANNSSAGEN AUS UNGARN

Die Studie gibt einen Überblick der ungarländischen Bergmannssagen, deren wichtigsten thematischen Gruppen. Die Verfasser versuchen diese Erzählungen zu systematisieren, gemäss der ungarischen und internationalen Prinzipien der Katalogisierung. Sie sind die ersten, die eine Aufnahme der wichtigsten thematischen Gruppen, Arten, Typen und Motive der Bergmannssagen in Ungarn unternehmen.

Die Hunderte von alten, in gedruckter Form oder als Manuskript aufbewahrten Geschichten, aufgrund derer diese Studie geschrieben und die Appendix zusammengestellt wurde, sind vom folkloristischem Gesichtspunkt recht verschiedenartig. Es wurde versucht, jene Bergmannsgeschichten zu beseitigen, die nicht in der Folklore wurzeln, und eindeutig der poetischer Phantasie zuzuschreiben sind. Beim Zusammenstellen der Appendix wurden die folgenden Kriterien geltend gemacht. Es sollten vertreten sein: 1. alle drei Typen: Dite, Memorate und Fabulate; 2. womöglich alle wichtigen Bergbauzweige (Salz-, Erz- und Kohlenbergbau); 3. alle einst bedeutende Bergbaureviere Ungarns.

Die Bezeichnung „ungarländisch" bezieht sich auf das historische Gebiet Ungarns (Staatsgrenzen vor 1920). Unter „Bergmannssagen" verstehen die Verfasser, wie es auch in der ungarischen und ausländischen Fachliteratur üblich ist, die unter Bergleuten, bzw. unter Mitgliedern von Bergmannsgemeinschaften und Bewohnern von Bergmannssiedlungen gesammelten, sich fast ausnahmslos mit Gruben, Bergbau und Bergleuten befassenden Sagen. Diese sind verschiedenen Ursprungs. Es gibt solche, die nur im Bergmannskreis bekannt sind, und auch solche, die aus der Bauersitte in die bergmännische Folklore adaptiert worden sind.

Beim Ordnen der Bergmannssagen wurde die an der 1963 in Budapest gehaltenen Konferenz der International Society for Folk Narrative Research ausgearbeitete Sagenklassifikation gefolgt. Dementsprechend im Genre Sagen unterscheidet man die folgenden Gruppen: 1. Ätiologische und eskatologische Sagen; 2. Historische und kulturhistorische Sagen; 3. Übernatürliche Wesen und Kräfte / mythische Sagen, Glaubenssagen; 4. Legenden. Die Mehrzahl der Bergmannssagen sind historische Sagen oder Glaubenssagen, die ätiologischen Sagen sind seltener. Die Verfasser haben keine solchen Bergmannsgeschichten begegnet, die eindeutig zu den Legenden angeordnet werden könnten. Die eventuell dieser Gruppe angehörenden Texte können in den ungarischen Veröffentlichungen entweder unter den ätiologischen Sagen oder unter den Märchen gesucht werden.

Innerhalb der historischen Sagen lassen sich sechs Untergruppen unterscheiden: 1. Sagen über die Entstehung von Kulturorten – Gründungssagen; 2. Ortssa-

gen; 3. Eigentliche Ortssagen; 4. Kriege, Katastrophen; 5. Helden; 6. Frevel und Strafe. Die Verfasser versuchten sich zu dieser Einteilung zu halten.

Die Entdeckung von Erzgängen, Kohlenlagern usw. hing in der Vergangenheit neben der stets anwachsenden Erfahrung und den überlieferten Kenntnissen und Irrglauben öfters auch vom Zufall ab. In Ungarn, mehrere Kohlenlager wurden entdeckt Dank an auffallende Naturerscheinungen (Rauch und Feuer infolge von Selbstentzündung). Es gibt spezifisch sagenartige Erklärungen für die Entdeckung verschiedener Rohstoffe und für die Entstehung, bzw. Gründung von Gruben und Bergstädten, die meistens aus der poetischen Einbildungskraft des Volkes geboren sind. In diesen Geschichten führen Pflanzen, Tiere und übernatürliche Wesen den Hirt, den Jäger, den Kalkbrenner usw. zu irgendeinem wertvollen Rohstoff. Diese Sagen weisen grosse Ähnlichkeit auf mit den sog. Schatzsagen. Auch bei diesen Fällen wird über den Fundort des Schatzes geträumt, oder jemand wird vom Licht, Feuer, oder einem Tier zum verborgenen Schatz geführt. Die Sagen und die Entdeckung und Gründung von Gruben können entweder als Glaubenssagen, oder als historische Sagen betrachtet werden. Die Verfasser halten es für richtiger, sämtliche Entdeckungs-, Gründungssagen in der selben Gruppe, unter den historischen Sagen zu behandeln, in der Studie selbst sowie auch in der Appendix, auch wenn eine gegebene Sage zu den Glaubenssagen nahe steht.

Die Bergleute haben zahlreiche Ortsnamenssagen aufbewahrt in Bezug auf die Berge, Täler und eigenartige geologische Bildungen der Umgebung ihrer Siedlung. Die Ortsnamenserklärungssagen bilden übrigens eine der reichsten thematischen Untergruppen der Gruppe der historischen Sagen.

Ein beträchtlicher Teil der historischen Sagen versetzt die erzählte Ereignisse in die graue Vergangenheit, oft in die Zeiten des Tatarenzuges bzw. der Türkenkriege. Solche findet man auch unter den Bergmannssagen. Dagegen spielen die Helden, Soldaten der ungarischen Geschichte (Könige, Scharführer) nur selten eine Rolle.

Die Figuren der thematischen Gruppe Frevel und Strafe werden gestraft (meistens mit Tod) wegen Grausamkeit, Mord, falscher Zeugenaussage usw. In den Bergmannssagen dieser thematischen Untergruppe büssen jene Bergleute, die in der Grube lumpten, schlemmten, Unzucht betrieben oder lästerten.

Ein ganz eigenartiger, in keine der oben vorgeführten thematischen Untergruppen der historischen Sagen passender Typ ist die „Venedigersage". In diesen Geschichten ein schweigsamer, geheimnisvoller Fremde aus dem Süden (fast immer aus Venedig, daher stammt die Benennung dieses Typs) sucht und findet Mineralschätze, vor allem in den Alpen und im Deutschen Mittelgebirge. Er wird sehr reich, und kann sich leisten, in grossem Luxus zu leben. Dieser Sagentyp ist bekannt in dem gesamten Alpengebiet, in den Sudeten, im Deutschen Mittelgebirge, in der Slowakei bzw. in dem ehemaligen Oberungarn. Freilich weisen die Einzelheiten regionale Unterschiede auf.

Eine ebenfalls eigenartige Bergmannssage ist die Geschichte von einer Katastrophe, in der mehrere Hundert Bergleute ums Leben gekommen sind, während ihre Frauen sich amüsierten, mit dem Eigentümer der Grube tanzend. Diese Sage ist auch aus schriftlichen Quellen bekannt, wurde aber gleichfalls in der mündlichen Folklore aufbewahrt. Sie wurde sogar in der schönen Literatur wiederholt bearbeitet. Wahrscheinlich war diese Sage in ganz Europa bekannt, und ist mittels deutschsprachigen Bergleute in die ungarische Bergmannsfolklore geraten.

Die Entstehung und das Bestehen (bis zur nahen Vergangenheit) der eigentümlichen Glaubenswelt der Bergleute kann durch ihre Arbeitsbedingungen und Lebensweise erklärt werden. Die Bergmanns-Glaubenssagen Ungarns sind folgendermassen gruppiert worden, mit Inbetrachtnahme der international anerkannten Einteilung.

1. Schicksal, Vorzeichen. Verschiedene Vorzeichen deuteten herannahende Katastrophen und Unfälle. Solche waren z. B. ungewöhnliche Geräusche (Signale des Berggeistes). Es war schlechtes Omen, wenn die Grube „seufzte" oder Kohle zu Mitternacht knisterte. Auch die plötzliche Erscheinung von Licht oder Schatten wurde als böses Vorzeichen betrachtet usw.

2. Gespenster. Es war ein weit verbreiteter Aberglaube, dass die Geister der in der Grube verunglückten spuken, erscheinen an ihrem früheren Arbeitsplatz.

3. Aufenthalt in der anderen Welt.

4. Teufel. Der Teufel kommt in den Bergmannssagen öfters vor; in meisten Fällen wird er überlistet. Diese Sagen ähneln an die Märchen vom betrogenen Teufel.

5. Menschen mit übernatürlichen Gaben und Kräften. Die übernatürliche Eigenschaften aufweisenden Figuren der ungarischen Volksglaubenswelt sind: der spitzfindige Kutscher, der schlaue Hirt, der verteufelte Müller. In diese Reihe passt auch der Teufelskerl-Bergmann. Seine Werkzeuge arbeiten in der Grube von sich selbst, bzw. auf seinen Befehl. Teufel helfen ihm in der Arbeit, sogar verrichten seine Arbeit. Mit Hilfe seiner Wünschelrute kann er verlorene Dinge wiederfinden, und sein Blick besitzt magische Kraft.

6. Übernatürliche Wesen. Der Inkubus, der nächtliche Dämon, wurde wahrscheinlich aus der Bauernfolklore übernommen, und wurde an die Eigentümlichkeiten der Bergmannstradition angepasst. Er verschaffte Geld seinem Herrn, half ihm bei der Arbeit in der Grube, fing die losgekommenen Loren usw.

Die Verfasser geben einen umfassenden Blick über die Typen, Gestalten und Namen der von den ungarländischen Bergleuten gekannten Berggeister. Darunter gibt es wohlwollende und auch bösartige Geister. Die am besten gekannten Bergzwerge waren beide zugleich.

7. Tabu. In Ungarn, wie auch anderswo in Europa, viele Bergmannssagen beziehen sich auf Tabus, z. B. Geschichte von Arbeitsverboten. An bestimmten

Tagen darf man nicht arbeiten (Ostern, Pfingsten, Barbara-Tag, Sonntags), auch zu Mitternacht. In der Grube war es verboten zu pfeifen, singen, zu laut sprechen, unziemend scherzen, schimpfen usw. Wer gegen diese Regeln verstiess, den drohte Bergsturz oder Verschwinden des Erzes.

MINERS' LEGENDS FROM HUNGARY

The present study gives an overview of the miners' legends in Hungary according to their main thematic groups. The authors make an attempt at systematizing these stories following the Hungarian and the international principles of cataloguing the folk legends. Our book is the first attempt at identifying the main thematic groups, kinds, types and motives of the miners' legends of Hungary.

Several hundred stories that have been preserved either in printed form or as manuscripts served as a basis for this study and for the selection of text presented in the appendix. Efforts were made to identify and exclude those miners' tales which are not coming from the folklore but have obviously been produced by were poetic imagination. While compiling the selection of text, the following criteria were applied: we tried to present 1. all three groups of dites, memorates and fabulates; 2. all. main branches of mining (salt, ore and coal mining); 3. all historically important mining districts of Hungary.

"Hungary" is understood in the historical sense, considering its borders prior to 1920. As miners' legends are regarded, in accordance with the usage of the relevant Hungarian and foreign literature, legends collected in miners' communities and settlements dealing almost exclusively with mines, mining and miners. These stories are rather varied as far as their genres, themes and origin are concerned. Some of them are known to have come to the miners' folklore from the peasants' tradition.

The legends have been arranged according to the classification which was accepted at the folk legend conference of the International Society for Folk Narrative Research held at Budapest in 1963. The following groups have been distinguished within the category Legends: 1. Origin legends; 2. Historical legends; 3. Folk belief legends; 4. Religious legends. Most of the miners' legends belong to groups and some to group. None of our miners' stories could be attributed to group. Some texts that might be eventually considered as such can be found in Hungarian studies among the origin legends or the religious tales.

In the group Historical legends six subgroups can be distinguished: 1. Legends about the origin of human establishments; 2. Legends about localities; 3. Prehistorical legends; 4. Wars, disasters; 5. Heroes; 6. Sin and punishment. The authors did their best to comply with this subdivision.

The discovery of ore lodes, coal deposits, etc. was, beside accumulated empirical knowledge and traditional (mis)beliefs also a matter of chance ("good luck"). In Hungary several coal deposits were discovered thanks to natural phenomena (such as smoke and tire resulting from self-combustion). There are particular legendary explanations how various mineral deposits were discovered, how

the individual mines and mining towns were founded, which are products of the poetic folk imagination. In these stories plants, animals or supernatural beings indicate the site of some valuable raw material to a shepherd, a hunter, or a lime burner. The legends of this type resemble the so-called mines and treasure legends. Just like these, also the legends of deposit discovery or mine founding may be either folk belief legends or historical ones. In the view of the authors it is right to range all of them into the same thematic group, both in the study itself and in the text selection, namely to the Historical legends.

Miners have preserved quite a number of toponymical legends about the mountains, valleys, and peculiar geologic features of their region.

In fact, these constitute one of the most numerous subgroups of the Historical legends group. A considerable number of the Historical legends put the narrated events without more specific dating into the remote past, often to the time of the Tartar invasion or of the Turkish wars. This holds true for the miners' historical legends, too. Heroes of the Hungarian history (kings, soldiers, etc.) turn up in some rare cases only.

The protagonists of the Sin and punishment subgroup are punished, in most cases by death, for cruelty, murder, false evidence, or other crimes committed against the prevailing social order. In the miners' legends belonging to this subgroup these miners who amuse themselves, revel in the mine, are lecherous, or commit blasphemy.

A peculiar type of the miners' legends is the "Venetian's legend" which can be ranged in none of the above-mentioned thematic subgroups. In the legends of this type a taciturn and mysterious stranger, a Southerner (in most cases a Venetian) is searching for mineral wealth, mostly in the Alps or in the Midmountains of Germany. He succeeds, becomes rich and can live in great splendour. This type of legend is widespread over the entire area of the Alps, in the Sudetes, in the German Midmountains, in Slovakia and in the historical Upper Hungary. Of course, some details may differ from region to region.

Another typical miners' legend is the story about a disaster causing the death of several hundred miners, while their wives are amusing themselves dancing with the owner of the mine. This story is known from written sources but it has been preserved by the oral folklore as well. The theme was repeatedly elaborated on in the literature. In earlier times this legend may have been known all over Europe, coming to the Hungarian miners' tradition from Germany.

The development of the specific miners' beliefs and their survival up to the near past can be explained by the miners' special conditions of work and way of life. The folk belief legends of the Hungarian miners have been grouped by the authors as follows (keeping in eye the international classification).

1. Fate, destiny, omina. Approaching accidents and disasters were predicted from various omens. Such were e.g. strange noises (interpreted as signals of a

mine spirit). It was a bad omen when the mine "sighed" or the coal crackled at midnight, when a light or a shadow appeared unexpectedly in the mines, etc.

2. Ghosts, apparitions. It was a common belief that the ghosts of the miners who died in the mine were haunting the site where they had worked.

3. Sojourn in the Otherworld.

4. Devil. The devil turns up often in the miners' legends. In most cases he is outwitted. These legends are related to the type of Stupid-ogre tales.

5. Supernatural power and persons. In the Hungarian folk belief such are: the clever coachman, the wise shepherd and the magic miller. Also the magic miner fits into this category. Devils assist and/or replace him in his work. The magic miner's tools are working by themselves, upon his orders. With the help of a magic rod he is capable of finding lost objects, and his glance has magic power.

6. Supernatural beings. The incubus or demon lover has been taken over very likely from the peasant folklore. He acquired money for his master, helped him while mining, stopped the wagonets (trucks) that broke lose, etc. The authors also review the mine spirits of different types, forms and names that are known by the miners in Hungary, whether benevolent or malevolent. The most common ones were the mine dwarfs known under different names.

7. Taboo. They concern mainly prohibition to work on some days (e.g. Easter, Whitsuntide, St. Barbara's Day, Sundays), even at midnight. It was forbidden to whistle, sing, speak aloud, tell obscene jokes, curse, etc. Trespassers might be punished by collapse of the mine or by sudden disappearance of the ore.